

200.082

A

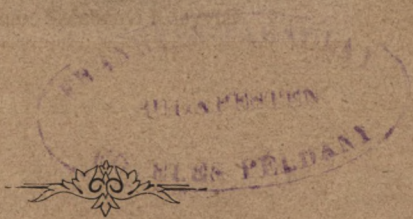
MAGYAR MŰFORDITÁS

TÖRTÉNETE

1772—1831

IRTA

Dr RADÓ ANTAL

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK KIADÁSA

1883.

A

MAGYAR MŰFORDITÁS

TÖRTÉNETE

1772—1831

IRTA

RADÓ ANTAL

BUDAPEST

RÉVAI TESTVÉREK KIADÁSA

1883.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

200082

BEVEZETÉS.

I. A műfordítás fogalma.

A műfordítás meghatározásában eltérés vehető észre ^{wind} úgy az egyes nemzetek, mint az egyes nemzetek irodalmának különböző korszakai között. Ez az eltérés legkivált arra vonatkozik, hogy — mivel a fordítás valamely műnek más nyelvre való áttétele — mennyiben kell a fordítónak ez áttételnél ragaszkodnia az eredetihez, vagyis mennyiben kell *hűnek* lennie?

A *hűséget* kétféle szempontból lehet megkivánni: anyagi és alaki szempontból. Anyagilag akkor *hű* a fordítás, ha az eredetinek minden egyes *eszméjét* a lehető legnagyobb pontossággal vissza adja. Természetes ennél fogva, hogy «a szigorú hűség nem abban áll, hogy a *szót* fordítsuk, hanem a *mondatot*: annak is nem külső, hanem értelembeli foglalatját». (P. Thewrewk Emil. A helyes magyarság elvei 88. l.) Az alaki hűséget viszont úgy érzük el, ha a kötetlen beszédű művet kötetlen beszédben, a verses művet pedig ugyanolyan fajta versekkel fordítjuk, mint a minőkben az eredeti van írva. Túlzásig van véve az alaki hűség ott, hol a fordító kötetlen beszédű munkának olyan *hű* mását akarja adni, hogy abban még az egyes mondatok lejtése, hosszúsága stb. is megfeleljen az eredetinek, mint ezt pld. Kazinczy Sallustius fordításában megkísérlette.

Könnyű a felelet arra a kérdésre, hogy e kétféle hűség közül melyik a fontosabb? Hiszen már a fordításnak fentebbi rövid meghatározásából kitűnik, hogy a fordító: tolmács, a ki hivatásának nem felelne meg, ha a vele közlöttekől a tolmácsolás közben bármit is elhagyna, vagy azokat kénye-kedve szerint meg bővitené. Ha odairjuk a tolmácsolt író nevét valamely fordítás elé, s más mondatunk vele, mint a mit ő csakugyan mond, hamisítást köve-

tünk el. Ez a hamisítás pedig annál vétkeesebb, minél jelesebb a mű, melyen elkövetjük.

† Az anyagi hűséggel szemben csak másodrendű fontosság jutott az alakinak. A fordításnak, hogy jó legyen — szól Bajza —¹⁾ mindenkor művészi kézzel kell készülnie, mi nemcsak abban áll, hogy az eredetit jól értvén, hibátlanul, világosan és szépen adjuk vissza, hanem abban leginkább, hogy úgy adjuk vissza, saját *alaki hűség* szükségességét Bajza előtt már Kazinczy is megkövetelte, midőn a Gessner idylljei egy 1801-diki példányának végére ezt ígtatta oda: «Nem elég, hogy az originálból semmi el ne vesszen; a ki csak ennyit tud, nem sokat tud; az a mesterség, hogy *úgy*, nem hogy azt!» †

Minthogy azonban ez az «*úgy*» — azaz az eredeti formához való ragaszkodás sok esetben nagyon megköti a fordító kezét: azt különösen akkor, mikor még az egyes nemzetek verselő ügyessége fejletlen volt, szerették mellőzni. E mellőzés leggyakrabban az által történt, hogy a verset egyszerűen kötetlen beszédben fordították; ezt a kétségkívül nagyon kényelmes fordítási módot a francziák példájára, a hol kiváltkép d'Alembert javallotta, igen sok helyen elfogadták. Különösen nagy szerepe jutott nálunk, a hol a bécsi testőrség által megindított irodalmi mozgalom majd minden téren a francziák nyomában akart haladni.

Hogy a kétféle, anyagi és alaki hűség követelményének mennyiben kell eleget tenni, arról sokat vitatkoztak már a magyar irodalomban is. Midőn a testőrök felléptével műfordítási irodalmunk virágzani kezdett, szóba hozták ugyan többen, hogy a fordításban «ne szegje az ember született nyelvének nyakát»: de a műfordítás elveiről, mint ilyenekről, legelőször *Bacsányi* értekezett. Munkálata 13 nyomtatott oktav oldalra terjed, és legelőször a «Bécsi Magyar Muzeum» 1787. évfolyamában látott napvilágot; később aztán a «Kassai Magyar Muzeum» első kötetében újra is megjelent. Mint a «Bécsi Magyar Múzeum»-ban maga Bacsányi is kinyilatkoztatja: ő leginkább *Gatterer* német tudósnak egy a műfordításról szóló értekezésére támaszkodott; de tagadhatatlan, hogy az ebben kifejtett nézeteket nem tette szolgálai módon ma-

¹⁾ Összegyűjtött munkái. IV. kötet. 142

gáévá, hanem valamennyit a magyar nyelv és irodalom akkori állapotához alkalmazta.

Bacsányi «A fordításról» című dolgozatában a lehető legszigorubb hűség álláspontjára helyezkedik. De bár megkívánja, hogy a fordítónak «mindent lehetőleg vissza kell adnia»: mégsem mulasztja el kijelenteni, hogy az *idegenszerűséget* kerülni kell. A mi az *alaki* hűséget illeti, erre nézve azt az óhajtást fejezi ki, hogy: «ha *csak lehet*, fordítsunk ugyanazon renddel». Czikkének e részét meg is támadták. Kreskay Imre ugyancsak a «Kassai Magyar Múzeum» első kötetében levelet intéz a szerkesztőkhöz, melyben ezeket írja: «Jók és dicséretesek, sőt tökéletesek a fordításról közzé bocsátott reguláid. De szorosabbacskák ott, hol a versek magyarázatját illetik, minthogy a magyar verseknek az *együtt hangzásban* találandó örökös tulajdonságát fentartván, elég ha a fordító a szónak valóságos értelmét és indulatját, tüzét érthetőképén kifejezi: annyival is inkább, ha versekből versekre tétetik a fordítás». Azt, hogy hexametert magyarra is hexameterben fordítsunk, nem helyesli; a magyar nyelv rímelő nyelv — szól — és nem tűri meg a görög mértéket. «Én nem fogom irigyleni nemzetemnek — folytatja — ha a vers-szerzésnek ezen új és más nemzetek előtt ismeretlen módjaiban tökéletességre jutand: de mindaddig ugyancsak őseim nyomdokain maradok, s *e módot mételey helyett balzsamnak* nevezem, amazt pedig úgy nézem, mintha egy szittyai lakost látnék párisi ránczokban negédeskedni.»

A milyen komolysággal támadta meg Bacsányit Kreskay, olyan otrombán rontott neki Rájnisi József a «Magyar Virgilius» első részéhez csatolt «Sisakos pajzsos mentő írás»-ában. Bacsányinak ama mondatába kapaszkodik bele, hogy: minden fordításnak az eredeti hű másának kell lenni. Hogy' lehet olyat mondani — szól Rájnisi megindító naivsággal — hogy minden fordításnak hűnek *kell* lenni! Hiszen háromféle lehet a fordítás: rabi, közfordítás és jeles fordítás! Ilyen logikával aztán meg lehet czáfolni azt is hogy az embernek becsületesnek *kell* lenni; hiszen látjuk, hogy vannak nem becsületesek is!

A Rájnisi támadására Bacsányi a «Kassai Magyar Múzeum» első kötetének III. negyedében válaszolt. Miután pontról pontra megczáfolta Rájnisi részben nevetséges érveit, első tanulmányát még néhány igen figyelemre méltó észrevétellel toldja meg. Kikel az az időtájt nálunk elharapódzótt rossz fordítások ellen is, s azt

mondja: «A sok svéd grófnék, Horatiusok, Phædrák, Hyppolitusok stb. izetlen rontói már is oly károsak lettek nálunk mázolásaiikkal, hogy némelyek egyáltalában minden magyar fordítástól irtóznak.» Kikel az ellen is, hogy nem válogatják meg a fordításra szánt dolgokat. «Egyelőre — így szól — inkább a gyönyörködésre szánt dolgokat kellene fordítani, mint a tudományosokat, hogy a magyar nép mindenek előtt megkedvelje az olvasást.» — A jeles replika Rájnis és Baróti egy Vergilius-féle fordításának összehasonlításával fejeződik be.

Ahhoz a kérdéshez, hogy *mit* és *mint* fordítsunk, hozzászólt *Kármán* József is, még pedig az «*Uránia*» III. kötetében, «A nemzet csinosodása» című tanulmányban. Azt hibáztatja, hogy nálunk minden nevezetes, nagy és remek munkát fordítanak: olyanokat is, melyeknek gondolköre távol van a nagy közönségtől, s melyet ez azért nem is bír élvezni. Inkább apró előkészítő munkákat kellene csinálni — szól —, melyekből a nemzet megtanulná érteni ama nagy munkákat. «Ismeretlen, járatlan világot talál az olvasó a lefordított könyvekben . . . Erőltetett minden gyümölcs, minden plánta, melyet messze világról nálunk ültetünk, és izetlen vagy szagatlan termése bünteti meg ragadozóját, ki anyai földjéből kitépve, azt idegen ég alá szorította!» A rossz fordításokról ekkép emlékezik meg: «Elmellőzöm azt, hogy hányszor sóhajtott sok szentségtörő kéz alatt némely nagy szerzőknek árnyéka, midőn azt levetköztették tulajdon érdemeiből és rongyaikkal ruházták fel; hogy önnön saját ereje és nagy lelke az írónak elveszett gyakran, és lett belőle egy idétlen habarékja a józan okosságnak és eszelőségnek. Elmellőzöm ezt; mert ha én hallgatok is, azoknak boszuért kiáltó árnyékai, vagy elcsúfított munkái elég siralmasan beszélnek!»

Mint rendkívül termékeny műfordító, sokat foglalkozott ez irodalmi ág elméletével *Péczei* József is; ő Bacsányival ellentétben a szabad, vagyis olyan fordítás jogosultságát vitatta, mely eredetijét rövidítheti, bővítheti, tetszés szerint módosíthatja. A *Péczei* követői e szabadsággal annyira visszaéltek, hogy e miatt nálunk a szoros fordítás pártja mindinkább növekedett, s többi közt ehhez csatlakozott a jeles *Földi* is.

Kazinczy, mint főntebbi idézetünkből kitűnik, *elvben* az alaki és anyagi hűség egyesítése mellett buzgólkodott; csakhogy gyakorlatban igen sokszor eltért ez elvétől, mint ezt, hogy mást

ne említsek, Osszián fordításából is eléggé láthatni. Kazinczy más tekintetben is hibásan fogta fel a műfordítás czélját, amiről alább bővebben fogok szólani. Itt csak azt említem, hogy *Döbrentei* Gábor írt a műfordításról egy értekezést, mely a *Felső-Magyarországi Minerva* 1828. évfolyamában jelent meg, s melynek éle kiváltképen Kazinczy műfordítói elvei ellen irányult.

E cikkben, melynek fölírása, «Shakspere játékszíni munkáinak magyar fordításához tartozó jegyzések», kétféle fordítást különböztet meg *Döbrentei*. «Egyik része a fordítóknak — így szól — akkép teszi át az idegen írók nyelvünkre, amint az maga magát kifejezte volna, ha magyarul ír; a másik félnek tetszik «a görögöt görögösen, a deákot deákosan, a németet németesen s így a többieket magyarul beszéltetni, hogy amint mondja, ráismerjenek eredeti karakterére, s a külföldi szólások módjai felvétele által nyelvünk hajlékonyabbá legyen és szabadabb festésüvé változzék.» *Döbrentei* a maga részéről kinyilatkoztatja, hogy Shakspere fordításánál mindég azt kérdezte magától: vajjon Shakspere ha magyarul írt volna, hogy mondta volna ezt vagy amazt? Szemei előtt folyton a *Chénier* szavai lebegtek: *Copier servilement des formes étrangères, c'est travestir à la fois sa propre langue et l'auteur, que l'on interprète! . . . Écrivez, comme il eût écrit dans votre langue, car ce n'est point le mot, c'est le génie, qu'il faut traduire.*

Toldy 1843-ban a Kisfaludy-társaságban szólott a műfordítás elveiről és háromféle fordítást különböztetett meg: anyaghűt, alakhűt és szorost. Az anyaghű fordításnál szerinte mellőzhetni az alaki hűséget, az alakhűnél pedig az anyagit. Mind a két féle hűség szemmeltartása mellett készült fordítást *szorosnak* nevez Toldy, s erről azt mondja, hogy csak nyelvművelő és íróképző hatása van.

Ez osztályozásnak két sarkalatos hibája van. Először is Toldy által a második osztályba sorozott alakhű vagy szabad fordítás egyszerűen nonsens. Mihelyt a fordítás mellőzi az anyagi hűséget, már nem fordítás, hanem utánczás. Avagy kinek jutna eszébe fordításnak mondani pdl. báró Orczynak azt a versét, melyben *Horatiust* így ülteti át:

Licine, hajólat ne ereszd a mélyre,
Közel se vezessed a partnak szélére;
Ott a széltől hamar elragadtathatol,
Itt a köszikláktól öszve-zúzathatol.

(Rectius vives, Licini, neque altum
Semper urgendo ; neque, dum procellas
Cautus horrescis, nimium premendo
Littus iniquum.)

Hibázik Toldy másodszor abban is, hogy a szoros fordításnak csak nyelvművelő és íróképző hatást tulajdonít, s azért ezt kicsinyelve, inkább a szabad fordításnak ad elsőséget. Az alakhű fordítás annyival jobb a csupán anyaghűnél, a mennyivel a festett arczkép jobb a fényképezettnél. Amannál is ugyan olyan a test tartása, a ruha szabása, az arcz alakja, mint az eredetin : de emennél vissza van adva mindennek a *színe* is. Nemcsak ezért kívánatos azonban az alaki hűség : hanem egyszersmind abból az okból is, mert elmellőzése rendesen vissza szokott hatni az anyagi hűségre. Ha az eredetinnél hosszabb verssorokat választ a fordító : bőbeszédű lesz ; ha rövidebbeket : homályos. Ányos pdl. sokkal jobban fordíthatta volna Ovidiusnak «Penelope Ulixi» című heroidját, ha a distichonokat nem egészen másféle szerkezetű versformával, t. i. az alexandrinnal akarta volna visszaadni :

Képzelt veszélyidtől mikor nem rettegetem ?
Sőt attól is féltem, mitől nem félhettem.
Látd, melly nyughatatlan dolog a szerelem :
Nem ismer orvoslót tőle vett sérelem.
Hányszor hitettem el reszkető elmém-mel,
Hogy a trójaiak ütköznek férjem-mel !
Ha pedig Hectornak neve zúg fülemben :
Csüggednek tagjaim ; változom színemben.
(Quando ego non timui graviora pericula veris ?
Res est solliciti plena timoris amor.
In te fingebam violentos Troas ituros ;
Nomine in Hectoreo pallida semper eram.)

Abból, hogy a Toldy korabeli verselő ügyesség mellett az alak és anyaghű fordítás nem sikerülhetett egészen jól : nem lett volna szabad azt a következtetést vonni, hogy az általában is elvetendő. Hogy az alaki hűséget a magyar nyelvben épugy párosíthatjuk az anyagival, mint akár a németben : azt egy évtizeddel Toldy említett felszólalása után, 1853-ban eléggé megmutatta Szász Károly, az újabb magyar műfordítás nagymestere, aki éppen abban az évben kezdte meg annyi dicsőséggel megfutott műfordítói pályáját Moore Tamás költeményeinek kiadásával.

Ha valakinek, öneki volt joga Toldynak a műfordításról kifejtett nézeteit megczáfolni, a mit 1859-ben tett meg, «A műfordítás elveiről» tartott akadémiai székfoglalójával. Mig ugyanis Toldy szerint a fordító eleget tett, ha az eredeti szépségeinek megértésére vezette azokat, a kik annak nyelvében járatlanok lévén, hozzájuk közvetlenül nem juthatnak; mig ő megelégedett azzal, ha a műfordító nem ráviteles, hanem általános gyönyört ébresztett olvasóiban: addig Szász Károly kimondta a törvényt, hogy a fordításnak «teljesleg ugyanazon, azaz nem kisebb és nem más gyönyörérzetet kell költenie az olvasóban, mint amit az eredeti olvasásánál érezne, ha az nemzeti nyelve volna». A költészet — szolt — nemcsak anyaga által hat, hanem épenoly mértékben formái által is. A vers által nyújtott élvezetet ismét csak vers adhatja, s a zenei műérzék, mely az emberi természet ős sajátja, az értelem mellett egyenjogu elfogadója a szoló művészet tárgyai által eszközölt hatásoknak. Ezek után a műfordítás következő szabályát mondta ki: «A fordítás adja az eredetinek anyagát, eszméit egészen azon értelemben, azon rendben, ugyanannyi s ugyanoly lejtésű szótagokban, azon és annyi rímmel, a megfelelő nyelvi, nemzeti és írói sajátságokkal s ugyanon alaphangulattal.» Szász Károly azonban megengedi, hogy e fordítási szabály némileg tán eszményi magasságu követelésekkel van felállítva, és hogy a kivitelenben lehet belőle néha egyet-mást elhagyogatni.

Még meg akarok emlékezni azokról is, a kik Toldy 1843-diki értekezésére vonatkozólag mindjárt ő utána nyilatkoztak. Hozzá szolott a dologhoz legelőször Fabriczy Sámuel, a ki mindenben egyetértett Toldyval. Gondol Dániel azt a helyes megjegyzést tette, hogy lírát csak lírai tehetséggel, epikát csak epikaival, drámát csak drámaival lehet fordítani. Ő citálta rá a fordításra a szentírásnak azt a mondását is, hogy «a betű megöl, a lélek megelevenít». Túl-ságig vitte a dolgot Henszlmann Imre, midőn azt mondta, hogy a valódi æsthetikai kritika kívánja, hogy a fordító művész is egész szabadsággal és *egyedi szelleméhez* képest munkálódjék. Hunfalvy Pál még tovább ment, egyenesen esztelenségnek mondva a szoros fordítást. («Nekünk magyaroknak tökéletes esztelenség, mit iskolázó próbálhat, de senki más.») Lugossy József mind a szoros, mind a szabad fordítást helyesnek mondta. Tetszett neki Szabó István szoros és Kiss János áradozó fordítás-módja is. «Amaz, így szolt, feszes dísz-öltönyt, ez kényelmes házi zubbonyt nyújt» —

mintha bizony a tolmácsolandó poéta olyan pallium-féle jószág volna, a mely «aptum est ad omne anni tempus». Ha tetszik, csinálhatsz belőle dísz-öltönyt; ha tetszik, házi zubbonyt! Szilasy János is egyet ért Toldyval; azt hiszi, hogy a szabad fordítással elérjük majd, hogy «sok mű a magyar nyelv hajlékonysága mellett szebb formában lesz adható, mint az eredeti olasz, angol, francia, arab, persa stb. nyelveken». Szontagh Gusztáv végül arra figyelmeztette a Kisfaludy-társaságot: ne nyisson kaput a szabadságnak és vessen gátot a klasszikus írók ama modernizálásának, melylyel Pope-nél találkozunk, aki Achillest vendéghajjal, harisnyával és cipővel szerepelteti.

Mint ezekből látható, az akkori irodalmi férfiak majd kivétel nélkül Toldy pártjára állottak: a mellé a Toldy mellé, a ki később, a «Szent Hajdan Gyöngyei» fordítása ügyében folyt vitában, megczáfolta önnönmagát, midőn kinyilatkoztatta, hogy «a fordítás egyedül akkor jó, ha mind belső, mind külsőképen hű legyen». Ugyanott mondta ezt is: «Kazinczy a «Gyöngyök» fordításáért magát a tudományos tribunál előtt sohasem igazolhatja.»

Szólt még a műfordításról Berecz Károly is, ki 1858-ban egy «Százszorszépek» című füzetet adott ki, s e füzet bevezetésében a műfordítás hasznáról és elveiről is értekezett. Kimutatja, hogy «fejlődő irodalomban, mint a mienk, hol még a kritika útbaigazító és izlésnemesítő szavát sem hallhatni kellő kiterjedésben és hatálylyal — izlésünk nemesbülésére s általában irodalmi művelődésünkre, mi sem gyakorolhatna oly jótékony hatást, mint irodalmunknak ép e kevéssé ápolta ága». Aztán arról szól, hogy a magyar műfordítónak mennyivel nehezebb a feladata, mint a németnek. «Nekünk magyaroknak — így szól — elnézve, hogy még kifejlett nyelvünk nincs, nyelvünk sajátságai is fölötte megnehezítik valamely költői mű fordítását; vegyük pdl. magát szóragozásunkat, mely a legszebb szót is alkalmatlanná teszi és nehézkessé; aztán a mellett, hogy fölötte rímsegények vagyunk: valamely eszme vagy tárgy kifejezésénél sem válogathatunk az ugyanazon értelmet kifejező szavakban...» E nehézségeknél fogva többet nem is igényel Berecz a műfordítótól, mint hogy «az eredeti szellemét és értelmét minél hívebben visszatükrözve, bírjon könnyűséggel s legyen minden tekintetben az eredetit megközelítő».

Miután így végig mentem mindazokon, kik eddig irodalmunkban a műfordítás elveivel foglalkoztak, megkísérlem magam is

annak definitióját adni. Szerintem minden fordításnak, ha az akar lenni, első és elmellőzhetetlen feltétele az anyagi hűség. Jól mondta Chateaubriand: «Szükség nyomban követni az író nemcsak szépségeiben, hanem hiányaiban, gondtalanul és lankadtan szerkesztett részleteiben is, gondot kell fordítani száraz és unalmas helyeire, figyelmezni a stíltre, a beszéd harmoniájára, s mind arra a mi külsőképen a költőt teszi.» Meg kell óvni természetesen az alaki hűséget is, azonban csak akkor, ha ennek megóvása által nem vétünk a nyelv szelleme ellen. Olyan műformát, mely a nyelv szellemével határozottan ellenkezik, *más megfelelővel* kell a fordítónak helyettesítenie. Nem áll absolute, amit Imre Sándor mond a fordítás ez oldaláról, hogy t. i. «a fordított elmeművek az idegen népek művésztét nem ismertetik, hanem félreismertetik, a műízlést nem képezik, hanem ferdítik, ha az alakot híven nem állítják elő.» Mert Homéros és Vergilius hexameterait például joggal fordíthatjuk alexandrinekkel, minthogy a magyar eposnak ez a formája és ha Homeros és Vergilius magyarok lettek volna, bizonynyal ők sem írának eposzaikat hősi hatosban. Természetes, hogy a külalak e magyarosításával közel járunk ahhoz a veszélyhez, hogy a belformát, azaz a mű szellemét is megfosztjuk idegen zamatjától. De az igazi művész érteni fog ahhoz, mint kell e veszélyt kikerülni, s fordítása azért, mert majd minden magyar élvezheti, nem lesz egyszersmind «paprikás-szalonna-izű».

† *Mig tehát a fordítás bármely műnek más nyelvre való áttétele, addig a műfordítás valamely szépirodalmi műnek más nyelvre való olyan áttétele, mely anyagilag, és a mennyiben az illető nyelv természete engedi, alakilag is hű.* †

Természetes dolog, hogy valamely műfordítás megítélésénél nem szabad mindig csupán csak ezt a meghatározást mérvesszőül vennünk, hanem figyelniünk kell ama törvényekre is, melyek a műfordításra nézve az illető korban érvényben voltak. Szemügyre kell vennünk továbbá a nyelv akkori fejlődési állapotát is, mert különben megeshetik, hogy a fordítót olyannal vádoljuk, a miért vád nem értheti. Nagyon helyesen mondja erre vonatkozólag Heinrich Gusztáv a «Bácsmegyei gyötrelmei» új kiadásához írt előszavában a következőket: «Hogy a nyelv oly fejlődési stádiumában, a milyenben akkor hazai nyelvünk volt, az ilyen fordítás, (t. i. a hű és mégis magyaros fordítás), mely minden körülmények között felette nehéz, részben legyőzhetetlen akadályokba ütközik:

azt csak azok tagadhatják, kik nem bírnak annyi történeti érzékel, hogy egy régibb fejlődési korszakba visszaképzelhessék magukat . . . E nehézségeket tekintetbe kell vennünk, ha munkásságukat helyesen, méltányosan akarjuk megítélni.»

II. A műfordítás haszna.

A műfordítás az egyes nemzetek szépirodalmának közvetítője, és mindenek előtt azt célozza, hogy elhárítsa a szépirodalom termékeinek elterjedése elé a nyelvek különbözése által gördített akadályokat. Nincs művelt irodalom, melyre idegen irodalmak ne hatottak volna. Ezt a hatást pedig a legtöbb esetben nem az illető külföldi termékek *eredetii*, hanem azok *fordításai* szokták létrehozni. E tekintetben különben minden egyes nemzetnél máskép alakulnak a viszonyok; a dolog jobbra attól függ, mennyire elterjedt azon a vidéken az illető idegen nyelv, továbbá hogy mekkora és mily irányu a nyelvtanulási kedv az egyes népeknél. Az angol például leginkább a franczia irodalommal ismerkedik meg, mivel ez a nép lakik hozzá legközelebb; az olasz megtanul francziául és spanyolul; a franczia nem igen szeret nyelvet tanulni, s legtöbbször épen csak azok adják ott erre rá magokat, a kik fordítani akarnak az illető nép irodalmából. A mi íróink például a német és nagyjából a francia irodalmat az eredetiben olvassák; de már például az olasz költőkkel, az angolokkal, a spanyolokkal, az oroszokkal csak fordítás útján ismerkednek meg. Hat tehát a műfordító legelőször az író-világra, melynek izlését gyakran más irányba tereli, de hat a nagy közönségre is, mely általa ismerkedik meg az emberi szellem olyan termékeivel, melyeket élveznie különben nem lehetett volna. A remekművek nem egyes nemzetek birtokai, hanem az egész művelt világi; a műfordítás teszi őket az emberiség köztulajdonává. Ezért kell törekednie minden népnek, hogy a világirodalom classicusait fordításban bírja, ezért alakítanak a legtöbb helyen társulatokat, melyek egyik főczéljokként a műfordítói irodalom emelését tűzik ki; ezért mondta végre Arany János is (egyik halála után közzétett levelében), hogy: «szégyen gyalázat, hogy nincs jó Faust fordításunk!» Azt hiszem, Arany e mondását szabad általánosítani is; a mint szégyen, hogy nincs jó Faust-fordításunk: szégyen az is, hogy nincs meg irodalmunkban a világ sok más szellem-óriásának munkája sem.

X

A műfordításnak ezek szerint legelső sorban az irodalom látja a hasznát. Másodsorban a nyelv az, melynek fejlődésére nagy befolyást gyakorol. Némely nemzetnél amarra, másnál pedig erre hat a műfordítás nagyobb mértékben. Halljuk, mit mond erre nézve Kazinczy a «Pályám Emlékezeté»-ben:

«A stilitikának különböző, sőt ellenkező nemei vannak. Minden nemnek s minden időnek más a nyelve. Az ir jól, aki úgy ir, a hogy a hely megkívánja, apte qui dicit. A sokszínűségre kell tehát törekedni, nem (amit mások óhajtanak) az egyszínűségre, s a fordítás erre a leghszerencsésebb eszköz. De nem a mi nyelvünket kell idegenné tenni igyekeznünk, hanem idegent tenni mienkké.»

Amit itt Kazinczy mond, az csak az egyes író stílusának javításáról szól, melyre nézve az idegen remekék fordítása egyik legczélyszerűbb eszköznek van elismerve. A tolmácsolandó írónak árnyalatos kifejezésekben, és fordulatokban való gazdagsága arra ösztönzi az embert, hogy e gazdagságot, ha annak saját nyelvében híjával van, elérni iparkodjék. Ekkép születnek azután az új szók, melyek lehetségessé teszik az egyes fogalmak közti szorosabb distingválást, s ezáltal emelik a nyelv szabatosságát. Ha ez új szókat a nemzet összesége is elfogadja, akkor a műfordítás haszna egyetemessé lesz.

A fordítás új szókon kívül új mondat szerkezetek és szólás-módokat is szokot meghonosítani a nyelvben. Az előbbieket mindig, az utóbbiak pedig a legtöbb esetben megfertőztetik a nyelv szűzies tisztaságát; és ebben rejlik a műfordítás ama veszélye, melyet fájdalom ritkán birnak elkerülni a fordítók. Más nyelv kaptafájára huzott szó- és mondat-alkotások, más nyelv gondolkozás módja szerint kifejezett eszmék rányomják a nyelvre az idegenszerűség bélyegét, melyet, ha már megvan, vajmi nehezen lehet kiirtani.

Ez az idegenszerűség leginkább ott keletkezik, a hol nem veszik figyelembe Horatius bölcs tanácsát:

«Nec verbo verbum curabis reddere fidus
Interpres. . . .»

Ezen elv félreismerése — szól P. Thewrewk Emil «A helyes magyarság elvei»-ben — szülte és szüli azt a tömérdek germanismust, latinismust, szóval barbarismust, mely mai irodalmi nyelvünkben nyüzsög. E nyelvrontás rendszerint onnan ered, hogy

fordítóink beleszoknak az idegen nyelv észjárásába, és mivel a magyar nyelv sajátos életét nem igen vizsgálták, az idegen nyelv mintájára szabják mondataikat. Ez tehát nem egyéb, mint tudatlanság s az ily fordítás a nyelvet végre kivetközteti eredeti sajátosságából.

+ A magyar irodalomban a *műfordítás* szolgált a nyelvújítás eszközéül. Kazinczy híres kilencz kötete közvetítette azt a nagy hasznot, mely a széphalmi mester munkájából nyelvünkre hármlott. De másrésről az is bizonyos, hogy ha Kazinczy a nyelvújítás munkáját inkább eredeti művekkel vihette volna végbe, nem gyártotta volna azt a sok idegenszerű szólást, melyeknek kipusztításán a nyelvtudománynak most kell még fáradoznia. De hát hol az a fény, melynek ne volna árnya? Hisz annak a haszonnak is, mely az idegen remek megismeréséből keletkezik, van káros oldala! Veszélyezteteti az irodalomnak nemzeti irányban való fejlődését s utánczókat szül, akik önállóság nélkül szükölködve, téves irányba terelik a költészetet. Csakhogy ezért senkinek sem jut majd eszébe, elítélni az idegen remekkel való foglalkozást, épugy mint nem akarhatja senkisémm kárhoztatni a műfordítást, mert nagy előnyei mellett lehetnek hátrányai is.

III. A magyar műfordítás a legrégibb időktől egész az «első virágzás» koráig.

Minél több akadály van valamely nemzeti irodalom önnön-magából való kifejlődésének: annál inkább rá van az szorulva a fordításokra. Nem csoda tehát, hogy a magyar irodalom termékei között a fordítások olyan nagy tért foglalnak el. A legrégibb időktől fogva a legujjabbakig rengeteg száma került nálunk sajtó alá az idegen nyelvekből átültetett műveknek, úgy hogy a fordított munkák mennyiségre nézve túlhaladják az eredetieket. A magyar műfordítás története azért jókora fejezetét teszi a magyar irodalom történetének, s az a körülmény, hogy e tárggyal kimerítőbben eddigelé úgyszólván senkisémm foglalkozott, eléggé indokolhatja a jelen munkát közrebocsátását.

A műfordításnak irodalmunkban legnagyobb szerep abban a majdnem hatvan évre terjedő korszakban jutott, mely a magyar királyi bécsi testőrség felléptével vette kezdetét, s 1831-ben Kazinczy halálával ért véget. Dolgozatomban kiválóképen ezzel a korszakkal

akarok foglalkozni. Minthogy azonban a tárgy folytatólágossága nem engedi, hogy ez időszakot az azt megelőzők figyelembe vétele nélkül vázoljam: szükségesnek tartom röviden előrebocsátani a magyar műfordításnak a legrégibb időktől egészen az 1773-dik évig terjedő történetét is.

A kereszténység behozatala tette nálunk legelőször szükségessé irodalmi termékek fordítását. Azoknak az idegen papoknak, akiket szent István behozatott az országba, hogy itt terjeszszék az Űdvözítő tanait, legelső dolguk az volt, hogy lefordították «a templomban olvastatni szokott evangéliumi szakaszokat, a szerkönyvet (rituale) és némely közimát és éneket» magyar nyelvre; minthogy pedig az akkori magyar nyelvyben hiányoztak mindazok a fogalmak melyeket a keresztény vallás terjesztői be akartak oltani a népbe: a fordítók egész seregét az új szóknak alkották, melyek aztán nyelvünkben lassanként meggyökereztek. Bizvást elmondhatni, hogy azok az evangéliumok és zsoltárok, azok a vallásos elmélkedések és szentbeszéddek, melyek e korban készültek, csekély kivétellel nem egyebek fordításnál. Minthogy a katholikus egyház nyelve akkor is a latin volt: kétségtelen, hogy mind ez imákat latinból fordították. A Halotti Beszédet, a Könyörgést és a Königsbergi töredéket ilyen latinból való fordításnak tarthatni.

A nemzeti irodalom második időszakából majdnem csupa fordítás maradt ránk. Ezek a fordítások egytől-egyig a vallási irodalom körébe tartoznak, a melyet az ekkor alakult szerzetek mindenképpen gazdagítani törekedtek. Hogy mint fordításoknak, mekkora a becsők, azt már megmondja Toldy is, midőn így nyilatkozik rólok: «Azon tapadó hűség, melylyel a középkor általában ragaszkodott a szentírás betűjéhez, azon hatás, melyet a deák szöveg a még fejletlen nyelven dolgozókra gyakorlott, ezt többnyire feszessé, erőltetetté, gyakran idegenszerűvé tette; s az eredetinek nem mindig biztos megértése sokszor merőben hibás helyeket csúsztatott ez időszak írásaiba.» Ez az ítélet többé-kevésbbé ráillik e korszak valamennyi fordítására; csak három emelkedik ki közülök: az úgy látszik egy szerzőtől való «Mária siralma» és «Szent Bernát hymnusa», továbbá némileg a Szent Margit legendája is.

A Mátyás és a Jagellók korában készült fordításokban már sokkal kevesebb az idegenszerűség, mint a Lajos és Zsigmond korabeliekben. A fordítók iparkodtak szabadulni attól a nyügtől melyet a túlságos hűség követelése rájuk rakott; sokkal folyéko-

nyabban, sokkal magyarosabban irtak, bár természetes, hogy olyan korban, melyben a magyar költők jókora része latin nyelven zengett, nem volt szükiben a fordítások stílusa sem a latinosságoknak. A Báthori Lászlónak tulajdonított biblia, a Winkler-, Nádasdy-, Kazinczy stb. codexek vallásos tanításai, szerzetesi írásai, postillái: mindezek magukon hordják kisebb-nagyobb mérvben a nyelvvel való küzdés nyomait. Csak a debreceni könyvtár legendáriuma tesz kivételt, mert ennek irányában sokkal több a csin és szabatosság, mint az említettek legnagyobb részében. A mysteriumokat kell még említenünk, melyeket a papok eleinte latin, későbbben magyar nyelven játszottak el, s melyekkel azután a nép maga is szeretett elmulatni. Ezeknek a fordítása már sokkal könnyedebb, minthogy itt a darabosságokat az élő szóval való gyakori elmondás többnyire elsimította.

Irodalmunk ujkorának első időszakában, mely 1526-tól egész 1608-ig terjed, a műfordítás épügy mint a megelőző korban, jobbra vallási munkákra szorítkozott. A hitújítás által a katolikusok és reformátusok között megindított szellemi harc mindenek előtt abban nyilvánult, hogy ezek is, azok is iparkodtak a szent írást minél jobb fordításban adni a nép kezébe. Katolikus részről Komjáti Benedek, Pesti Gábor és Erdösi János fejtettek ki nagyobb-mérvű munkásságot. Hármuk között, a mi a hűséget illeti, Erdösi Jánosé, a mi a magyarosságot illeti, Pesti Gáboré az elsőség.

A protestans fordítók amazoknál nagyobb súlyt fektettek a tartalmi hűségre, és mivel e mellett nyelvök is folyékonyabb, szabatosabb: fordításaiknak a katolikusokénál nagyobb becset kell tulajdonítanunk. Első helyen a Heltai Gáspár magyar bibliáját kell említenem, melyet a Károli Gáspár nagyon tökéletlen fordítása utol nem érhetett. A többi protestáns fordítók közül a nevezetesebbek: Dávid Ferencz, a ki egy «Könyvecskét az igaz keresztyéni keresztségről» bocsátott közzé, Székely István, a ki a zsoltárokat fordította zsidó eredetiből, Melius Péter stb.

A világi költészet terén e korban nem igen találkozunk fordításokkal. Regeirőink használtak ugyan külföldi mondákat és novellákat, de azokat leginkább csak átdolgozták magyarra, úgy hogy munkáikat utánzásnak igen, de fordításnak nem lehet mondani. Istvánfi Pál «Volter és Grizeldisz»-t Petrarca után, a drávai névtelen Rusztán császáriját szent Eustach után, Balassa Bálint «Euryalus és Lucretia»-t Aeneas Sylvius után, a «Fortunatus» írója

pedig regéjét német forrás után készítette. Ezekkel ellentétben egyenesen németből való fordításnak mondja Toldy «Ponciánus históriájá»-t, továbbá «Salamon és Markalf»-ot, megjegyezve rólok, hogy *első kísérletei a magyar szépirodalmi prózának*. Ine tehát szépprózánknak, a melynek fordítással vetette meg alapját Báróczy, még legelső kísérletei is fordítások voltak.

A classica világból vett mondák, továbbá a bibliai tárgyú elbeszélések e korban nagyobbára utándolgozások voltak. A feddőköltemények között is van ilyen; Toldy említi, hogy Petki János «Az Virtusnak és Voluptásnak vetekedések»-ről irt művét Silius Italicus után készítette. Ismeretes dolog továbbá, hogy legrégebb meseiróink, Pesti Gábor és Heltai Gáspár, nemcsak tárgyat kölcsönöztek máshonnan, hanem sok mesét egyenesen *fordítottak* is. Hűségre nem igen ügyelt sem az egyik, sem a másik; mindakettő prózában fordította a verset is, még pedig Pesti lehetőleg kevés szóval, ellenben Heltai áradozóan.

A lyrai költészetben nagy tért foglaltak el az egyházi énekek fordításai, melyekben a már fentebb említett Székely István és Kálmánchehy Márton tűntek ki. Itéletet fordításaikról, minthogy azok elvesztek, mondani nem lehet. Ha azonban kortársaik hasonló munkáiból következtethetni, vajmi kevés figyelemre méltó lehetett bennök. — A dráma terén is találkozunk fordításokkal. Azok a színművek, melyeket ez időszakban a tanodákban szoktak volt előadni, jobbra fordítások vagy átdolgozások voltak régi classicusokból. Mint fordításoknak, e műveknek becsök egyáltalában nincs. Ezzel ellentétben igenis érdekesek a másféle classicusokból eszközölt fordítások, melyek közül legkivált a Decsi Jánoséi említendők. Catoból, Horatiusból és Sallustiusból fordított, még pedig szépen és, a mi több, kora többi efele termékeihez viszonyítva, egyszersmind meglehetősen hűséggel. Toldy megemlíti Laskai János Aesopusát is, melyről azonban, minthogy ő sem juthatott hozzá, itéletet nem mond.

IV. Az első virágzás és a hanyatlás kora.

A tizenhetedik században a magyar műfordítás bár számra nézve kevesebbet produkált, mint a megelőző korban, de annyiban mégis haladást mutat, a mennyiben kezdtek nemcsak a nyelv szabatoságára, hanem a nyelv csínjára is ügyelni. Ebben a tekin-

tetben különösen Szenczi Molnár Albertet illetheti méltó elismerés, mint a ki négy évet töltvén Rómában, ez idő alatt megtanulta az olasz nyelvet, s minden erejével azon volt, hogy annak fölülmulhatatlan széphangzatát, a mennyire lehet, anyanyelvében is elérje. Látta, az olasz költészet mennyire gazdag a külforma száz meg százféle változataiban, érezte, hogy milyen dallamossá teszi azt a rímek csengése, bongása és zsoldárfordításaiban bizonyosságát adta annak, hogy külalak tekintetében a magyar vers is képes sok olyanra, a mire eddig képtelennek hitték. Szenczi Molnár Albert zsoltárai a tizenhetedik századbéli protestáns irodalomnak igaz dicsőségére válnak s igaza van Toldynak, midőn azt mondja rólok, hogy «időszakot alkottak». Nem éri ugyan el a zsoltárokat, de szintén nagybecsű «Calvin Institutiói»-nak ugyancsak Szenczi Molnár Albert által eszközölt fordítása, mely alapját vetette bölcseleti és hittudományi műnyelvünknek.

A *katholikus* irodalom e korban Káldi György «Szentírás»-ával gyarapította bibliafordításaink számát. Pázmány Péter, a magyar biboros Cicero nyelvének hatása látszik meg e munkán, melyet mint műfordítást majdnem egy rangra állíthatunk Szenczi Molnár Albertével.

A világi költészet terén csak az egy Haller János «Hármas Istóriá»-ja érdemel e helyen említést. A mű első része (Nagy Sándornak egynehány nevezetes dolgai) Haller saját megjegyzése szerint egy Argentínában összeszedett és 1494-ben kinyomtatott krónikából van fordítva. A második részt (Jeles példabeszédek) eredetileg Oringavai Rinmann János írta, kinek könyvét 1508-ban adták ki Hágában. A harmadik részt már a címlapon is fordításnak vallja Haller, mert azt mondja róla: A Nagy Trója Veszedelemének legigazabb Istóriája, melyet Fogaras várában rabságában magyar nyelvre fordított. Ennek az utóbbinak az eredetijét Colonnai Guidó írta.

Haller már tudta, hogy a fordításnak a hűség a legfontosabb kelléke, és óvakodott is attól, hogy az eredetitől eltérjen. Ezt kimondja előszavában is, ahol a helynevek megváltoztatását, illetőleg modernizálását elhibázott dolognak tartja s azt mondja: «Én szánt szándékkal azt jobbitani és mostani formába hozni nem akartam, egynehány okokra nézve, mind azért, hogy a régi együgyű munkának becsületit előttem viseltem». A Hármas Istória nagy népszerűségét különösen annak köszönhette, hogy folyékony, egészsé-

ges magyar nyelven van írva, jóllehet ez sem ment attól a hibától, melyben régi műfordításaink csekély kivétellel majdnem mind szenvedtek: s ez az áradozás, a túlságos bőbeszédűség hibája.

A classicai művek fordítása terén hanyatlás állott be. Mig az előbbi korszakban keveset termeltek, de jót, most sokat fordítottak, de rosszul. Mintha csak a Lugossy József elvét vallották volna, hogy a classicusokat lehet «házi zubbonyba» is bujtatni! Hogy a legsilányabbon kezdjük, megemlítiük Dálnoki Márton Annæus Florus fodítását, melyet nem igen mult felül Kéri Sámuel «Keresztény Senecája», Forró Pál Curtiusa, Balogh György Cicerója. «Mily színben jelennek meg a classicusok, kiált fel Toldy, azon korbeli nyelvökön! Kényelmes, körülíró bőséggel adatnak a történetírók s e mellett numerus és csín nélkül; Cícero azon elegancia és finomság nélkül, mely leveleit jellemzi. Érezhető sülyedés a hatvan évvel korábbi Esterházy-féle levelekhez hasonlítva!»

A classicusok fordításait nem tekintve, a műfordítás a Toldy által első virágzás korának nevezett században szintén virágzás korát élte. Szenczi Molnár Albert, Káldy György és Haller János az a triumviratus, melynek e virágzás előmozdításában legnagyobb érdeme volt. Hozzájuk képest csakugyan nagy hanyatlás mutatkozik azoknál a műfordítóknál, kik az 1711—1772-ig terjedő időszakban szerepeltek. De igaz az is, hogy ez irodalmunkra annyira meddő korszak legnagyobb dicsőségét két olyan férfiú tette, kik babérjaik egy részét a műfordítás terén aratták, t. i. Faludi Ferencz és gr. Haller László. Különösen az első volt, a ki a fordítást a nyelv szépitésére való eszköznek nézve, e fajtájú művei által «a magyar prózának széptani tekintetben új lökést adott.» Rá is, épügy mint Szenczi Molnár Albertre, nagy hatása volt az olasz irodalomnak, melyet Rómában való tartózkodása alatt módjában volt alaposan tanulmányozni. Joggal mondhatta azért irodalomtörténetünk atyja Kisfaludy Károly feletti emlékbeszédében, hogy lyrai költészetünk először Faludi Ferencz kezei között Rómában, s olasz befolyás mellett nyere művészi csínt.

Bizvást elmondhatni, hogy Kazinczy előzője a nyelv gazdagítása terén Faludi volt. S ez nem is lehetett másként: a nyelv szegénysége rákényszerítette, hogy újítson, hogy eddig nem hallott kifejezés-módokkal éljen, sőt hogy olykor idegenszerűséggel is megfertőztesse stilusát. Be kell azonban vallanunk, hogy a mi az utóbbi vádat illeti, az nem borithat homályt Faludi nevére; még

pedig nemcsak azért nem, mert a nyelv akkori állapota sokat kimenthet, de azért sem, mert Faludi sokkal inkább ügyelt a magyaros ízre, mint a hogy ezt nagy utódja Kazinczy tette. Ha Faludi Kazinczy korában él, s *akkor* vállalkozik a nyelvbővítés nehéz munkájára, nem nyüzsgene a magyar beszéd a sok idegenszerűségtől. Faludi úgy ismerte a nép nyelvét, mint kevés előzője, s annak kincseit ki is bányászta. Ez tette stilusát olyan zamatoszá, hogy a magyar nép egyre újabb meg újabb kiadásokban olvasta a «Nemes ember»-t, a «Nemes urfi»-t, «Nemes asszony»-t, az «Udvari ember»-t s egyéb műveit. Mint fordítások e művek nem tarthatnak számot nagy becsre, minthogy az anyagi hűséget Faludi nem igen vette figyelembe. Fordításainak némelyikére, például a «Bölcs és figyelmes Udvari Ember»-re, inkább ráillik az utándolgozás név, mert ebben gyakran annyira megy szabadsága, hogy az eredetinek hat sora nála 29 sorra van kinyújtva.

Ez a szélesség hibája gróf Haller László Fénélon-fordításának is, mely a magyar népnek ebben a században époly kedves olvasmánya volt, mint a mennyire szerették Haller névrokonának Hármass Istóriáját a múlt időkben. Különösen a mondattagok arányos szerkezetére fordított nagy figyelmet a magyar Fénélon szerzője, a kinek még az az érdeme is megvan, hogy első volt, a ki a francia irodalom egy termékét megismertette népünkkel.

A hanyatlás korának harmadik nagyja, Mikes Kelemen, szintén foglalkozott műfordítással. Maga vallja, hogy «sok francia könyvet fordított magyarra»; de helyesen vélekedik Aigner, Mikes Kelemenről irt jeles monographiájában, midőn annak a nézetnek ad kifejezést, hogy a «Törökországi Levelek» írója nem annyira fordításokat, mint inkább átdolgozásokat készített. Ez átdolgozásai közül a következőket említem: «Az iffiaknak Kalauza», «Az epistoláknak és evangeliomoknak magyarázatja», «A keresztről», «Az idő jól Eltöltésének módja». Utolsónak hagytam legismeretesebb fordítását, Gomezné «Les journées amusantes»-jának átültetését, mely «Mulatságos napok» czim alatt jelent meg.

Az említetteknel sokkal csekélyebb fontosságúak e korszaknak a hittudományi irodalom körébe tartozó fordításai. Bél Mátyás a Károli bibliáját adta ki javításokkal, Bárány György és Torkos András újra lefordították a szentírást, még pedig az utóbbi az egészet, az előbbi pedig csak az ó-testamentomot. Ezeken kívül nagy számu ugynevezett buzgalmi iratot fordítottak, de sem ezek,

sem az említett biblia-fordítások nem érdemelnek nagyobb figyelmet. Ugyanezt mondhatni arról a sok fordított vallás-erkölesi színdarabról is, melyekkel ez időszakban drámai irodalmunkat gyarapították. Csak egyetlen író-t kell itt dicsérettel kiemelnünk, s ez Illei János ki *Boethius*-on kívül fordított *Metastasió*-ból is. «Titus kegyelmessége» című fordításának magyarosságát ma is méltán lehet csodálni; szinte megfejthetetlen, hogy olyan «zord izlésű kor»-ban, mint a minő irodalmunkban a XVIII. század közepe volt, hogy írhattak olyan szemenszedett, egészséges zamatossággal, amilyent Illeinek majd minden sorában talál az ember. Valóban csekély elismeréssel adózik Toldy Illeinek, midőn *Boethius*-fordítását csak «elég jónak» mondja.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELSŐ RÉSZ.

A MŰFORDÍTÁS TÖRTÉNETE 1772—1808. A FRANCZIA ISKOLA.

V. Bessenyei és Báróczy.

† Az a pangás, mely a XVIII. század közepén annyira elsekélyesítette a honi irodalmat, a bécsi magyar testőrség felleptével megszűnt. Körülbelől ötven esztendeig elhanyagolt kerthez hasonlított a magyar literatúra, melyben az elcsenevészedett fákat idegen ojtással kellett megmészeíteni. A műfordítás volt az az eszköz, melylyel a testőrség új életet öntött irodalmunkba, a műfordítás indította meg azt a korszakot, melyet már Toldy Ferencz az «ujjászületés» korszakának nevezett el. Kétségtelen, hogy Bessenyei és köre helyes uton jártak, midőn ehhez az eszközhöz folyamodtak irodalmi munkálkodásukban. A nyelv tökélyesbítésére jobb módot kívált ebben az időben nem választhattak volna. De csalódnék aki azt hinné, hogy a műfordítás főntebb elmondott előnyei birták testőreinket ez irodalmi ág túlnyomó művelésére. Nézetem szerint ennek három oka van. Az első az, hogy Bessenyei és a köréhez tartozó írók érezték, hogy nincs bennök tehetség nagyobb becsü művek alkotására. A második az, hogy ő reájok is elragadt az a majdnem gallomaniává fajult francia-imádás, mely akkor legkivált a bécsi udvarnál nagy divatban volt. A harmadik indok végül nyelvünk akkori állapota, melynél fogva nagy dolognak vették, ha az elegáns francia nyelvnek csak egy pár mondatát is át tudták ültetni a mi «paraszt» nyelvünkre. † Erre nagyobb ambíziójuk volt, nagyobb dicsőséget is láttak benne, mint eredeti művek írásában. Ez indokokból könnyen megfejtethető, miért szoritkozott a francia iskola működése majdnem kizárólag fordításokra. Irtak ugyan eredeti műveket is, azaz olyanokat, melyekre nem volt ráírva, hogy «fordítások», de aligha csalódom, ha azt hiszem, hogy ez eredetieknek tartott munkák közül soknak fogják még fölfedezni az igazi eredetijét. Manapság például egyszerűen irodalmi csalásnak bélyegezné az ember Simai Kristóf eljárását, a ki meg-

hetős híven lefordítva Brühl «Der Bürgermeister»-ét, azt mint eredetit bocsátotta közzé. De úgy látszik, abban az időben még nem voltak annyira tisztázva az írói tulajdonjogról szóló fogalmak, hogy az ilyet plágiumnak nézték volna; mert különben nem tehetné föl az ember Bessenyei Györgyről, hogy fordított darabot eredetinek vallott volna. Már pedig az «Ágis tragédiája» melyet eddig általánosan eredeti műnek hittek, nem egyéb mint francziából való fordítás, miként ezt Jankovich Miklós bizonyítja, Szentgyörgyi Gellért Sallustius-fordításához írt bevezetésében, a hol a fordított művek jegyzékében ez is fel van említve: 1772. Béts. Ágis tragédiája és Agyáris keserve, fordította Bessenyei Francia nyelvbe ruházott munkából.¹⁾

Igaz, hogy Bessenyei nem igen volt hű fordító, s így meglehet, hogy talán a szigorú hűség szemmel nem tartásánál fogva érezte magát a vázoltuk eljárásra feljogosítva. Maga mondja idegen irodalmakból eszközölt fordításainak egyikére, hogy az «fordítás is, nem is». Mondja pedig azt meglehetősen önérzettel «A hármas vitézek»-hez²⁾ írt előszavában:

«Ha gondolod, hogy magyarba nem lehet elég erővel, méltósággal, mélységgel írni, végy időt e kis munkának megoldására. Ez a darab pedig fordítás is, nem is Voltaire Triumviratusból.»

Ilyen «fordítás is, nem is»-féle munkáknak nagyon bőviben volt irodalmunk a múlt század végén és a jelen század elején. Nagyon előmozdította ezek elszaporodását az a körülmény is, hogy fordítóink igen gyakran másodkézből fordítottak; így pld. a régi classikusok átültetésénél francia fordítást használtak, a mit már Jankovich is méltán megró idézett előszavában, midőn azt mondja: «De a görög fordítást csak akkor állítom érdemesnek, mikor az a klasszikusoknak eredeti munkájából készítették, nem pedig ismét a deák vagy egyéb magyarázatokból anyai nyelvbe ruháztatik.»

Ilyen másodkézből való fordítás Bessenyei Lukánusa is³⁾. Hogy mért nem fordította Bessenyei a «Pharsaliá»-t az eredeti la-

¹⁾ Sallustius, ford. Szentgyörgyi Gellért, Buda 1811. I. köt. 57. lap.

²⁾ A hármas vitézek, vagy Triumviratus. Bessenyei György által. Völteer szerint. Bécs 1779.

³⁾ Lukanus első könyve. Pozsonyban, Landerer Mihály betűivel 1776. Bartsay Abrahámnak.

tinből, annak egyszerü okát adja Kazinczy a következőkben: «Lukánt kénytelen vala francziából fordítani, mert deákul csak anynyiban érte, amennyiben arra a francia nyelv által segéltetett». ¹⁾

De Bessenyei még a meglehetősen hű Marmontel-féle francia fordítástól is nagyon eltért (ő ezt használta), s így esett meg, hogy a tömör római klasszikust sikerült teljesen ellapítania. Hogy épen-séggel nincs igaza Ballagi Aladárnak, midőn e fordítást «emelkedett stilusa s általában nyelvkezelés tekintetében Bessenyei legjelesebb művei közé» sorozza, könnyen be lehet bizonyítani néhány mutatvánnyal. Ezt pdl. hogy: «*Cœlum Mars solus habet*», így adja vissza Bessenyei:

«Mars te vagy egyedül, ki az égnek terjedett tábláját egészen foglalod.»

Vagy ime egy más mutatvány:

Unde venit Titan et nox ubi sidera condit
Quaque dies medius flagrantibus aestuat horis
Et qua bruma rigens ac nescia vere remitti
Adstringit Scythico glaciale frigore pontum :
Sub iuga iam Seres, iam barbarus isset Araxes
Et gens, siqua iacet, nascenti conscia Nilo.

«Azon részekről fogva, hol fényes napunk hajnala után magát e világ felibe emeli, azon helyekig, hol az Éjszaka nyugszik; déli forró Egeinknél kezdve az Északi jeges Tengerekig, Scythát, Armenust s Népeket, ha vannak, kik a Nilust földünknek gyomrából származni látták, mind meghódoltathatták vala.»

Ez a dagályos szószaporítás, mely lehet minden, csak nem classicus, bizony nem érdemel akkora dícséretet, mint a mekkorát Ballagi rája halmoz. Hanem igen is a maga helyén idézhetjük itt Toldynak egy Bessenyeire vonatkozó nagyon is igaz mondását: «Vajha ő és társai izlést kölcsönöztek volna inkább Páris lakójától mint tárgyakat és pusztá formát!» Bessenyei fordításainak hiányossága különben jórészt abban is leli okát, hogy nem értette jól azokat a nyelveket, melyekből fordított. Körülbelül rája illett, amit Lessing mond: «Unsere Uebersetzer verstehen selten die Sprache; sie wollen sie erst verstehen lernen; sie übersetzen, um sich zu üben.» (Briefe, die neueste Literatur betreffend. Reclam-féle kiadás. V. ktt. 208. l.)

¹⁾ Báróczi minden munkája VIII. kötetében. Báróczi élete. 12. lap.

Az említetteken kívül Bessenyei még a következő munkáit vallotta fordításnak, illetőleg utándolgozásnak: A szent apostol Tamás, mint ellene állhatatlan bizonyása a Jézus Krisztus istenségének, Pozsony 1773. Németből. A mi urunk Jézus Krisztusnak haláláról való gondolatok, francziából. Pozsony 1777. Az ember, poemában; az anglus Pópnak elméje szerint 1803. (Kézirata a nemz. múzeumban). Negyvenkét munkája között még körülbelől 10—12 van, melyeket fordításnak, vagy inkább utándolgozásnak lehet tartani. E művek eredetiit majd az lesz hivatva kifürkészni, a ki meg fogja ajándékozni irodalmunkat egy kimerítő Bessenyei-monografiával. «A philosophus» szerzője megérdemli, hogy emléket ily módon is megörökítsük; ha műveinek becsé nem is, de méltóvá teszi őt erre az a körülmény, hogy ő volt nemzeti irodalmunk ujjászületésének fáradhatatlan buzgalmú megindítója. Eredeti dolog művei között nagyon kevés van; így pdl. csak copia híres «Pontyi»-ja is, mely akkora népszerűsége tett szert, mint Bessenyei egyik munkája sem. (Ezt a Pontyi alakot Goldoni «La finta ammalata» című vigjátékából vette, a melyben van egy hóbortos patikus, a ki szintén egyre a kínai meg a mongol birodalom ügyeiről beszél, még pedig ugyanolyan módon, mint «A philosophus» elhíresült «Pontyi»-ja.) De volt mégis Bessenyeinek annyi tehetsége, hogy átkölcsönzéseit élvezhető alakba tudta önteni; ez, meg azután az a körülmény, melyet már fentebb említettem, hogy t. i. az ő példájára kezdtek irogatni és olvasgatni a bécsi magyar testőrök, elég arra, hogy tiszteltté tegye nevét az utókor előtt. Nélküle talán még egy-két évtizedig tespedt volna irodalmunk tétlen henyeségben; ha ő nem indítja meg a magyar irodalom ujjászületését, nem indítja meg Báróczy sem ujjászületését a magyar nyelvnek.

+ Igen; Báróczit illeti a dicsőség, hogy a magyar szépprózát, mely Pázmány óta egyre csak hanyatlott, s csupáncsak Faludinál tudott megint fényre szert tenni, ugyszólván újjá teremtette, vagy legalább az utat egyengette annak újjá teremtéséhez. +

Milyen különbség Bessenyei és Báróczi nyelve között! Ha az ember amannak Lukánusa után elolvassa ennek Kassandráját: azt hiszi, hogy e két író felléptét legalább ötven esztendő választja el egymástól. Amott határozatlanság a kifejezésekben, a grammaticai és syntacticus formákban, a helyesírásban: itt meglepő biztosság, elegantia, erő. Ott minden lépten-nyomon érzi az ember,

a mit Bessenyei maga mond egyik előszavában: «Ezt a kis fordítasomat *ezerszer* igazítottam már, mégis alig olvasok benne úgy 6—7 sort, hogy hibáját ne lássam.» Emitt minden folyékonyan gördül, mintha csak most írták volna, nem egy évszázaddal ezelőtt. Ott a nehézkes darabosság egyre eszébe juttatja az olvasónak, hogy fordítással van dolga: itt úgy van vele az ember, mintha csak eredetit olvasna. De nagyon igaza van Bacsányinak, mikor így dall a «Kasszandra» fordítójához:

Felfedezvén nyelvünk fényes méltóságát
Te űzted el népünk korábbi vakságát,
Ki másnak koldulván rongyollott jószágát,
Nem látta hazája önnön gazdagságát!

Elveti hályogát ugyancsak végtére,
Melyet az idegen maszlag vont szemére;
Tekint íróinak immár érdemére,
Könyveket szentelvén Báróczi nevére.¹⁾

Báróczi mondhatta volna műveiről, a mivel Bessenyei hivalkodott «A hármas vitézek» főntebb czitált bevezetésében: «Ha gondolod, hogy magyarban nem lehet elég erővel, méltósággal, mélységgel írni, végy időt e kis munkának megolvasására». De ő túlzásig vitte a szerénységet; nincs jellemzőbb e két íróra nézve, mintha ide igtatjuk a Bessenyei dicsekedése mellé a Báróczi önvádaskodását, melyet művei első kiadásának bevezetésében olvashatni: «Én (e művet) fordításában megfosztottam méltóságának nagy részétől és majd minden erejét elvettem».

Hogy mások mennyivel többre becsülték működését, mint önnönmaga, bizonyítja az az ítélet is, melyet Révai mond róla a «Candidati erigendæ eruditæ Societatis hungaricæ» című füzetben: «Hic primum quasi facem prætulit eleganti ore illi sensui, qui præteriore hoc tempore tota fere Hungaria cœpit quam dulcissime provagari.»

Természetes, hogy hibát Báróczi nyelvében is találhatni. Különösen idegenszerűséget lel nála az ember itt-ott; teszem ilyeket: «Minekutána megolvasni méltóztattál», vagy pedig: «Tálasztalni fogod, nem annyira szükölködni e könyvet ditséret nélkül» becsületet csinálni (faire honneur), tisztába hozni (ins klare bringen) stb. De ezek nála olyan ritkán fordulnak elő, hogy bizony

¹⁾ Kazinczy «Bácsmegyei gyötrelmeit» Báróczi tisztelőinek ajánlta.

kissé túlzott Kazinczy, midőn az «Idegenszerűségek Geniusának» Xenidionnak első ápolgatójává tette meg Báróczit.

«S a leány
Mondá: Nevem Xenidion s Etelke;
Báróczi volt ápolgatóm, az uj
Szép Attikának méhe; ő tanított
Engem szemérmes édest selypeni,
S távozni a durva nép beszéditől,
S nevetni a duva nép vad gúnycsüjait.»

Báróczi csakugyan újított, de újításaiban nagyon bátortalan volt, s fölötte félt attól, hogy valahol meg találja sérteni nyelvünk szellemét. Mondhatni, inkább volt ujitó elvben, mint gyakorlatban. De még azt a kevéske újítást is, a mit meg mert tenni, szükségesnek találta jól megindokolni: «Ha a görögök újítást nem hoztak volna be — így szól — soha annyira nem vitték volna tudományukat, s az ékesszólásban el nem híresedtek volna. Miért ne követhetnők hát mi is nyomdokukat s ne újítanánk nyelvünkön?» Másutt meg: «A magyar nyelv szűk voltával, más nyelv segedelme nélkül, közönséges beszédünket is alig tudjuk folytatni s akaratunkat egymás között magyarázni». Inkább ezekre a nyilatkozatokra, mint tényleges újításokra kell tehát vonatkoztatni Kazinczy fentebb idézett sorait.

A mellett, hogy Báróczi «könnyű, mívelt tónusa, választékos tiszta, dallamos folyásu nyelve» által előkészítette azt a nagy reformációt, melyet Kazinczy nem hajtott akkora sikerrel végre, mint a mekkorával azt Báróczi megkezdte: a «Kassandra» fordítójának azt az érdemét sem szabad elmellőzni, hogy ő nagy mértékben járult hozzá a fordítás kellékeiről való fogalmak tisztázásához. Sokkal műveltebb és tágabb látkörű ember volt Bessenyeiél, és sosem követte ennek másodkézből való fordítási módszerét. A mely nyelvet nem értett, abból egyszerűen nem fordított. Mindig tisztában volt az eredetivel s azért sohasem volt arra szüksége, hogy azt hamisítsa. Fordítása majd mindenütt megfelel a szigorú hűség követelményeinek, ámbár nem ragaszkodik sohasem a betűhez. Tudta, mennyire igaza van Lessingnek, a mikor a «Hamburgische Dramaturgie»-ben így szól: «Allzu pünktliche Treue macht jede Uebersetzung steif, weil unmöglich alles, was in der einen Sprache natürlich ist, es auch in der anderen sein kann».

+Báróczi sokkal kevesebbet írt Bessenyeinél, mindössze körülbelül tíz kötetet. Első műve «Kassandra» volt, Calprenède hét-kötetes regénye, mely után Marmontel-nek nyelvünkre többször is lefordított «Erkölcsei meséi» és Dusch «Erkölcsei levelei» következtek. E műveket a közönség sokkal nagyobb lelkesültséggel fogadta, mint («Pontyit» kivéve) Bessenyei összes irodalmi termékeit. S irodalom-történeteink eddig mégsem igen méltatták érdemeit annak a Báróczinak, a ki stilusával megelőzte korát. Maga Toldy, a ki pedig a dicsérő szóval nem igen szokott fukarkodni, irodalomtörténetében Bessenyeivel két oldalon át foglalkozik, míg Báróczival rövid tizennégy sorban végez. *Csak* fordító volt, azt mondja róla.

VI. Bessenyei és Báróczi iskolája.

Azok közül, a kik Bessenyei, de kivált Báróczi példáján buzdulva, műfordításokkal gyarapították irodalmunkat, első helyen olyan férfit kell említenünk, a kit eddig nálunk vajmi kevés figyelemben részesítettek. Bessenyei Györgynek az öcsce ez, Bessenyei Sándor, a ki szintén testőr volt, és később, mikor megvált a testőrségtől, «cs. és kir. lovas kapitány» lett. Ennek mondja magát véleményem szerint egyetlen munkájának, Milton-fordításának ¹⁾ czimlapján. Toldy alig említi nevét, s ha jól tudom, eddigelé csak Ballagi Aladár méltatta, főntebb idézett nagybecsű művében. Csakhogy ő nagyon elveti a sulykot, midőn Bessenyei Sándor fordításáról kicsinylőleg nyilatkozva, azt költőietlennek mondja. Nem *bátyját* közelítette meg Sándor, mint Ballagi mondja, hanem igenis megközelítette Báróczit; művének majd minden lapja Báróczi nyelvének szabatos magyarosságát juttatja eszünkbe. E magyarosság nála annyiban tisztább, amennyiben sokkal szerényebb volt, hogysem bármi ujítást is megengedett volna magának. «Semmi új magyar szót nem teremtettem — mondja a bevezetésben — sem pedig a franczia nyelv reguláihoz magamat nem szabtam, hanem csupán csak a magyar nyelv természetét vettem regulául; főczélom volt az, hogy meg ne fertőztessem vagy erőltesssem. Érzem is magamban, hogy ezen fordításomban született

---

¹⁾ Elveszett Paradicsom, Milton által fordította frantziából Bessenyei Sándor, cs. és kir. lovas kapitány. Kassán, Ellinger János, cs. és kir. privil. Könyvnyomtatónál. 1796.

nyelvemnek nyakát nem szegtem. Ugyanazért ha a szó szerint való fordítást keresed, a *francziában* a magyar Miltont meg nem találod; vagy ha megleled is, csak ott, a hol a két nyelv természete egymással nem ellenkezik.»

Mint ez idézet utolsó soraiból is látható, s mint különben a czimlapon is őszintén ki van mondva: Bessenyei nem az eredeti angoltól fordította Miltont. Minthogy sehol rá nem akadhattam, melyik francia fordítást használta: a fordítás hűségéről nem mondhatok ítéletet. Annyit az eredetivel való összehasonlításból megláthattam, hogy néhol a fordítás nagyon hű, másutt pedig kelleténél szabadabb, sőt van úgy is, hogy kivált a nehezebb helyeken 3—4 sor egyszerűen ki van hagyva. — Még csak arról az egyetlen újításáról akarok megemlékezni Bessenyeinknek, melyet a tulajdonnevekkel elkövetett. Nagy buzgalmában ugyanis ezeket is — lefordította. Így születtek meg azután ilyenféle nevek: Galamb Kristóf, Angyal Mihály, mely hatósági engedély nélkül eszközölt névmagyarosítást Bessenyei uram Columbus Kristóf és Michel Angelo urakon vitte véghez.

Szintén a Báróczi befolyása alatt kezdette meg irodalmi működését báró Nalácz József, a ki a hetvenes évek elején testörködött Bécsben, később pedig Zarándvármegyének lett a főispánja. Három könyve jelent meg: Jung éjjelei,¹⁾ Eufémia²⁾ és A szerencsétlen szerelmesek.³⁾ Ezek közül kivált az első helyen említett mű érdemel figyelmet, melyet pedig Toldy nem is említ; ezt Nalácz 1772-ben kezdte meg, de csak 1801-ben adta ki, miután ugyanannak a munkának fordítását már Péczeli közrebocsátotta. Nalácz sem az eredetiből fordított, hanem francziából. Ha már most tekintetbe vesszük, hogy a francia nyelv is mennyire elnyújtva tudja csak visszaadni az angol költők erőteljes, tömör stílusát: könnyen elgondolhatni, mennyit vesztek a «Young siralmi» az által, hogy francia lébe föleresztve kerültek magyar konyhába. Ennek az elnyújtásnak ime egy példája:

¹⁾ Jung éjjelei avagy siralmi, melyet francziából fordított Báró Nalácz József, Nemes Zaránd vármegyének főispánja. Nagy-Szeben, Hochmeister 1801.

²⁾ Eufémia, vagy a vallás győzedelme. Szomorú darab D'Ainaud által mely francziából fordítatott. Pozsony. 1783.

³⁾ Arnaud: A szerencsétlen szerelmesek, avagy gróf Comens. Szomorú darab, Kolozsvár és Szeben. 1793.

Most elérkezvén útjának közepére, a magas levegő-égben ül gyászos királyi székiben az éj ; mint egy méltóságát elfedezett és fényesség nélkül levő istenség kinyújtja ón-pálczáját az elaludt világra.»

(Night, sable goddess, from her ebon Throne

In rayless mayesty now stretches forth

Her leaden sceptre o'er a slumb'ring world.)

Ősi magyar kényelemmel, lomhán mozog Naláczi beszédje : sehol se vehetni észre azt a törekvést, hogy rövidebben mondja meg azt, a mit mondani akar. Magyaros a fordítás, igaz ; de hát nagyon is «házizubbonyos».

Az «Eufémia» czímlapján nincs ugyan kitéve Naláczi neve, de az «ajánlás» alá igtatott «B. N. J.» betűk, nemkülömben annak említése, hogy «minekutána Comensnek fordítását elvégeztem volna,» kétségtelenné teszik, hogy itt is Naláczi munkájával van dolgunk. A fordító e műben ügyes verselőnek mutatja be magát ; alexandrinjei mind hangzatosságra, mind magyarosságra nézve megállják helyöket.

«A szerencsétlen szerelmesek» már kevésbbé jól sikerült. Maga is mondja ennek a bevezetésében : «Az egész darab mind a szorongatás, mind pedig a kihagyás miatt ékességéből és erejéből sokat elvesztett». Különben erre a fordításra is ráillik, a mit a «Young éjjelei» átültetéséről mondtunk.

+ A testőr-írók közt harmadik helyen sepsi-zoltáni Czirjék Mihályt említem, az «Érzékeny levelek» ¹⁾ «czifrabeszédü és hoszszubeszédü fordítóját» ²⁾. Az «Érzékeny levelek» czim alá a következők vannak foglalva : Heloïsenek Abelardhoz és Abelardnak Heloïsehez intézett levele, Colardeauból, Vallière herczegasszonyának levele XIV. Lajoshoz Blin de Saintmore-ból, végre Barnavel levelei Truménhoz Dorat-ból. Czirjék sem ment attól a terjengő áradozástól, mely e kor íróit majd kivétel nélkül jellemzi ; s ezért nem érthetek egyet Ballagival, aki szerint Czirjéket «magyaros szórendje, könnyen érthetősége és ritka élénksége kortársai fölé emeli.» Sőt ellenkezőleg, én azt hiszem, nagyon helyesen jellemezte őt Kazinczy, a mikor «czifrabeszédü»-nek mondta. Az a sok szatmárvidéki tájszó, melylyel fordítása meg van rakva, igaz, hogy

¹⁾ Érzékeny levelek, melyeket francziából magyarra fordított Cziriék Mihály, magyar nemes testőrző. Bécs, Trattner, 1775.

²⁾ Kazinczy nevezi így az «Utazások»-ban.

magyaros ízűvé tette az «Érzékeny levelek»-et: de veszendőbe ment majd mindenütt az a finomság, az a csin, mely az eredeti franciát jellemzi. Abelard aligha irt volna olyan paprikás szalonna-izű levelet Heloïsenek, mint a minőt Czirjék ad elénk, aki úgy fordította íróit, hogy azok az új köntösben maguk is bajosan ismeretek volna elmeszüleményeikre.†

A testőr-iskola többi műfordítóiban is jobbára ugyanazokat a hibákat és ugyanazon előnyöket lehet megtalálni, mint Czirjék Mihályban. Alsó-őri Farkas Antal, a ki öt esztendeig testörködött II. József uralkodása alatt, «Erkölcsei iskola»¹⁾ czimmel adott ki egy história-gyűjteményt, melyet németből fordított. Abból, hogy a mű második kiadást is ért, azt lehet következtetni, hogy a folyékony előadásu historiák az akkori közönségnek kedves olvasmányai lehettek.

Kis-harsányi Harsányi Sámuel, épuget mint az előbbi, szintén csak egy munkával szaporította fordítási irodalmunkat. D'Arnaud érzékeny szerelmes történeteiből ültetett át nyelvünkre hármat: az «Adelson és Salvini», «Lucia», és «Melani és Fanni» cziműeket.²⁾ Már Harsányinál nem sokat kell böngészgetnünk, ha idegenszerűséget akarunk találni; stilusa a sok egymásra halmozott hosszú szó miatt rendkívül döcögős, fordítása hűség tekintetében még a legcsekélyebb követeléseknek sem felel meg.

Harsányinál sokkal ügyesebben fordított kis-rhédei Rhédei Lajos, a ki egy Mária Teréziáért Bécsben elmondott imát³⁾ magyarított. A kis, harmincz lapra terjedő füzethez hozzá nem juthattam, s így csak azt idézem, amit Ballagi mond róla: «Nagy gondnal, a kifejezésekre, mondat-alkotásra való nagy ügyességgel van készítve e mű s mint ilyen, grammatikátlan korban igazán ritkaságnak tekinthető».

¹⁾ Erkölcsei iskola, azaz 24 nyájas históriák, melyek e világnak családságait . . . mutatják. Irattatott két részben, német nyelven; ez haza fiainak kedvéért fordította magyarra alsó-őri Farkas Antal, a kassai districtusnak provincialis commissarius. Kassa. 1790.

²⁾ Érzékeny mesék d'Arnaud által, fordította francziából Harsányi Sámuel, magyar nemes testörzö. Sopron 1794.

³⁾ Mária Terézia római császárné, magyarok és csehek királynéja betegeskedése alkalmatosságával a svétziai királyi követség kápolnájában szent András havának 29. napján 1870. németül elmondott beszéd és imádság, melyet kishrhédei Rhédei Lajos hadnagy és magyar nemes testörzö magyarra fordított. Pozsony Landerer 1781.

Baranyi László «Mulatságos beszéleyeit» ¹⁾ hagytam legutoljára. Ez a fordítás jobb ugyan Baranyi László elismert silányságu eredeti munkáinál, de azért izléstelenség tekintetében a szerző itt is kitett magáért. Baranyival zárom sorát a testőr-fordítóknak, a kik valamennyien a franciás iskola tagjai voltak. Ez iskola többi hiveiről a következőkben lesz szó.

VII. A francziás iskola többi tagjai.

Természetes, hogy az az irány, melyben Bessenyei és Báróczy megkezdtek a magyar nyelv és irodalom felvirágoztatásának nagy munkáját, a testőrök körén kívül is talált buzgó követőkre. Ezek között mind munkálkodása jelességét, mind pedig termékenységet tekintve Péczeli Józsefet illeti a legelső hely. Ő tekinthető Bessenyei letünte után a francziás iskola főnökének.

A francia nyelvben való rendkívüli jártasságánál fogva, mely még arra is képesítette, hogy francia *verseket* írjon, bele tudott hatolni eredetijének minden legcsekélyebb árnyalatába, fel tudta fogni annak nemcsak szavait, hanem szellemét. is S ezt a *szellemet* tudta ő mindig a legnagyobb hűséggel visszatükröztetni, míg az egyes mondatok fordításában gyakran távozott többé-kevésbé az eredeti szövegtől. Nem tartotta lelkiismeretbe vágó dolognak, itt-ott néhány sort elhagyogatni, amott egy-egy gondolatot hozzá toldani. Ez állítást könnyen igazolhatjuk bármelyik műfordításából vett mutatóvánnyal, pl. ezzel:

A vitéz Herkulest hajdan mire vetted!
Az Omfál kedvéért guzsalyra ültetted!
*Amaz erős Sámson*t könnyen kézbe adtad,
Délila ölében *mihelyt* elaltattad;
Nem jut-é eszedbe Antonius dolga,
Ki föld ura lévén lett érted rabszolga,
Mihelyt megkóstolta csókjaid hatalmát,
Menten elfelejté Róma birodalmát.
A szép Kleopatrát repülve kísérte,
S egy napon országát elvesztette érte.
Ily sok herók után hát csak Burbon leszen,
Ki engem megtapod s téged csúffá téssen?

Voltaire «Henriade»-a, IX. ének.

(C'est toi, tu t'en souviens, toi dont la main fatale
Fit tomber sans effort Hercule aux pieds d'Omfale!
Ne vit on pas Antoine amolli dans les fers
Abandonnant pour toi les soins de l'univers,

¹⁾ Mulatságos beszéleyek, melyeket németből magyarra fordított Baranyai László.

Fuyant devant Auguste, et te suivant sur l'onde,
Préférer Cléopâtre à l'empire du monde ?
Henri te reste à vaincre, après tant de guerriers !)

Míg az idézett helyen két sorral (a Sámsonról szólókkal) megtoldotta az eredetit, addig pl. a következőkben elhagyta annak egyik-másik gondolatát:

Nem messze Párishoz, egy kies mezőben,
Melyben a Sequana fut egész erőben,
A hol ma Apollo s Minerva lakozik,
Maga a természet vígan mulatozik,
Itt melynek zöld füve öltözött biborban,
A nyomorult Valér szállott ott táborban.

(Du côté du couchant, près de ces bords fleuris,
Où la Seine serpente en fuyant de Paris,
Lieux aujourd' hui charmans, retraite aimable et pure
Où triomphent les arts, où se plaît la nature,
Théâtre alors sanglant, des plus mortels combats
Le malheureux Valois rassemblait ses soldats.)

Eléggé bizonyítja ez a két mutatvány, hogy hűség dolgában Péczeli sem igen multa felül a testőr iskolának csak az imént tárgyalt tagjait. De igenis fölülmulta mindnyájokat, a mi illeti nyelve költőiességét, alexandrinei dallamosságát, s végre gördülékeny magyarosságát. Ezeket a tulajdonságokat pedig annál inkább kell csodálnunk, mert tudjuk, hogy Péczeli valóban képzelhetetlen gyorsasággal dolgozott. Nincs igaza Kazinczynak, midőn azt mondja Péczeliről, hogy «csak a munkát hozta által, de nem annak nyelvi szépségeit is». Én inkább megfordítva mondanám: a munkát teljesen nem hozta át, de annak nyelvi szépségeit igenis a legtöbb esetben vissza tudta adni.

Péczelitől a következő műfordítások láttak napvilágot: 1. Zayr, Voltairétól; 2. ugyanannak Henriása; 3. Young éjszakái és egyéb munkái; 4. «Haszonnal mulattató mesék, melyeket rész szerint Aesopusból vett, rész szerint maga csinált»; 5. A hazaszeretetről s a jó hazafiak kötelességeikről folytatott levelezés Philopatrus és Commodus között; 6. Szomorujátékok, melyek francziából fordítottak (Voltaire Mérope-ja és Tancredeja); 7. Voltaire «Alzir»-ja; 8. Hervey Siralmi és Elmélkedései. Ezenkívül fordított még Péczeli theologiai munkákat is, továbbá különböző fordított czikkel gyarapította «Mindenes Gyűjtemény»-ét.

Az a szabadság, melylyel Péczeli Voltaire «Henriás»-ának lefordítása alkalmával élt, sok helyütt keltett nemtetszést. Csak-

hamar újra megpróbálkoztak e remekműnek nyelvünkre való átültetésével; ez újabb fordítások közül a Szilágyi Sámuel¹⁾ érdemel legnagyobb elismerést. Sőt ez bizonyos tekintetben felül is mulja a Péczeli fordítását: felül mulja annyiban, amennyiben ennél sokkal hívebb s ezért sok helyen erőteljesebb is. A ki ugyanazt mondja, a mit Voltaire mond, mindenesetre jobb dolgot fog mondani Péczeli Józsefnél. Én azért, bár ismétlem a Péczeli nyelvéről főntebb mondott dicséretet, mégis a Szilágyi Sámuel fordításának adok előnyt, mert ebből legalább hű képét nyerjük az eredetinek. Ha arról van szó, hogy egy Voltairt fordítsunk, nem szabad neki mennie egy Péczeli Józsefnek, hogy kénye-kedve szerint toldjon foldjon a műben. A ki kezébe veszi a «Henriás» fordítását, nem arra kíváncsi, mit mond Péczeli, hanem arra, mit mond Voltaire!

A francziás iskola kiválóbb műfordító tagjai közé sorozzuk báró Orczy Lőrinczet is. Bár kevés olyan verse van, mely elé oda tette annak a szerzőnek a nevét is, a kiből fordította: de, hogy költeményei közt igen sok a fordítás, maga is bevallja a «Költeményes holmi egy nagyságos elmétől» előszavában: «Egyébiránt megvallom herczegségednek, hogy én is leginkább csak fordító vagyok.» Nem féltette műveit a maga kora böleseitől, hanem annál inkább Cicero, Seneca, Vergilius, Ovidius, Horatius, Pope, Boileau, Voltairétől.

«Ha ezeknek jutok valaha horgára — —
Megtépnek, akadván, kiki a tollára.»

Kéri is a közönséget, hogy lopásait ne vegyék szigoruan mert «a lopó czélja szent volt: idegen termékeket ültetni át a hazai literatúra sivár földjébe».

Hogy mekkora szabadsággal fordított Orczy is, kitűnik abból a kis Horatius-féle mutatványból is, melyet e munka első czikében adtam. Boetius verseinek fordításáról ő maga is ezt jegyzi meg: »Nem dicsekedem, hogy fordításom szóról-szóra egyez, sőt akarva a fabulás históriákhoz tartozó hasonlatosságokat kihagytam.« Apróbb költeményeken kívül fordította Orczy Wieland «Agathon»-ját is 1778), melynek utolsó könyvéből a «Magyar Múzeum» ugyanazon évi kötete hozott mutatványt.

¹⁾ Voltér urnak Henriása, magyar versekben franczia nyelvből fordítottatott a Tiszán túl lévő reformatusok districtusának néhai nagyérdemű superintendense idősb Szilágyi Sámuel úr által. Pozsony, 1789.

† Szorgalmas műfordító volt Ányos Pál is, csakhogy fordításai fájdalom nagyobbbrészt még maig is lappanganak, talán a nagy esztergári családi levéltárban. Ányos munkáinak Aigner-féle kiadásába csak egy Ovidius-féle heroid-fordítás van fölvéve. Az 1798-iki első kiadásban Bacsányi e darab mellé következő jegyzetet igtatta: Fordította-e Ányos Ovidiusnak más eféle leveleit, nem-e : nem tudom bizonyosan. Én ennél az egynél többet nem láttam. Egy érdemes barátja azt írja, hogy Ányos *nyolczat* fordított, de melyeket ő sem látott.» Endrödi is megjegyzi Ányos életrajzában, hogy Ányos írói pályája kezdetén Barcsaynak fordításokat küldött Nagy-Szombatra. Csakugyan nem is lehetne elgondolni, hogy ő, a ki anynyira szerette Bessenyeit és Báróczyt, és akkora szorgalommal foglalkozott a régi classicusokkal, különösen Vergilius, Horatius és Lucanussal : ne fordított volna többet, mint egyetlen Ovidius-féle heroidet. Ez az egy fordítás csak annyiban mondható sikerültnek, a mennyiben az eredetinek jól el van találva a hangulata. Hogy máskülönben nem érdemel nagy dícséretet, láttatja az a pársornyi mutatvány is, melyet Ányos Ovidius-fordításából «A műfordítás fogalmáról» szóló fejezetbe szöttem bele. †

De hát az a szabadság, melylyel a francziás iskola eddig említettük tagjai éltek, valóságos rabszolgai hűségnek tűnhetik föl, összehasonlítva e kornak némely más, még pedig igen népszerű írójával. Ilyen népszerű író volt kivált «Vitéz Kónyi János, Magyar Hazának hadi szolgája», a ki a műfordítás terén bár számra nézve igen, de minőségre nézve éppen nem bámulatra méltó tevékenységet fejtett ki. Maga is elmondja különben a «Díszes erkölcsökre tanító beszédek»¹⁾ előszavában, hogy «ámbátor az eredeti írástól helylyel-közzel majd a verseknek, majd pedig a leveleknek többítésekkel dolgozván, (sic!) elkanyarodtam is : de mindazonáltal a dolgoknak értelmét lehetőképen rakoncázván, megtartottam.»

Ezt a kacskaringós stílust, melyben e néhány sor is írva van, Kónyi «csiklandós ujdoni magyarság»-nak mondta. Ez a «csiklandós ujdón magyarság» aztán ilyen fordításokra vezetett:

«Le caractére de Mézence, roi de Tyrenne, est assez connu.»
Metszensznek, a Tirrhénumbeli királynak, az ő magaviseletivel

²⁾ Díszes erkölcsökre tanító beszédek, melyeket nagyobbbrészt Marmontel írásiból összedegettetvén, magyarra fordított Kónyi János, Magyar Hazának hadi szolgája. Pest, Vaigand, 1775.

lett híre s neve elegendőképen tudva vagyon az olvasást kedvelőknél. — Dans l'âge, où étoit Mézence, la jalousie suit de près l'amour. Az akkorbéli esztendőt, mely Métszensz idejével jára, közönségesképen a szerelemföltés követi nyomban.»

Kónyi már nem elégszik meg egyes mondatok kihagyásával és beletoldásával: ő ezt egész levelekkel viszi véghez. Így pl. beletoldott egy helyen valami hosszú verselményt, melyről az eredetiben csak említés van téve, csupán abból az okból, hogy applikálhassa olvasóinak a «hadi Múzsza» efféle termékeit:

Szerelmed szikrái nagy tüzet szereztek,
A mely éjjel-nappal lobban, dobban, jobban
Mint az Etna lángal, gyul, ful, dul ujjobban.
Igazán mágneskö a te tekinteted, —
Csókra termett képed, ép minden termeted,
Melyért sok láb fárad, árad, várad, nyárad,
De akkor lesz kárad, ha szépséged szárad».

Kónyi lefordította Demokritost, Gessnert s még egy csomó más író, a mely fordításokban különösen azt akarta demonstrálni, hogy idegen szók használata nélkül is lehet magyarul írni. Kazinczy is gúnyolódva emlékezik meg a becsületes igyekvésű hadi e buzgó szándékáról Báróczy életrajzában.¹⁾

A francziás iskola műfordítóihoz sorolom még e hármat: gróf Teleki Ádám, dobokai főispánt és II. József császár alatti királyi komiszáriust, a ki 1773-ban lefordította Corneille Cid-jét alexandrinusokban; Kovács Ferenczet, a ki Boileau «Pulpitus-át» ültette át és végre egy «Névtelen»t, a ki Voltaireből fordítgatott.

¹⁾ Kónyi összes műfordításai a már említett Marmontel-féle meséken kívül a következők: 1. Flórentz és Lion vitézeknek története. Nagyvárad. 1810. 2. Első hajós (Gessner). Budán (?). 3. Unalmas időkre szabható mulató óra. 4. Orfeus és Euridice. Pest, 1774. 5. Gróf Waltson vagy a szubordináció, szomorújáték. Pest, 1782. 6. Várta-mulatság avagy Sár mánt és Florentina történetei. Pozsony (1774, 1831, 1859, 1860). 7. Ábel Kain által lett halála (Gessner). 1775. 8. Erkölcsös mesék és előbeszélések (Gellert). Pécs, 1776. 9. A mindenkor nevető Demokritos folytatása, avagy okos leleményű furesza történetek. Buda, 1785. 10. A paraszt ember Magyarországon micsoda és mi lehetne? (Teschedik Sámuel), Bécs, 1785. 11. Ganganellinek vagy XIV. Kelemen pápának levelei. Buda, 1783. 12. A mindenkor nevető Demokritos. Buda, 1784. 13. Elmefuttatások, avagy Bellebellének és Karpellónak tündéres története. Buda, 1792.

Teleki Ádám nyelve hasonlít Teleki Józseféhez, azzal a külömb-séggel, hogy nincs annyira eltarkítva újításokkal, mint emezé; Kovács Ferencz «szeszélylyel» fordít, de kényelmes áradozással; végül a Névtelennek különösen «Kandid»-fordítása folyékony, jó magyarossággal van írva, nem tévesztve szem elől a hűség követelményét sem.

+ A francia iskola műfordítói, mint az eddigiekből látható, általában nem igen voltak hű fordítók. Az egy Báróczy magaslik ki közülök, mint a ki a magyar széppróza nemesítése körül halhatatlan érdemeket szerzett. Követői nagyon kevés kivétellel bő áradozásban engedtek veszendőbe menni nyelvünk ritka erejét és műfordításaikkal csak azt érték el, hogy közvetítették a francia és részben az angol irodalommal való megismerkedést, és ez által befolyást gyakoroltak költészetünk eredeti termelésére is. +

VIII. A klasszikai iskola műfordítói.

Míg Bécsben a testőrök a műfordításnak egész új irányt adtak, amennyiben kivált az addig nálunk nem igen ismert francia és angol irodalomra fektettek súlyt, addig idehaza buzgóan folytatták a classikai irodalom remekeinek a hanyatlás korszakában majdnem teljesen félbe szakadt átültetgetését. Csakhogy míg a testőrök koráig a római és görög poétákat jobbára magyar alexandrinekben adták vissza, addig most oda irányult fordítóink törekvése, hogy az anyagi hűség mellett el ne hanyagolják az alakít sem. + A régi remekírók formáihoz való alkalmazkodásnak aztán meg volt az a jó következése, hogy műfordítóink nyelve a francia iskola áradozásával szemben mind tömöttebbé lett, és hogy így végre létesülhetett a magyar *költői* dictió is, melyet a Bessenyei követőinél hiába keresünk. Ezek csak a magyar *szépprózát* segítettek talpra; a magyar *verselési* nyelv megalkotásának dicsősége a classikai iskolát illeti. +

Első, a ki irodalmunkban klasszikai versek alak- és anyaghű fordításával lépett a nyilvánosság elé, Baróti Szabó Dávid volt.¹⁾ Tekintve, hogy neki a forma még az eredeti verseknél is nagy nehézségére volt, nem lehet azon csodálkozni, hogy a fordításokban

---

¹⁾ Új mértékre vett külömb verseknek három könyvei. Kassa, Landerer, 1777.

is csak ügygyel-bajjal tudott vele megbirkózni. Az «Elegyes Versek»-ben néhány horatiusi ódát találunk, melyek azonban amellett, hogy darabosan, nehézkesen vannak fordítva, *hűség* tekintetében is sok kívánni valót hagynak hátra.

A «Paraszi majorság» ¹⁾ fordítása azonban, mely két évvel az «Elegyes Versek» után látott legelőször napvilágot, már hűség tekintetében is meglehetősen kielégíti az olvasót, bár Szabó is megenged magának némi aprólékos változtatást az eredetin. Megpróbálkozott Miltonnal is, kinek «Elveszett Paradicsom»-ából Bacsányi «Magyar Múzeum»-ában közölt mutatványokat. Nagyon rossz gondolat volt Szabótól e fordítás alapjául nem az eredetit, hanem egy az eredetiből Neumann által rövidített latin kidolgozást venni; természetes, hogy ilyen körülmények közt a Szabó «Elveszett Paradicsom»-a csak halvány visszképe lehetett a fenséges eredetinek; a formát illetőleg is nem ezt, hanem Neumann hexameteres munkáját követi.

Legjelentékenyebb fordítása az «Aeneis», ²⁾ melynek átültetését rövid három év alatt fejezte be; ezzel a művével Baróti Szabó Dávid nemcsak a maga addigi fordításait multa felül, hanem felülmulta vele, Révait kivéve, valamennyi vetélytársát is. Nem túlzott dicséretet mond Toldy, midőn akkép nyilatkozik Szabó Dávid Aeneiséről, hogy sok ideig ez volt egyetlen éldelhető Vergilius-fordításunk.

De persze ebben a fordításban is megvannak azok a hibák, melyek Szabót általában jellemzik. Sűrűen akadnak benne ilyenféle széthányások:

«A várost isten győzhette, nem emberi kéz meg».

. . . . «Sem járni siralmas

Verssel más neviben kedvem nem tartja keresztül».

A szórend e latinosságán kívül találni Barótinál tömérdek egyéb idegenszerűséget is, bár másrészt be kell vallani, hogy a nép nyelvét is kitűnően ismerte és, ott a hol, alkalmazta is. Ezért már

¹⁾ Paraszi Majorság, fordította Vanierből Baróti Szabó Dávid. Kassa, 1779.

²⁾ «Virgilius Énéisse». Az I. köt. (I—V. ének) Bécsben Doll Antal költségén jelent meg 1810, a második kötet pedig Pesten, Trattner költségén 1813.

Arany János is megdicséri «Prózai dolgozatai»-ban: de ugyan-csak ő rója meg azért, hogy «idegen nyelvsajátság szolgálai másolá-tára veti fejét».

A classicai iskola műfordítói sorában Révai Miklós nevét is kell említenünk. «A történeti nyelvészet atyja» — a hogy Toldy nevezi — írói pályáját műfordítással kezdte meg. Első irodalmi kísérletei Tibullus, Propertius és Catullus-féle versek fordításai, illetőleg átdolgozásai voltak. 1787-ben megjelent «Elegyes Versei» közt találjuk Bion halottas énekét és Sonnenfels egy pásztori játékát. Cicero művét, a «Scipio álma»-t, is átültette, de ezt tőle Miller Ferdinánd Jakab, a nemzeti muzeum egykori igazgatója, vá-radi tanár korában ellopta, hogy aztán a saját nevével, mint a maga művét bocsássa közzé.¹⁾ Anakreon és Sappho fordításai mel-lett különösen Homerje érdemel nagy figyelmet. Révai az Ilias fordí-tásából, fájdalom csak az első énekét adta ki az «Erdélyi Muzeum»-ban, de ez az egy ének is elég volt arra, hogy túlszárnyalja kortársai-nak vergiliusi dolgozatait. Mind nyelv, mind pedig verselő ügyesség tekintetében határozottan maga mögött hagyta Baróti Szabó «Aeneis»-ét, mely pedig egyike volt ez időszak jobb fordításainak. Méltán lehet fájlalnunk, hogy Révai nem folytatta a megkezdett munkát, s nem ajándékozta meg nemzetét az egész Iliással.

A klasszikai irány kezdeményezőisorában foglal helyet Rájnis József is, a ki az antik mértékű verselés terén legelőször egy olasz-ból hexameterekben fordított Sannazaro-féle epigrammal lépett fel. Nagyobb művei: a «Magyar Virgilius»,²⁾ melyben az Aeneis költőjének eklogáit nyújtotta, azután pedig a «Georgikák», melyet azonban csak halála után adott ki egyik legjobb barátja, Kondé.³⁾ Hozzá fogott az Aeneis fordításához is, de már ezt nem fejezhette be. Apróbb műfordításai a «Magyar Parnasszus» című munkában jelentek meg; ezek többnyire görög és latin lyrikusok átülteté-

¹⁾ Miller 1780-ban adta ki e fordítást Nagyváradon. Révai a tolvaj-lásért úgy boszulta meg magát, hogy 1780-ban ő is kiadta a «Scipio álma»-t, még pedig Millernek dedikálva. «Ugy megszeretted egyszer — így szólt az ajánlásban — Scipionak tőlem fordított Álmát, hogy azt szinte sajátoddá akartad tenni.»

²⁾ Magyar Virgilius, első darab. Máró Virgilius Publiusnak Eklogái. Pozsony, 1789.

³⁾ A magyar Virgilius második darabja. Máró Virgilius Publiusnak Bukolikái. Pest, 1814.

sei, megtoldva a csak kéziratban levő második kiadásban egy ilyen című művel: «Az Ikerek, köztettettmény szabadon Plautus után.» Már szó volt róla, hogy Rájnis a műfordítás elméletéről is írt; egy a «Magyar Virgilius»-hoz csatolt «Toldalék»-ban kikel Bacsányinak «a fordítás mesterségének reguláiról» mondott ítélete ellen, megezáfolni iparkodván annak szoros hűséget követelő elveit. E válaszra Bacsányi a «Magyar Muzeum» III. füzetében írt replikát, melyre aztán Rájnis az «Apulėjus tüköre»¹⁾ című satirikus értekezéssel felelt. Ebben a vitatkozásban Rájnis durva szenvedélyességgel bántalmazta ellenfelét, a ki annak tudatában, hogy részén az igazság, komoly higgadtsággal czáfolta meg az ellene felhozott s nem ritkán személyeskedő érveket. Ezekben a vitairatokban kifejtett elveihez képest nem is tartotta ő nagyon szem előtt az anyagi hűség követelményét, ámbár meg kell vallani, hogy sokkal inkább ragaszkodott eredetijéhez, mint a mennyire ő azt szükségesnek mondta. Rájnis sokkal könnyebben bánik a klasszikus formával, mint Baróti Szabó, s ezért verselése folyékonyabb is, magyarosabb is. Latinismus csak elvétve akad benne, sőt ezt annyira kerüli, hogy inkább lesz parasztos, mint idegenszerű. Az elegáns latin költő finomságait többnyire elejteni kénytelen, rovására a hűségnek, de előnyére a magyarosságnak.

Baróti, Révai és Rájnis alapvetői voltak a klasszikai iskolának, melyhez aztán irodalmunknak igen sok jelese csatlakozott. Híve lett az iskolának működése első időszakában Kazinczy is, a kinek idevágó munkásságáról azonban utóbb lesz szó. Itt mindezen előtt még Verseghynek, annak idejében olyan nagy zajt csapott felléptéről kell megemlékeznünk.

Ismeretes dolog, hogy Verseghy a magyar nyelvészet ügyének mennyire ártott az által a makacs empirismus által, melyet grammatikáiban követett; az «általános szokás» volt neki mérvadó mindenben, «habár ellenkezzék is az analogiával, etymológiával, és eufoniával». Ezzel az általa annyiszor a mennyiszor hangoztatott, alapjában jogosult, de túlzásában téves tannal szemben érdekesnek tűnhetik fel, hogy Verseghy a műfordító miképen czáfolta meg Verseghyt, a nyelvészt. «Maradványai»-nak bevezetésében

¹⁾ Apulejus tüköre, melyben a kassai Proteusnak képét és annak sokféle tünését láthatni. Huszonöt jelenésben. Nyomtatásban csak két jelenés látott belőle napvilágot; a többi a Toldy-féle kéziratok közt van meg.

ugyanis ezt a pár sort találtam: «Ámde azt viszontag merészlem ígérni, hogy abban az analogiának, etymologiának és euphoniának regulái szerint rendbeszedett és így törvényesen cultivált magyar nyelv nélkül szükölködni nem fog.»

És csakugyan Verseghy be is váltotta ezt az ígérletét. Fordításai azért mégis csekély becsűek, azok: először is, mert nagyon is emlékeztetnek a francziás iskola terjengős szélességére, másodszor pedig, mert a latin költő ki van bennök vetköztetve eredeti jelleméből. Verseghy azt hitte, hogy tán költőiesebbé teszi fordításait, ha egy-egy név elé odarak négy-öt jelzőt; pedig csak azt érte el vele, hogy dagálya sok helyen élvezhetetlenné teszi azokat. Ime egy-két példája izetlenkedésének:

(Quæ Pater, ut summa vidit Saturnius arce,
Ingemuit.)

Atyja világunknak s fejedelme az isteni nemnek,
Jupiter ennyi gonoszt látván a mennyei várból
Pözszeni a földön, érzékeny szíve megindult.

(Nunc mihi, qua totum Nereus circumsonat orbem,
Perdendum est mortale genus.)
Most valamerre öreg Nereus környékezi zúgó
Habjaival partos kerekét a földi tekének:
Mind egyszerre le kell színéről ráznom az embert.

Verseghytől a következő műfordítások láttak napvilágot: 1. Eduárd Skóciában, avagy egy szökevénynek az éjszakája, valóságos történetből csinált nézőjáték, három felvonásban, melyet francia nyelven írt Düvál . . németre szabadon fordított Kotzebue. Pest, 1805. 2. Publius Ovidius Naso Formaváltozásai magyar hexametrumokban. (A föntebb idézett «Maradványok»-ban.) 3. A lebilincselte Prometheus, Aeschylustól, egy régi görög dramatikus poétából, mythologiabéli jegyzésekkel. Buda 1792. 4. Kotzebue, A szerelem gyermeke, egy nézőjáték öt felvonásban. Buda, 1792. 4. A formenterai remete, egy néző-, s egyszersmind énekes játék. (Endrődy «Magyar Játékszin»-ében jelent meg.) 6. Horatius Pisoshoz írt levele. (A «Mi is a poezis» című könyvben.) Buda 1795. — Érdekesnek tartom megemlíteni, hogy Verseghy fordította le legelőször magyarra a «Marseillaise»-t.

A klasszikus iskola legkitünőbb, és általában egész irodal-

munk egyik legjobb műfordítója Virág Benedek volt. A mi Báróczy volt prózánkra, Virág ugyanaz volt verselésünkre nézve: előkészítője annak a nagy átalakulásnak, melyet Kazinczy teremtett a magyar irodalomban. Kötött alaku művetalak- és anyaghíven nálunk Virág Benedek fordított legelőször. Csodálatra méltó erővel tudta hozzá szabni még akkor részben fejletlen nyelvünket a római klasszikusokéhoz, és abban a szűk mederben, melybe az eredeti bele kényszeríti, olyan biztonsággal mozgott, mint előtte senki, s utána is nagyon kevesen.

Küzdenie kellett formával és nyelvvel, s hogy e küzdelemben nem maradhatott *mindig* győztes, azon senki sem fog csodálkozhatni. Találni biz ő nála is egyes szokatlan szó- és mondatfűzéseket, melyeket a metrum parancsoló ereje tukmált a versre; de hát az ilyen hibák nála aránylag csak ritkán esnek meg. A feltünőbbek közül idejegyzek egyet:

Hogy vasát kapván, köszörülte Róma,
Melylyel a perzsák feje hullna méltán,
Csak kevés ifjú, az atyák bűnéért
Hallani fogja.

(Audiet cives acuisse ferrum,
Quo graves Persæ melius perirent,
Audiet pugnās, vitio parentum
Rara inventus.)

Ismétlem, hogy az efélék Virágnál csak hébe-korba fordulnak elő, s azért igaz mértékkel mér neki Toldy, midőn ekkép dicséri: «E munka (Horatius-fordítás) által Virág homályt vont minden elődeire . . . s bár a sebesen haladó idők e fordítást sok részben elavították, szerencsés utódját mind e napig várjuk.»¹⁾

Virágnak a klasszikus irodalomból eszközölt műfordításai közül legnevezetesebb Horatius ódáinak átültetése,²⁾ mely abban a korban igazán csodálatot érdemelt. Ehhez legközelebb az ő Cicero-iordításai állanak,³⁾ melyekben a latin szónok klasszicitását majd-

¹⁾ Ma már ez a «szerencsés utód» megvan: Barna Ignác személyében.

²⁾ Quintus Horatius Flaccus ódái. Buda, 1824. Új kiadás, Pest, 1862. Epodusok Horáczból. Buda, 1817. — Poemák. Buda, 1811. (Eredetiek és Horatius-félék.)

³⁾ Laelius vagy Cicero beszélgetése a barátságról. Pest, 1802. Az idősb Cato vagy Marcus T. Cicero beszélgetése a barátságról. Pest, 1813.

nem sikerült teljesen elérnie. Virág fellépte nem jelez ugyan korszakot prózánk történetében, mint pl. Pázmáné vagy Báróczié, de az tagadhatlan, hogy az 1772-től Kazinczy haláláig lefolyt időnek Báróczy és Kazinczy után ő volt legjelesebb prosaicusa. Horatius ódáin kívül lefordította még Virág annak «Poetica»-ját is,¹⁾ mely azonban kezei között nagyon ellapult s a benne felhalmozott sok idegen, főleg deák szó miatt nem igen élvezhető. Jobbak ennél azok a satirák és epistolák²⁾, melyeket a római lyricusból nyelvünkre átültetett, de ezek sem érik el az ódák, hangzatosságban, egyszerűségben és lehetőleg szigorú hűségben nyilatkozó tökélyét.

† Dayka Gábort sem hagyhatjuk e helyen említetlenül; bár nem sok fordítása maradt fenn, de nagyon előmozdította a műfordítás ügyét azáltal, hogy a pesti növendék-papságot ő buzdította idegen munkák átültetésére; a fordított munkákat átnézte s azok rendesen az ő javításaival kerültek sajtó alá. Ovidius heroidjeiből szeretett leginkább fordítani, s e nembeli munkái közül egy-néhány belekerült verseinek Kazinczy által eszközölt kiadásába is. Folyékonyan és hangzatosan ültette át kedvencz költőjét, bár kelleténél nagyobb szabadsággal.†

IX. A klasszikai iskola jelentéktelenebb műfordítói.

Baróti, Rájnisi és Révai nyomába hosszú sora lépett az utánzóknak, akik a régi klasszikai irodalmak remekeit nagy ügybuzgalommal ültették át nyelvünkre. Ma már az irodalom-történet alig említi nevöket, s csak egy-kettőnek emlékezete van megmentve a feledéstől. E specziális tanulmányban azonban helyén valónak látszhatik, sorba venni a dii minorum, sőt a dii minimorum gentium-okat is; az ő szereplésük is hozzájárulhat irodalomtörténetünk e korszakának minél alaposabb megismeréséhez.

A klasszikai iskola jelentéktelenebb műfordítóinak sorát Fábchich Józseffel kezdjük meg, a kinek hanyag és izléstelen verselését Kazinczy is gúnyolta már a «Tövissek és Virágok»-ban, ahol e szókat adja ajkaira:

¹⁾ Horác «Poetiká»-ja. Pest, 1801.

²⁾ Satirák Horatiustól. Buda, 1820. — Eurydice. Pest, 1814. Epistolák: eredetiek és Horatius-félek.)

«Az kilencz szűzek zordon
 Cziterát adának énekem. Ijedéssel fut
 Zöngésök elől az, a kire nem hunyorgattak,
 De nem fut a kit felavatának és érti
 Hogy nincs tulajdon köcsök híján.»

Nagy volt Fábchichban az igyekezet, de kevés a nyelvi és poétai érzék. Görög lyrikusokból fordított egy kötetre valót, s azt Györött, a hol Benedek-rendü tanár volt, ki is adta.¹⁾ Görög tragikusok átültetésével is foglalkozott, nevezetesen lefordította Aeschylus, Sophocles és Euripides tíz tragédiáját; de ezek sajtó alá nem kerültek. Toldy említi, hogy kéziratban látta őket Ivanics pesti antiquariusnál.

Kovácsnai Sándor Plautus és Terentius egy-egy vígjátékát,²⁾ továbbá Cicero néhány művét³⁾ fordította le, még pedig nagyon közepszerűen. «De hát így kell-e fordítani Cicerót?!» kiáltott fel a Kovácsnai-féle fordítás átolvasása után Kazinczy.

Hoblich Márton, a magyar tudós akadémiának levelező tagja, szintén Ciceróból fordítgatott; nagyon jól birta a classica nyelveket és a magyart is, de azért még sem tudott írójával boldogulni; teljesen ellapította Cicerót. Lefordította Hoblich Goethe «Götz v. Berlichingen»-jét is, de e fordítás — épugy mint sok eredeti színműve — csak kéziratban maradt fenn.

Fejér Antal Barclajus János új latin költő «Argennis» című eposát⁴⁾ ültette át irodalmunkba, melyet K. Boér Sándor⁵⁾ is lefordított. Mind a két fordítás egyaránt gyarló. Hogy fogalmat nyújtson arról a rettentő darabosságról, melylyel az e korbéli fordítók egyrésze megkinozta olvasóit, íme egy mutatvány Fejér «Argenis»-éből: «Szelet képző sietségéhez képest nem nyargalhatott

¹⁾ Magyarra fordított Alcaeus, Sappho, Stesichoros, Ibycus, Anakreon Bacchilides, Simonides, Alkman, Archilochus. Győr, 1804.

²⁾ Két komédia, melyek közül az egyik Plautusból, a másik Terentiusból vétetett. («Mostellaria» és «Andria».) Kolozsvár. 1782.

³⁾ Cato, Laelius, Paradoxiumok és Scipio álma. Kolozsvár, 1782. — Cicero, az embernek tisztéről és kötelességeiről írt három könyv. Pozsony, 1795.

⁴⁾ Barclajus János Argennise, melyet néhai Tekintetes Nemes Fejér Antal deák nyelvből magyarra fordított. Eger, 1792.

⁵⁾ Bárkláj Argennise, Deákból szabad fordítás K. Boér Sándor által. Kolozsvárott és Szeben, 1792.

alatta levő vezérekkel ösztönzött paripája, ábrázolván kiáltása Bakhus tisztelőinek Frigylia tartományában vagy Fébe városában tartatott ünnepeknek történetével dühösködő ordítását.» S e stilust azal igazolták vagy jobban: mentették, hogy «nem kívánják az olvasókat csigázott szókkal és erőltetett magyarsággal terhelni.» Az «erőltetett magyarság»-gal persze Bárócziára czéloztak!

A Péczeli fordító-iskolájához sorolom T. Visky Pál gyalai prédikátort, a ki «Magyar Ovid»-ot¹⁾ bocsátott közzé. Abból a naiv szempontból indult ki, hogy neki az eredetit még szépítenie kell: «a holott az eredeti nyelv némi kellemetes eleven materiáról csak keveset szól, olyan helyen a magyarban csak egy kis poetai czicze-futások, bővebbecske leírások, kiereszkedések tapasztaltassanak». Még azt az izetlenséget is elkövette, hogy minden metamorphosis végére — «tanuság»-ot függesztett. Hogy mivé lett a Péczeli mértékletesen élvezett szabadsága tanítványai kezében: hadd láttassa ez a néhány sor:

Nem feküdt énnékem nagyobb gond fejemen,
Nem esett nagyobb gond atyai szivemen,
Dicsőségem tüze jobban nem lobogott,
Nyughatatlanabbúl szivem nem dobogott,
Mikor célba vettek ama gyilkos hadak,
Amaz óriási dühös fenevadak,
Mikor ki-ki száz-száz karral dolgozának
Hogy egestől együtt engem elfognának.
(Non ego pro mundi regno magis anxius illa
Tempestate fui, qua centum quisque parabat
Iniicere anguipedum captivo brachia coeli)

Rádai Gedeon, a róla elnevezett metrumos-rímes formának meghonosítója a magyar irodalomban, az Aeneis fordításába kapott bele, még pedig négyesekben. Ez érdekes fordításnak egy töredéke a Magyar Muzsa 1788-diki évfolyamában, továbbá az Orpheus II. kötetében jelent meg. Ugyancsak e folyóiratokban láttak napvilágot apróbb fordításai is, melyeknek nagyobb része azonban elveszett.

Fekete János tábornok, a ki Voltaire személyes barátságá-

---

¹⁾ Magyar Ovid. Az Átváltoztatásokról. Viski T. Pál gyalai prédikátor által. Kolozsvár, 1802.

val dicsekedett és maga is adott ki egy francia verskötetet «Mes Rhapsodies» czimmel, Ovidiusból fordítgatott. Fordításának kéziratát a nemzeti muzeum könyvtárában őrzik.

Forrai András «Justinusnak Trogus Pompeius XLIV. könyveiből kiválogatott rövid ékes historijá»-t adta ki Egerben 1781-ben.

Hatvani Pál Plutarchusnak a gyermekek neveléséről írott könyvét, Aesopus meséit és egy «Klementina vagy a testamentom» czímű német vígjátékot adott ki síma fordításban.

Hegy József Ciceróból¹⁾ és Pliniusból fordítgatott, id. Kovács József a «Magyar Aeneis»-ek számát gyarapította és emellett lefordítá Racine-nek «A Vallás» czímű művét. (Megjelent Komáromban, 1798.) Lethenyei Plutarchos «Ékes mondásait»²⁾ ültette át nyelvünkre, Mándi Sámuel római mesékben tett próbát. Miháltz István Vanier Jakab «Paraszi Majorság»-át, melyet már Baróti lefordított, újra kiadta, s ezen kívül lefordította Tertulliánnak a régiségekről írt könyvét. Molnár Ferencz «Magyar Catot» bocsátott közzé, Molnár János szepesi kanonok az Iliassal foglalkozott s ennek általa eszközölt átültetéséből a «Magyar Muzeum»-ban mutatványt is közölt. Fordította ezenkívül Hesiodost («Magyar könyvestár» 1783.), Herodotot («Régi jeles képek» czímű művében), Euripidest, Aratost és Athenaiost. Nagy János, györmegyei szolgabíró az Aeneist³⁾ fordította, de csak töredékenként. Német Antal «Ezop élete és fabulái» továbbá «Trőja királynéi» czímű munkáival lépett a fordítók sorába. Gyerkényi Pyber Benedek «Seneca válogatott levelei»-vel birkózott meg, Sághy Károly Sokrates «Mainomenos»-ét és Diogenes beszélgetéseit fordította. Sándor István, a «Könyvesház» érdemes kiadója, az «Orras Ovidnak deákból fordított változásait» bocsátotta közzé Győrött 1792-ben. Simonyi Pál fehérvári kanonok «Eschines, Socrates tanítványának beszélgetései» czímű munkájával lépett a nyilvánosság elé. Szilágyi Márton Xenophon «Ciropædiá»-ját és Haller «A szent írásbeli igazságokról írott levelei»-t ültette át nyelvünkre, Buczy Emil Plátóból fordított: a «Politika X könyvét, Eutyphrot, Critont, Phædont, és Theagest

¹⁾ Cicero kiválogatott levelei. Szeged, 1804. Újra 1816-ban, megbővítve Pliniusból vett válogatott levelekkel.

²⁾ Apophtegmatá, azaz ékes és rövid mondások. Pécs.

³⁾ Magyar Virgilius, azaz Virgil Aeneisének némely darabjai. Győr, 1806.

készítette el, de mindezek csak manuscriptumban maradtak. Édes Gergely, a kinek műfordítói munkássága inkább az 1818—1832-ig terjedő korszakra esik, ez időben 1805-ben «A téjusi Anakreon» verseit adta ki. Aranka György végül, az erdélyi irodalmi mozgalmak e kiemelkedő alakja, Catullusból fordított, magyaros mértékben. Ezenkívül töle vannak még a következő fordítások is: «A budai basa», francziából. (Bécs, 1791); Julia levelei Ovidiushoz, németből (Kassa 1790), Kazinczy költségén; Ujmódi gonosztevő vagyis a fiui szeretetnek jeles példája, (Bécs, 1790); «Az igazgatás formáiról», írta francziául Fridrich porosz király (Bécs, 1791); végül: «A keresztény léleknek halálfélelmei ellen való orvosságai», francziából, (Pozsony) 1775.

Egyike volt ez időszak legszorgalmasabb fordítóinak Zechenter Antal is, a ki német eredetű létére mégis meglehetősen ügyességgel ültetett át egy csomó klasszikus és modern író nyelvünkre. Bár mindent költőiség nélkül, lapos prózában fordított, mindazonáltal sokat olvasták munkáit, melyeket ezennel felsorolok: «A hihető Mahomet, avagy a fanatismus», szomorujáték; Goklen Adelaide szomorujáték, mind a kettő Voltairetől. Az utóbbi Bécsben jelent meg 1772-ben, az előbbit magam nem láttam, csak a Sándor István Könyvesháza említi. 1776-ban Euripides «Fédra és Hippolitus»-át adta ki, 1777-ben a «Horatiusok és Curiatiusok» és a «Mitridates» című szomorujátékot, melyeket 1785-ben a Prágában megjelent «Magyar Anacreon» követett.

Még megemlíthjük Győrfi Jánost, a ki «Klimius Miklósnak föld alatt való útját» fordította magyarosan és elég híven; Német Pált, a ki «Ezopus életét és fabuláit» adta ki, Méhes Istvánt, a ki Corn. Nepos «Geographiai kulesát» és Nagy Lajost, a ki Cató verseit bocsátotta közzé.

X. A népies iskola műfordítói.

Minthogy az az irány, melyet irodalmunkban Dugonics András kezdett legelőször művelni, leginkább arra czélzott, hogy a költészet mind tartalomban, mind formában magyar legyen: természetes, hogy ez irány emberei sokkal kevésbé foglalkoztak idegen remekekkel, mint a francziás és a klasszikai iskola megindítói. De azért itt is találkozunk szorgalmas műfordítókkal, s épen a debreczeni kör egyik jelese, Földi János volt, a ki — mint már említet-

tük — szigoruan megkövetelte a fordításnál az anyagi és amennyire lehet az alaki hűséget is. De valamint ő sem, úgy a népies iskola többi tagja sem iparkodott megfelelni e szabálynak, s ezt az ő szempontjukból kiindulva — helyesen is tették. Mindenre magyar köntöst szerettek volna aggatni s azért inkább csak utánzatokkal léptek a közönség elé, mint tulajdonképeni fordításokkal. Példá ez utánzatokra Dugonics adott, a ki Heliodorus «Aethiopikája» után írta meg «A szerecsenek» című művét, «A gyapjas vitézek»-ben pedig Valerius Probus Argonauticonját követte. A «Nevezetes hadi vezérek» (Pest 1817) Nepos és Plutarchos-féle életrajzokat tartalmaznak, szintén meglehetősen szabad átdolgozásban. Dugonics lefordította Sallustius «Catilina»-ját, Plautus «Menechmus»-át és Miles «Gloriosus»-át is; az utóbbi két darabot el is játszották a szegedi gymnasium iskolai színpadán, de amennyire én tudom, a három fordítás közül egyik sem látott napvilágot. Mint Heinrich Gusztáv kimutatta, Dugonicsnak «Kun László» és «Bátori Mária» című drámái is nem egyebek szabad fordításnál.

A népies iskola fordításai közül kétségtől legelterjedtebb volt a Szalkai «Átöltöztetett Aeneise»¹⁾; Blumauer e híres travestatióját közönségünk annyira megkedvelte, hogy még kéziratban is sok példánya forgott közkezen. Szalkai fordításának csakugyan nagyok az előnyei; már az sem kis dolog, hogy meg bírta tartani azt a nehéz strófaszerkezetet, melyben a Blumaner stanzái vannak írva, de ennél még nagyobb érdeme, hogy zamatos magyarsággal tudta visszaadni ennek elméskedéseit. Igaz, hogy ott, ahol a német költő *finom* gunynyal él, az a fordításban többnyire elveszik és nyerseséggel van pótolva de általában nagyon jól eltalálta az eredeti hangját. Szalkaitól van még a következő fordított opera-libretto is: Pikhó herczeg és Jutka Perzsi. Pest, 1794.

Harmadik nevezetesebb fordítója ez iskolának Simai Kristóf, a vígjátékíró; hogy hány vígjátéka eredeti és hány fordított, bajos megmondani, minthogy e tekintetben nem volt scrupulosus, s nem tartotta szükségesnek odailleszteni az ő neve mellé az illető mű

¹⁾ Virgilius Énéassa, kit Blumauer németre travestált, most magyarosan Szalkay Antal ur átöltöztetett. Bécs, 1792. — Újra: Blumauer átöltöztetett Aeneise; fordította s Virgil utolsó három könyvének átöltöztetésével megtoldta W. X. Y. Z. Páris, 1833. Aillaudnál.

szerzőjének nevét is. Pedig fordításaiban meglehetősen híven ragaszkodott eredetijéhez, miként ezt Erdélyi Károly ki is mutatta a «Philologiai Közlöny» 1881. évi VII. füzetében, a német szöveg-gel párhuzamosan közölve Simai «Igazházi»-jának¹⁾ egy-két jelenetét. Valamint ebben, úgy Molière «Fösvény»-ének fordításában²⁾ is megmagyarosította a neveket. Harpagont Zsugorinak, Anselmet Némedy Istvánnak nevezi, Simon mester pedig Kötmög zsibvásáros lett nála. A darab «állapot»-ját úgy mondja el, mintha az Magyarországon esett volna meg; egy kis történetkét beszél el, s a végén hozzá teszi: «Ennyi a hagyomány, a többi költött dolog. A játék helyhezteszik Révkomáromban».³⁾ Az említetteken kívül még két szindarabját sorolom itt fel, még pedig olyanokat, melyeket maga is fordításoknak vall; az egyik Plautus «Váratlan vendége», a másik Weisse «Házi orvosság» című vígjátéka, mely utóbbi szintén Endrődy Magyar Játékszínében látott napvilágot. Simai valamennyi munkáját, s így fordításait is, tősgyökeres magyarsággal írta meg; nyelve — mint Szász Károly is megjegyzi — folyékony, csak hogy nem erőteljes.

E helyen akarok szólani Csokonai Mihály műfordításairól is, a ki bár szorosan véve nem tartozik a népies iskolához, de mégis ehhez állott legközelebb. Debreczen nagy fia már irodalmi pályájának legelején sűrűen fordítgatott klasszikus és modern irodalmakból, különösen pedig Metastasióból. A dallamos nyelvű olasz poéta nagyban hozzájárult Csokonaink verselő technikájának fejlesztéséhez, s azt hiszem, kivált e fordításoknak köszönhetjük, hogy a műforma egyik legügyesebb mestere lett belőle. Már 1793 táján, mikor a Békaegér-harczot írta, átültetgetett egyetmást nyelvünkre, de e fordításai nagyobb részét csak kéziratban forogtak a debreczeniek között. Csurgón lakta idejében készültek el «Vergilius Georgikái». Csokonai maga említi, hogy e fordítást teljesen befejezte, sőt hogy a második könyvet meg is küldte gróf Festetics Györgynek, de fájdalom, az egész nyom nélkül elveszett. Meglehet, hogy a keszthelyi könyvtár valamelyik zugában lappang.

Csokonai legkitünőbb műfordítása, mely egyuttal egész for-

¹⁾ Igazházi, egy kegyes jó atya, mulatságos játék 5 felv. Kassa, 1790.

²⁾ Zsugori, telhetetlen fösvény ember, vígjáték 5 felv. (Megj. Endrődi Magyar Játékszínében. I. köt.)

³⁾ L. Szász Károly: «Molière-fordításaink»-ról.

dított irodalmunknak egyik díszét teszi, Kleist Ewald «Tavaszi»-a. Az eredetit Kazinczy Ferencz küldötte meg neki, miként azt meg is jegyzi egyik Kis Jánoshoz írt levelében: «Ennek (Csokonainak) minden munkáimon kívül egy Kleistot és Bürgert küldöttem, s akartam, hogy ezeknek példájok szerint ne névnapi köszöntőket, ne török marsokat írjon, hanem dallja a szív szelíd érzékenységeit.» A «Dorottya» költője méltónak is mutatta magát e figyelemre. Kleist-fordítása nemcsak ama meglepő tapintat által tűnik ki, melylyel az eredetinek hexameterait 8 és 7 szótagu kereszt-rímes sorokkal helyettesíté, hanem egyszersmind ama hűség által is, melylyel a német szöveg minden árnyalatát iparkodott megővni. «A fordításban — így szól a bevezetésben — leginkább az a cél állott előttem, hogy ennek e gyönyörű poetának egy szavát, vagy annyival inkább egy képecskéjét el ne hagyjam vagy gyarlóvá ne tegyem, vagy meg ne homályosítsam, mi miatt sokszor inkább tettem hozzá s a verset pótoltam, mintsem hogy a rövidítés és szorítás miatt valamely szép szavát vagy gondolatát elmellőzzem vagy meggyomrozzam.»

Kleist mellett legszívesebben foglalkozott Mária Terézia udvari poetájának, a már fentebb említett Metastasióinak énekes játékaival, melyekből, nézetem szerint többet fordított annál a kettőnél, melyek nyomtatásban megjelentek. Címeik: «A pásztorkirály, Érdekes pásztorjáték három felvonásban, szerzette Metastasio Péter. Nagyvárad, 1806.» «Galatea, énekes játék, szerzette Metastasio Péter, császári poeta. Várad, 1806.» Már ezek sokkal kevésbbé sikerültek a «Tavaszi»-nál, a mi természetesnek fog feltűnni, ha meggondoljuk, hogy Metastasióinak majdnem egyetlen bája: az ő zengzetes verselése, melyet magyarban bizony nehéz elérni. Kitűnően fordított Csokonai Anakreon-féle dalokat is. Már Gyulai Pál említette egyetemi előadásaiiban, hogy senki sincs Berzsenyin kívül az egész magyar irodalomban, ki a klasszikai szellemet oly kitűnően tudta volna átültetni nyelvünkre, mint Csokonai, aki Anakreon-fordításával felülmulta valamennyi elődjét. Lefordította Csokonai Torquato Tasso «Amintas»-át is, ezzel a második magyar Tasso-fordítást bocsátva közzé. (Az első: Tanárky «Megszabadított Jeruzsálem»-e volt, melyről később.) A prózában fordított költemény szintén Váradon jelent meg, ugyancsak 1806-ban. Amennyire lehetett, Csokonai visszaadta benne Tasso enyelgő hangját, s csak azt kell sajnálnunk, hogy ezt nem inkább kötött alakban

tette, holott ő ebben nagyobb művész volt, mint a kötetlenben. Végül hadd említsem, hogy átdolgozta magyarra a «Batrachomyomachiát» is, amely mű azonban inkább megy eredeti, mint fordítás számba. — Csokonai a «Magyar Hirmondó» 1794. évf. 643. lapján egy jelentést bocsátott közzé munkáiról; ezek között található a következő — részben elkallódott — műfordításai czímeit is: Patravszi, vígjáték Terentius után; Cyrus és Lysimachus, két szomorujáték Rue Károly francia poéta után; Az Elhagyatott Didó, énekes játék Metastasio után; A Pásztorsíp, Sikanéder és Mozart után; Metastasio 17 cantateje és canzonettája; Az *Elragadtatott Veder*, comica epopeia Tassoni után.

Sárvári Pál «Csokonai életének töredék-vonalai»-ban¹⁾ említi, hogy fordított a költő Ovidiusból és Anacreonból is, s hogy továbbá átültette Metastasio «Szabadulás» című művecskéjét is. Fordította Pope egy idilljét is, csak hogy már ezt nem az eredetiből, hanem francia prózai fordításból, még pedig rendkívül híven. A «Diétai Muzsá»-ban is számos olaszból fordított dolog akad, többek között Metastasio «Angelica»-ja; van aztán ott sok apróbb dalocska is, melyeket nagyobbbrészt Eschenburg «Beispielsammlung»-jából fordított Csokonai. Megemlítjük még, hogy Kölcsey azt is felrója neki, hogy «eredeti» dalai között sok van olyan, melyek tulajdonképen nem is eredetiek: «Különös, így szól, hogy épen az, ki leginkább prédikálta literatúránkban az originalitást, legtöbb darabokat idegenek után készített, s nem több szabadsággal, mint Versegi a maga dalait, melyeknek orgináljaikat Ramler gyűjteményéből maga kimutatgatta, valamint azokat is, melyeket az «Aglájá»-ban ki nem mutogatott.» Azt hiszszük, Kölcsey e részben nem ítelt egészen elfogulatlanul, épúgy, mint nem akkor, mikor Csokonai Tasso és Metastasio fordításait «nagyon középszerűeknek» mondta. Végül csak azt, hogy Csokonai Molièreből is fordított: még pedig «A képzelt beteg» híres harmadik intermédejét.

A debreczeni körnek már két ízben említett jelese, dr. Földi János szintén sok fordítással gyarapította irodalmunkat, melyek leginkább az akkori folyóiratokban elszórva láttak napvilágot. A «Heliconi Virágok»-ban is található néhány horatiusi és catullusi verset az ő «igaz, idegennel nem egyveleges magyarságában».

¹⁾ Kisfaludy-társaság évlapjai. 1846.

Tőle van még: Reland Adorján «Galatea»-ja, 13 elégiában; Erkölcsei Könyvecske, írta Campe (Komárom 1789) s végül «Lucinda, énekes játék Gellert után». mely, mint Toldy megjegyzi, az első jó énekes szöveg nyelvünkben. Magam róla ítéletet nem mondhatok, minthogy e mű csak kéziratban maradt fenn s hozzá nem juthattam.

Megjegyzem még, hogy a «Hunniás» éneklője, Pálóczi Horváth Ádám szintén fordítgatott, még pedig leginkább Vergiliusból. Aeneiséből az 1787-diki «Magyar Múzsá» közölt mutatványt. Ebben jelent meg egy értekezése «a fordításokról» is, melyben kivált Bacsányi később említendő átültetéseiről szólt. Mint kéziratban levő versgyűjteményének már címe is mutatja («Ó és új mintegy ötödfélszáz énekek, ki magam csinálmanya, ki másé»), ebben is sok apróbb fordítása van összegyűjtve.

A «Peleskei nótárius» megörökítője, Gvadányi is adott ki egy fordított munkát, melynek címe: «XII. Károly, Svéczia királyának élete.» Pozsonyban jelent meg, 1792-ben.

XI. E korszak többi műfordítói.

Természetes, hogy az eddig megemlítettekkel korántsem mérítettük ki az 1772—1808-ig tartó időszak műfordítói irodalmát. Hogy ennek teljes képét adhassuk, szükséges azt lehetőleg egész terjedelmében ismernünk. Ezt az által véltem eszközölhetőnek, hogy jelen dolgozatomban minden e korszakban megjelent szép-irodalmi fordított munkát felsorolok. A jelentéktelenebbeket, melyeket az eddigi fejezetekben föl nem sorolhattam, itt állítom azért össze, még pedig könnyebb áttekinthetés végett betürendben. Nem mondom, hogy e jegyzék teljes, de azt igenis mondhatom, hogy a budapesti nyilvános könyvtárakban alig lesz található ide vágó munka, mely figyelmemet elkerülte volna.

Alaxai József: Pásztori oktatás. Írta francziául Montazet. 1790.

Aszalay János, Kazinczy tanfelügyelői segéde: Lessing meséi. 1793. (E fordítást Kazinczy átnézte és kijavította.)

Balla Imre: Tréfás elméjü böles Diogenes Philosophusnak históriája. Kolozsvártt, 1782.

Bálintitt báró: Kódrus, szomorújáték, írta Cronegk. Vác, 1784.

Bartzai Klára: Jó illatu füst, azaz Könyörgések, melyeket németből fordított. Kassa, 1782.

Barcsai László: A Tolvajok, egy szomorújáték öt felvonásban, szerzette Fridrik Schiller. («Borzasztó rossz fordítás», mondja róla Vö-

rösmarty színi bírálatában. Össz. M. X. k. 444. l.) Az óra járásához alkalmaztatott ember, avvagy a rendtartó házi gazda. Vigj. 2 felv. Hippelből.

— Benyák Bernát: Okos elmének mulatozása. Irta francziául Brueys apátur.

Berzeviczy Pál: Alcides a válaszuton, irta Metastasio Péter. P. st, 1793.

Bethlen Imre gróf: A posta-tzúg, vigj. Ayrenhoftól. Maros-Vásárhely, 1793.

Bornemisza János báró: Estvéli időtöltés. Kolozsvár, 1777. — Igaz hitet megvető szabados léleknek élete, szomorujáték. Ugyanott.

Bölönyi: Mária vagy a nemes gondolkodásu parasztleány, egy igen szomorú történet. 1794.

Csepán István: Zrinyi Miklós, avvagy Szigetváranak veszedelme, vitézi szomorujáték, irta németül Werther Kelemen. Komárom, 1790.

Czinke Ferencz: Hegyfalvi történetbéli szálának magyarázatja vitézi versekben. Veszprém, 1794.

Legifj. Dániel István báró: Marmontel Belizárja. Kolozsvár, 1776.

— Dezsőfy József gróf. Fordítások Xenophonból és a görög anthológiából. (A Felsőmagyarországi Minervában.)

Erdődy Lajos: Átok, melyet a francziáknak német versekben énekelt Haschka Lőrincz Leopold ur, magyar versekbe foglalt Diószegi. — Buda, 1793.

Fellegváry Ágoston: Herczeg Piripionak tündér története. Pest, 1805. (Wieland «Don Silvio de Rosalva»-ja II. részének 6. könyve: Die Geschichte des Prinzen Biribinker.)

Fodor Pál: Bibliabéli Históriák, irta Hübner. Pozsony, 1772.

Fülep Gábor: Uzong, napkeleti történet, készítette Haller Albert. Pozsony 1752. — Kegyesség segítő keresztény erkölcsi elmélkedések. Pozsony 1795.

Gellei József: Ifjabbik Robinson, irta Campe. 1787. Hallónak boldog estvéje. Pozsony, 1788.

Gindell József: Telemak és Kalypso, vagyis futással győztetik meg a szerelem. Vác, 1795. — A nemes hazugság, egy érzékeny játék, irta Kotzebue. Pest, 1793.

Goróvá László: Jetzid és Hába. Buda, 1806.

Göböl Gáspár: Az első embernek elesése, irta Durand, fordította versekben —. 1789.

Gyarmati Sámuel: Ifjabbik Robinson, irta Campe. Kolozsvár, 1793. — Amerikának föltalálásáról, irta Campe. Kolozsvár, 1793.

Hajas István: A szűz Mária védelme, irta Hannenberg. Veszprém, 1791.

Horváth József: Emberi okosság.

Hunyadi Ferencz: József eladattatása. Milton után. 1794.

Igaz Simon: Okosdi Sebestyén, a köznép számára írott könyv, Salzmann után. 1797.

Institoris Mihály: A mi urunk Jézus Krisztus kínszenvedésének és halálának históriája. Pozsony, 1773.

Jakab András: Vasárnapi szent igék, irta Tschupick. 1790.

Jenei Márton: A keresztnek közönséges utja, irta Haeftems Benedek. Pest, 1772.

Jósintzi Sándor: A — — — — — nak főhadvezérnek halálos ágyában gyermekéhez tett utolsó tanítása. Kolozsvár, 1881.

Karádi János: A szép Uránia Amerikában, ford. olaszból. Pest 1796.

Kármán József: Istennel való társalkodás, irta Sturm és Tiede. Pozsony 1784.

Katona József: Fiatal korában több színművet fordított, melyek azonban jobbra csak kéziratban maradtak. Ilyenek: Szmolenszk ostroma, Aubigne Clementia, Montbelli grófok, Üstökös csillag, Medve Albert.

Kelemen László: Csapi Péter, vagy a kinskeresők, vigj. Pest, 1792. — A gazdasszony, vigj. Pest, 1792.

Kép G. L.: A szerelem példája, azaz szerencsés florencziai, vagyis della Valle olasz grófnőnek magától egybeszedett történetei, ford. németből. — 1787.

Kibedi Sámuel: Scapin csalárdsága, irta Molière. Kolozsvár, 1793.

Kisfaludy Sándor: Rinaldo és Armida (részlet Tasso «Megszabadított Jeruzsálem»-ének XIV. XV. és XVI. énekéből). Megj. hátrahagyott munkái II. kötetében. A fordítás körülbelül 1793-ban készülhetett.

Kresznerics: Julianus Caesarjai. Győr, 1805.

Kún Szabó Sándor: Romeo és Julia, polgári szomorújáték, öt felvonásokban, mely németből magyarra fordítottatott. Pozsony 1786.

Kóré Zsigmond: Az embergyűlölés és megbánás, irta Kotzebue. Bécs, 1790.

Kozma Gergely: Szerecsen rabok, irta Kotzebue. Pozsony és Pest, 1802.

Latzkovics János: A maczedoniai vitéz, irta b. Fridrik Trenk. Kolozsvár, 1790.

M. J. (B.) Gróf Pontisz, avvagy a tulajdon fia által megöletett atyának szomorú története. Pozsony, 1788.

Nádaskai András: Fridrik Eliziumban. Pozsony, 1788.

Nádudvari Elek : Fogadástételnek jó illatu áldozatja. Kolozsvár, 1772.

Nagy István : Keresztény Elmélkedések, írta Rambach János. 1790.

Nagy Lajos : Eger, 1772.

Német Pál : Ezopus élete és fabulái. Pest.

Németi Sámuel : Három prédikációk, írta Dodridge Fülöp. — Az Úr asztalának méltó vendége. Pest, 1782.

Osváld Zsigmond : Panaszolkodó feleség (Erasmus beszélgetéseiből). 1787. — Gróf Essex, szomorújáték. 1785.

Ozoly Flóra : A halandó testben szenvedő halhatatlan istennek históriája, írta Stamburstius. Eger, 1776.

Pajor Gáspár : Fédon, írta Mendelssohn. Pest, 1793.

Pápai István : Az emberről való levelek (Pope). Szeben, 1797.

Pasquál József : A szegénység a kevélység társaságában, vagyis don Ranudo de Kolibrados, vigj. 5 felvonásban. 1806, Nagyvárad.

De la Plume : A veres barátnak egy elpusztult templom mellett való szomorú képzelődései, melyeket Fridrik verskölteményeiből magyarra fordított. — A nagyszívűségről, 1790.

Pozsonyi Papság : A tisztségre vágyódók, vigj. Pozsony, 1790.

Sándorfi : A megszabadító, éneki szerzemény, Rautenstrauchtól.

Sebestyén L. : A tündérsíp, egy daljáték. Vác, 1804.

Sebők József : A bölcs Salamonnak utolsó szavai, írta Jablonski. — Huszonegy erkölcsi prédikáció.

Seelman Károly : A minister, egy érzékenyjáték. Kolozsvár. — Aurelius, vagy a nagylelkűségnek néma tusakodása. Kolozsvár, 1794. — A tettetett beteg kisasszony, vigj., németül írta Landes. — A gyermekek barátja, írta Weisse. — Fanni és Maudeville, nézőjáték. — A magamátkájáért ártatlanul halált szenvedett gróf Essex, szomorújáték. — Vailer és Aloysia, szomorújáték. — A hassziai hadi tiszt Amerikában. Fejérvár, 1794.

Sipos Márton : Az igaz utnak megválasztása, írta Gotti cardinalis. Eger, 1775.

Slav S. J. : G. nevezetű svéd grófnének élete, írta Gellert. Pozsony, 1778.

Sófalvi József : A természet szépségéről való beszélgetések. (Sultzer). Kolozsvár, 1777. — Erkölcsi elmélkedések (Sultzer). Kolozsvár, 1776.

Szaller György : Az isten a tiszta szerelem (írta Ekkartshausen). Pozsony, 1796.

Szerelemhegyi András : A magokkal elhitett filozofusok, egy vigénekes játék. Pest, 1795.

Szüts István : Erkölcsi és elegyes versek, németből. Pozsony, 1791.

Takáts Ádám: Kegyes Elmélkedések. 1797.

Tordai Sámuel: A svétziai grófnénak élete, írta Gellert. Kolozsvár, 1772.

Vályi K. András: Keresztény érzékenységek, írta Wieland. 1789. A Norma és a Levélíró.

Vesselényi Mária b.: A szüntelen való örvendezésnek mestersége.

Vesselényi Zsuzsánna b.: Gályarab, írta francziául Fenouillet Falbaire.

Veres M.: Elisa, vagy: Milyennek kell lenni az asszonynak? Pozsony, 1803.

Vitéz Imre: A tiszta és nemes szeretet ereje (írta Dusch). Kassa, 1789.

Zalányi Péter: Belisarius, írta Marmontel. 1772, Kolozsvár.

Zimmermann János: Uzong, napkeleti történet, írta Haller. 1792.

Zoltán József: Telemák bujdosása, írta Fenelon 1782.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

MÁSODIK RÉSZ.

A MAGYAR MŰFORDÍTÁS 1808—1831.

XI. Kazinczy Ferencz.

†A magyar műfordítás, ha más miatt nem, de már csak amaz egy dolog miatt is méltó az irodalomtörténész figyelmére, mert ez szolgált a nyelvújítási harcz eszközéül. Kazinczy lángelméje fölis-merte, hogy reformátori munkájában leginkább akkor ér czélt, ha külföldi irodalmak remekeinek átültetése közben gyarapítja nyelvünket új szókkal és új szólásokkal. Minthogy Kazinczy fordításainak idegenszerűsége az ő nyelvújítási elveiből folyik, helyénvalónak látom itt, ez utóbbiakról is szólni.

Müller Miksa nyelvtudományi felolvasásaiban ¹⁾ többek között így nyilatkozik a nyelv megváltoztatására irányuló törekvésekről: «As man is the lord of nature only if he knows his laws and submits his lo them, the poet and the philosopher become the lord of language only if they know its laws and *obey* them.» (Valamint az ember csak akkor ura a természetnek, ha ismeri törvényeit és magát azoknak aláveti: úgy a költő és a bölcsész is csak akkor lesz a nyelv urává, ha ismeri törvényeit és engedelmeskedik nekik.)

Ha ezt a komoly tudomány által felállított s kétségbe vonhatatlan igazságú elvet összevetjük a Kazinczy idevágó nyilatkozataival: mindjárt megláthatjuk, mért és miben hibázott. Kazinczy azt hitte, hogy lábbal tapodhatni a nyelv geniusát, csak az Aesthesis mosolyogjon kegyesen az emberre; hitte, hogy

«A genie pártázott fővel jó s sanctionálja,
A mit az iskola tilt, a mit az æsthesis hágy» ;

hitte, hogy a nyelvben a törvény, az *usus*: semmi, mert a lángész leronthatja mindkettőnek érvényességét. Pedig valamint Zsigmond császár nem tehette generis femininivé a «schismát»: úgy semmiféle

¹⁾ Lectures on the Science of Language. I. 37. lap.

más tudós sem változtathatja meg azokat a még eddig teljesen ki nem fürkészett törvényeket, melyek szerint a nyelv nő. Kazinczy változtatni akart rajtuk; toldogatott, foldogatott kiindulva sok olyan elvből, melyeket a tudomány részben már az ő korában is hamisaknak nyilvánított, de melyeknek tarthatatlan voltát csak az újabbkori nyelvészet állapította meg dönthetetlen érvekkel. *Ma* aligha kívánná Kazinczy elérni, hogy azt a sok xenologismust melyet alkotott, mi «a magyar arczon addig nézzük, míg végre megmegszokjuk»; nem gondolna bizonyynyal arra sem, hogy «a szókat új syntaxis szerint szőjje mondatba». Csak a nyelvtudomány nagymérvű fejletlensége korában lehetett arra gondolni, hogy a magyar nyelvet a némettel kelljen leginkább összehasonlítani, mint azt Kazinczy ki is mondta a «Tudom. Gyűjtemény»-ben; csak e fejletlenség korában lehetett felállítani olyan elveket, a minők im ezek:

«A szépiró az idegen szólással nemcsak szorultságból él, hanem mivel magát még az ujság keese által is megkedveltetheti.» (Tud. Gyűjt. 1819. XI. 22.) «A neologismus gyökökkel inkább él, mint származottakkal, az összevegyezettakat particulájoktól megszabadítja, *szavait új syntaxisal . . . szövi.*» «A mi íróink tudva s akarva távoznak el a szokás törvényeitől. A szépiró nem ismer főbb törvényt, mint azt, hogy írása szép legyen. Valami ezen ügyekezetet segélheti, az neki minden szabad, akár engedi a grammatika és a szokás, akár nem. Soha még hamisabb tanítás adva nem volt, mint az, hogy usus dominatur in lingvis; sőt az író parancsolja, hogy úgy legyen és úgy lesz!» (Tud. Gyűjt. 1817. XII. 89. 1.)

«Ne kérdd, törvényt nyel egyez-e, nem-e?

Egyez, ha szép, mert törvényt ez teszen.»

(Kazinczynak Berzsényihez irt ódája.)

E hamis elvekből folytak mindazok a vétkek, melyeket Kazinczy a nyelv geniusa ellen elkövetett, s melyek túlzottnak tüntetik föl Toldy dicséretét, a ki azt mondja, hogy a magyar próza Kazinczytól nyerte «a gáncstalan szépség tökélyét». Kazinczynak annyi és oly nagy érdemei vannak, hogy nem vethet homályt dicső emlékére az, hogy egyben-másban hibázott is. Ember volt.

Még érthetőbbé válik Kazinczy idegenszerűsködése, ha megfontoljuk, mi volt a cél, melyet maga elé tűzött. Nyelvet akart alkotni:

«Nyelvet, hogy újjá szülessék a szó,

S bár megavult, ifjuljon, a mi jó,

Nyelvet, mely kelet népeé legyen,
 E nemzeté, mely házias, csatás;
 Oly édeset, minő a szerelem,
 Erőset, mint a harci riadás,
 Nyelvet, melyen mindennek van neve,
 Mely árnyal és fest, mint tündérzene,
 Mely dörgve lejt sen, mint a völgyi ér,
 Lángban pezsejen, mint az ifjú vér.

(Szász Károly Kazinczy-ódájából.)

Hogy ily feladattal szemben néhol megbotlott, ki fogná csodálni? «Nagy tévedései és túlságai — szól Gyulai Pál Kazinczy idegenszerűségére vonatkozólag — ugyanazok, melyek minden nagyobb mozgalommal együtt járnak, s melyeket épen úgy ki lehet magyarázni, mint menteni. De kimagyarázni és menteni valamit nem annyi, mint használni és követni. Honnan tanultuk mi azt, hogy nagy embereink árnyoldatait is bálványoznunk kell, s egy nagy mozgalom minden nyilatkozata isteni kijelentés? Vajjon örvendhetünk-e, midőn Kazinczy tévedéseiből elmélet, rendszer alakul egész az elhírhedt szócsintanig, s minden idegenszerűséget az ő nevének varázsa fedez? És mért nem merjük kimondani, hogy egy bizonyos pontig irodalmunk folyvást Kazinczy befolyása alatt fog állani, de egy és más, mi az ő idejében szükségesség volt, most már nem az, s egyedül azon az uton, melyen ő járt, a magyar próza teljes szépségében ki nem fejthető.» ¹⁾

Kazinczy idegenszerűségei fölött különben pálcát tört már maga Arany János is, a ki «Prózai dolgozatai» 361. lapján ezeket mondja Kazinczy nyelvújításáról: «Hiába való volt minden esetre alsóbb fokú nyereségért, minő a nyelv rövidsége, csinja, hangzatossága, magasabb foku sajátságot: a szókötést, a nyelv életműszerét támadni meg; annyival inkább, mert meg sem vala kísértve, ha vajjon rövidség, csín, hangzatosság nem épen úgy eszközölhető-e magának a nyelvnek határai közt?»

A mi már most K. műfordítói elveit illeti, tudvalevő dolog, hogy az ő legfőbb törekvése oda irányult, hogy az író *szellemét* is beleöntse átültetéseibe. Ő a magyar költői stílust *sokszinűvé* akarta tenni, azaz azt akarta elérni, hogy a költészet minden egyes fájának meg legyen a maga irálya. Ő ennyiben felfogta a műfor-

¹⁾ Budapesti Szemle. 1860. évf. 1. füzet. Emlékbeszéd Kazinczyról

dítás valódi hivatását; átlátta, hogy a nagy hűség keresése mellett vigyáznia kell az írónak, hogy feszessé ne váljon, de hangoztatta azt is, hogy az idegen mű szépségeit ne engedjük veszendőbe menni. Tudta, hogy a nyelv gazdagításának legjobb eszköze a különböző fajú munkák fordítgatása; átértette, hogy ezzel követésre méltó példát adhatni a költői teremtésben épúgy, mint a stílusban; meg volt végül arról is győződve, hogy ha valami, úgy az idegen remek alkalmasak az izlés fejlesztésére. És működése által mind a hármat elérte: gazdagította a nyelvet, példát adott teremtésben és szólásban, és művelte a közízlést. Csakhogy gazdagította igen gyakran erőltetett latinismus- és germanismusokkal, adott igenis a szólásban példát, csakhogy nagyon sok esetben követésre éppen nem méltót; művelte is az izlést, csakhogy ez az iparkodás oly nagy mérvben volt meg benne, hogy a finomságot nem ritkán össze- tévesztette a mesterkéeltséggel. «Kazinczy elválasztotta a költői nyelvet a köznapitól — szól Gyulai Vörösmarty Életrajzában — de nem egy tekintetben a művészt is a magyarostól.» Ő nem abban kereste az író szellemét, a miben keresni kell: hanem legtöbbször a *szóban*, megfelelően a sabinumi költő böles intéséről: nec verbo verbum. Gyakran szinte a betűhöz ragaszkodott, annyira hű akart lenni, és mindamellett még sem volt hű. Mert Kazinczy csak ott fordított a szó szoros értelmében anyagilag híven, a hol valami új szólásformával vagy szokatlan mondással akarta gyarapítani a nyelvkincset. Egyébkint többre becsülte az alaki hűséget az anyaginál. Csakhogy nála az alaki hűségen is mást kell érteni: többet és kevesebbet, mint a mennyit közönségesen érteni szoktak. Kevesebbet annyiban, a mennyiben nem tartotta szükségesnek a kötött formát kötöttel visszaadni; többet azért, mert ő még az eredeti szók és mondatok *lejtését* is vissza akarta tükröztetni fordításaiban. Az alaki hűség követelményének e ferde felfogásából kifolyólag, s mert Kazinczy, mint fentebb érintettük, az *anyag*i hűségre sem fektetett különös súlyt: fordításai általában nem dicsekedhetnek a hűség előnyével. Nála minden annak a nagy céljának volt alárendelve, mely őt működésében lelkesítette: a nyelvújítás céljának; ő nem a magyar *műfordítás* mesterének akart tekintetni, hanem a nyelvújításnak. Első sorban csak azért fordított, hogy annál több nyelvi szokatlanságot legyen módjában megalkotni, nem pedig azért, hogy az illető szépirodalom mi művekkel mint ilyenekkel gyarapítsa irodalmunkat. Ha eredetét ír vala, biznyára

nem jut eszébe annyi soloecismus, mint a mennyit fordítás közben megteremtett; s csakugyan: Kazinczy eredeti munkáiban alig találni ötödrészét annak a sok xenologismusnak, mely a «kilencz kötetet» elékteleníti. Igaz ugyan, hogy Kazinczy az egyes *írók* szellemét is át akarta hozni fordításaiba. De ez nem sikerült neki. Csak annyit érhetett el, hogy megalkotta az egyes irodalmi műfajok nyelvét, a mi magában véve is óriási eredmény. S ezért Kazinczy nagy ugyan mint nyelvújító, nagy mint stilista is: de sokal kisebb mint műfordító.

Kazinczy műfordítói pályáját igen korán — már 16 éves korában — kezdte meg. A goettingai almanachnak egyik véletlenül kezébe került kötetéből fordított egy német epigrammot, s ugyan—csak ebben az almanachban találkozott legelőször Gessner névvel, a kinek idylljeit már 1775-ben annyira megszerette, hogy kettőt menten lefordított belőlök. Félig-meddig fordítás az a kis geografia¹⁾ is, melyet az említett esztendőben írt, vagy a mint maga mondja: «összeszedetetett néhány fő geografasok munkájából.» A következő esztendőben Bessenyei György németül megjelent «Die Amerikaner» című tanbeszélyének fordításával lépett a nyilvánosság elé, de valamint ez, úgy az előbb említett munka sem mondható egyébnek kezdetleges kísérletnél. Hogy életét a műfordításra fogja szentelni, azt Kazinczy már tizennyolcz éves korában elhatározta: ekkor olvasta t. i. Báróczy Marmontel- fordítását, mely annyira hatott rá, hogy lelkesülten kiáltott fel: «Az ő koszorúja után fogok törekedni minden erőmmel, a mi lesz.» 1779-ben kezdett fordítani Wieland «Diogenes»-éből, s ugyanakkor ültette át legelőször Gessner «Első hajós»-át és néhány idylljét. Már e fordításain nagyon meglátszik az a törekvés, hogy eredetijét, a mennyire lehet, utóljérje; csak hogy még ekkor nem iparkodott arra, a mit később élete céljául tűzött ki: újítani minden áron, mindenféle módon és bármi eszközzel.

Ez időtől fogva körülbelül nyolcz esztendeig csak keveset foglalkozott Kazinczy irodalmi munkákkal. A nyilvános pálya, a melyre lépett, elvonta kedvencz íróitól, s csak 1788-ban lépett újra a közönség elé önálló művel. Gessner idylljeit adta ki, még pedig minden tekintetben nagyon sikerült fordításban. Az a gördü-

¹⁾ Magyarország geográfika, azaz földi állapotjának lerajzolása. Kassa, 1775.

lékeny, síma, hangzatos nyelv, melyben «Ábel halála» van megírva, csupán csak a Báróczy stilusához fogható; s ha Kazinczy nem is vallotta volna magát büszkén Báróczy tanítványának: ez idyllek-ből bárki is láthatná, kogy a «Marmontel meséi»-nek írásmódja lebegett Kazinczy előtt mintaképen. Van itt is ujtás, csakhogy kevés olyan, mely a nyelv szellemét sértené; Kazinczy Gessnerjében csak annyira volt ujtó, a mennyire Báróczy volt «Marmontel»-jében: sohasem túlozva, sohasem hágva át azokat a szent és érinthetetlen korlátokat, melyeket nyelvünk geniusa annak fejlődése elé szabott.

Gessnert «Bácsmegyei Összeszedett Leveli» követték: az az érzelgős német regény, mely a mikor «Adolf's Briefe» czímmel egy obscurus német író kiadta, szinte eltűnt a német Werther-majmolások tömkelegében, s a mely nálunk akkora hatást keltett, hogy szinte felvillanyozta a magyar közönséget. Alig volt ház, a melynek kisasszonykái keserű könyveket ne hullattak volna Bácsmegyei irtóztató szenvedésein, s ne emlegették volna elkeseredéssel a hűtelen «Nincsi»t, a ki oly égbekiáltó módon árulta el a «legszeretőbb kebelt».

Sokat irtak már arról a nagy hatásról, melyet a magyar Werther kelett mindenféle, merre «érző szív» dobog e hazában; e hatás okai közül én csak a nyelveket akarom itt érinteni. S így legelőször azt kell hangsúlyoznom, hogy Kazinczy határozottabban ebben a művében kezdte el a nyelvújítás munkáját; s mivel még ekkor nagyon távol volt azoktól a túlzásoktól, melyekkel például Egmont-fordításában olyan sűrűen találkozunk: a közönség örömmel tapsolt új szólásainak, látva, hogy a «paraszt» magyar nyelven is csak úgy ki lehet mondani akármit, mint a Goetheén vagy a Marmontel-én. Maga Kazinczy is említi ezt a «Pályám emlékezetében».¹⁾ «Továbbá az (hozható Bácsmegyei szerencséjét), hogy némi kedves és érzékeny s poetai képű szólásokat hoztam be a nyelvbe, melylyel előttem senki nem éle még nálunk.» Tetszett a közönségnek az is, hogy K. nem iparkodott megrontani az olvasó élvezetét azzal, hogy mindenféle sületlen új szóval helyettesítette volna az akkor a műveltebb körökben annyira elharapódzott idegen szokat. Csakhogy Kazinczy e tekintetben már túl ment a határon; nem elégedett meg azzal, hogy idegen szót használt ott, ahol arra

¹⁾ 157. l. Aigner-féle kiadás.

mulhatatlan szükség vala, hanem élt vele olyankor is, a mikor volt keze ügyében az illető fogalom kifejezésére alkalmas magyar szó is. Ugy akart írni, mint akkor előbbkelő köreinkben *beszéltek*; törvényesíteni akarta azt a zagyvalékos, latin, francia és német szókkal tarkított nyelvet, melyben szerettek tetszelegni az akkori high life ama tagjai, kik nem átallozták, magyar szót venni ajkaikra. Ezeknek a színház nem volt «multság» — (fidonc! hiszen a béreseik vasárnapi csárdásozása is csak az!), hanem «amusement»; a «fájn» világ «galant» tagjai nem bokkrétával, hanem «bukéttal» kedveskedtek imádottaiknak; a «noblesz» ifjai dehogy nevezték volna a nagybátyjukat máskép, mint «onkel»-nek, a nagynénjüket meg máskép, mint «tánt»-nak. A dolog annyira ment, hogy ez a habarékos beszédmód lassankint az elegantiához tartozott; az uraktól átszármazott a polgári osztályra, s a huszas évek házmester-kisasszonya épúgy «számította honneur»-jének, ha valamelyik uri dandy megdicsérte «schlank figür»-jét és «herczig frizür»-jét, mint a hogy most iparkodnak megtanulni a zongorázás nemes művészetét. Kazinczy, a ki egyébkint, kivált későbbben, egyre azt hirdette, hogy a publicum, az usus előtte súlylyal nem birnak, ebben a részben hizelegni szeretett olvasóinak, s egy romlott izlés szolgájává alacsonyította le magát. Maga is belátta később, hogy ez hiba volt: mondja is a «Pályám emlékezeté»-ben. «A szép társaságokban ismert idegen szókat nem ügyekeztem magyar névvel jegyezni meg, a mit mások és többére igen szerencsétlenül cselekedtek. Hogy az utolsót tettem s szép társaságoknak adott munkában tettem, igen jól tettem; de oly helyeken is tettem, hol elmaradhatának vala, s azt *nem jól tettem.*» (157. l.)

«Bácsmegyei Levelei»-t Kazinczy kétféle fordításban adta ki: egyszer 1789-ben, másodszor 1814-ben. A két fordítás között lényeges különbségek vannak. Az első hívebb a másodiknál, a mi a mese menetét, a második hívebb az elsőnél, a mi az egyes helyek fordítását illeti. Mindazonáltal én az 1789-ben megjelentet becsülöm többre, minthogy ebben sokkal kevesebb az idegenszerűség, mint az 1814-ki fordításban. Az első Heinrich Gusztáv is nagyon dicséri «Bácsmegyei Levelei» legújabb kiadása elé irt előszavában, ahol azt mondja róla: «A német eredetit fölülmulja stilusban és hangulatban; emez biztosabb, plasticusabb, kevésbé elmosódó: ez nem oly szétmálló, nem oly túlzottan érzelgős, mint a németben. ... Ki a német regényt és a magyar fordítást egymásután olvassa, oly

külömbiséget fog tapasztalni, daczára a fordítás hűségének, mint a ki nyomott, bűzös levegővel telt szobából az utcára lép, vagy a ki egy és ugyanazon dolgot, például emberi arcot előbb két szemüvegen keresztül, és azután józan, ép két szemével nézi.»

Azok a törekvések, melyek a múlt század nyolczvanas éveinek vége felé megindultak, s a magyar színészet ügyének fölvirágoztatását vették tervbe, Kazinczyt arra bírták, hogy drámai termékek fordítására adja magát. Így jelent meg 1790-ben, mint a Külföldi Játékszin első kötetének első darabja: «Hamlet, szomorú-játék hat felvonásban, úgy amint az a mi játszószineinkre léphet.» Fájdalom azonban, Kazinczy Shaksperet nem az eredeti angolból, hanem valamelyik kontár német átdolgozásból fordította, melyben a leghatásosabb jelenetek egyszerűen el vannak hagyva. Mind ez, mind pedig az a körülmény, hogy Kazinczy különben is hanyagúl bánt a nagy tragédia-író eszméivel, nagyon alászállítják e fordítás becsét. Három évvel a «Hamlet» megjelente után újra szomorú-játékkal lépett a nyilvánosság elé; Lemierre négyfelvonásos «Lanassza»-ját adta ki, de ezt sem fordította az eredeti francziából, hanem németből. Míg ez a műve az előbbivel körülbelül egy színvonalon áll, addig Herder «Paramythion»-jai, melyek szintén 1793-ban jelentek meg, a stilus folyékonyságát és szépségét tekintve elérik a Gessner-fordítást.

Merészebben lépett föl Kazinczy a Goethe «Sztellá»-jában, melynek fordítása alhalmával legelébb is azt akarta elérni, hogy a dráma műzsája magyarul is más nyelven szólaljon meg, mint az elbeszélő műfajoké. Míg e törekvését siker koronázta, addig az a sok xenologismus, mely a «Sztellá»-ban már sűrűen üti fel fejét, sokfelé visszatetszést keltett. A «Sztella» fordítása fejezi be Kazinczy működésének első korszakát, melyet a «mérsekelt ujtás» korszakának lehetne nevezni. A második korszak, mely akkor kezdődik, a mikor Kazinczy kiszabadult szomorú fogságából, a «merész ujtás» korszaka volt. Ebben jelent meg a híres kilencz kötet, melyek a magyar nyelv reformációjának voltak eszközei. A mit főntebb Kazinczy műfordítói munkásságáról elmondtunk, nagyobbára úgyis a kilencz kötetre vonatkozik, s azért itt csak a fordítás hűségét akarom még néhány szóval érinteni. Vegyük például a kilencz kötet majdnem legkiválóbb darabját, Osszián énekeit, s hasonlitsuk össze egyik passzusát az eredetivel, illetőleg a Macpherson-féle fordítással.

A tale of the times of old. Why thou wanderer unseen! Thou bendle of the thistle of Lora; why thou breeze of the valley, hast thou left mine ear? I hear no distant roar of streams, no sound of the harp, from the rook! Come thou huntress of Lutha, Malvina, call back his soul to the bard. I look forwards to Lochlin of lakes, to the dark billowy bay of Uthorno, where Finghal descends from the roar of winds.

«Regéje a hajdan időnek! Mért hagyád el ily hirtelen füleimet, soha nem látott bujdosó, te ki Lorának barátait (?) ingatod. Nem hallom én távol folyamoknak harsogását, nem a lant zengését a *bokros ravatalokról*. Malvina, jer, bárdod kiáltoz; hozd vissza neki lelkét, hozd vissza te hókéz. Kinézek a habbal gazdag Lochlin felé, az uthornói szirtes rév felé. Ott kel partra az én bajnokom az enyészet hajjain.»

E rövid mutatóványból is kitetszhetik, hogy Kazinczy épen nem volt nagyon lelkiismeretes fordító; ez a néhány sor is igazolhatja azt a véleményt, melyet róla mint fordítóról, föntebb elmondottunk.

Imre Sándor¹⁾ nagyon magasztalja Kazinczy Sallustius fordítását, de szerintem a nagy mester a klasszikusok fordításában nem áll olyan fokon, mint a francia prózaírókéban, a mi különben természetesnek is látszik, ha megfontoljuk, mekkora stilbeli különbség van Marmontel és Sallustius között. Még a Szent Hajdan Gyöngyeinek fordítását említem meg külön, mint a mely annak idejében a leghevesb vitákra adott alkalmat. Nemcsak a fordítás tárgya miatt támadták meg Kazinczyt, hanem azért is, mert prózában fordítottta Pyrker hexameterait. Ez a támadás, mely különösen Toldytól, Kazinczy egyik legnagyobb bámulójától indult ki, annál csodálatosabb, mert ugyanaz a Toldy egyetlen szóval sem rosszállotta, hogy Kazinczy a nagy északi költőt, Ossziánt is prózában fordította.

Az említetteken kívül Kazinczytól még a következő fordítások jelentek meg: Herczeg Rochefoucauld Maximái és morális reflexiói három nyelven, németre fordította Schulz, magyarra Kazinczy F. Bécs és Trieszt, 1810. — Yorick levelei Elizához és viszont; Érzékeny utazások Francia- és Olaszországban (Sterne után), Goethe «Római Carneval»-ja, «Clavigo»-ja és ugyancsak

¹⁾ Kazinczy Nyelvújítása. Arany Figyelője. 1862.

Goethétől «A testvérek». Wielandból: A Szalamandrin és a Képszobor, Herderből, «A repülő Szekér», Webertől: «A vak Lantos» és végre «Az Etna», Brydon után. Az utóbbiak mind a kilencz kötetben jelentek meg; önállóan Sallustiusa látott napvilágot (a tud. akadémia által kiadott Római Classicusok első köteteképen), továbbá: «Lessing Játékszíni Mesterművei: Emilia Galotti, Barnhelmi Minna, és Miss Sara Sampson»; «Sokrates Mainomenos, azaz a sinopei Diogenes dialogusai»; Mailáth: «Magyar Regék, Mondák és Népmesék, Pest, 1864»; Molière: «A botcsinálta doctor, Buda, 1834», és «A kénytelen házasság, Buda, 1839».

Ezekon kívül maradtak fenn Kazinczytól kéziratban is műfordítások, többek között Metastasióból is. A «Themistocles» egészen elkészült, az «Ariadne libera»-ból pedig csak töredékeket leltek az elhunyt költő hagyatékában. Fordított Kazinczy a «Titus kegyelmessége» című melodrámból is, melyet már régebben Illei ültetett át nyelvünkre. De valamint a «Themistocles» és az «Ariadne libera», úgy e töredék fordítása sem nagyon sikerült. Pedig sokat bajlódott az olasz udvari poéta csengő-bongó rimeivel s «Pályá»-jában fel is kiáltott: «Mit nem törtem magamat, hogy Metastasiónak egy-két darabját, azokat a rövidebbeket áthozzam!»

Az olasz költészettel, úgy látszik, nagyon szeretett Kazinczy foglalkozni, mert Metastasion kívül Tassoból is fordítgatott. Kézirati művei között, melyek a magyar tudós akadémia könyvtárába kerültek, találhatók «Prózai töredékek» is «Goffredo vagy a Megszabadított Jeruzsálemből.» Ugyancsak kéziratban maradt fenn Hamlet második és Macbeth első fordítása. Remélhető, hogy az akadémia nem fog soká késni, Kazinczy még eddig kiadatlan műveinek közzébocsátásával, s akkor aztán az irodalombuvár teljes áttekintést fog nyerhetni a széphalmi remete korszakalkató munkásságáról.

XII. Kazinczy iskolája.

Azok közül, a kik Kazinczy mellé állottak a nyelvujítás bajnokaiként, sokan választották azt az eszközt, melylyel nagy czélja elérésére mesterök élt. A Kazinczy iskolájához tartozó műfordítók sorát tán legalkalmasabban Szemere Pállal kezdhetjük, a ki a nyelvujítás diadalát egyéb eszközökkel is nagy mérvben elősegí-

tette. Leghíresebb fordítása Körner «Zrínyije», mely 1826-ban jelent meg az «Élet és Literatura» első kötetében. Nemcsak abból a szempontból méltó e munka nagy figyelemre, mert azoknál a személyiségeknél fogva, melyek első előadatása alkalmával közreműködtek,¹⁾ nagyon fokozta a magyar színészet iránti érdekeltséget: hanem fontos különösen azért is, mert ez a mi első jambusos tragédiánk, sőt — hogy Toldy szavait idézzem — ez az első dráma magyar nyelven, mely versezett formában gáncstalan. Mondhatni, Szemere Zrínyije alkotta meg a magyar tragédiai diktatórt, mert csak az ő példája nyomán merte a két Kisfaludy a jambust alkalmazni tragédiáiban. De mennyivel fölötte állt a Szemere verselése még a Kisfaludy Károlynak is! A «Zrínyi» jambusai után valóságos kín végigdöcöggni a «Stibor vajda» nehézkes, darabos verssorain, melyek, ha az elejüket kis kezdő betűvel írná az ember, beválnának prózának is.

Különben Szemerét nemcsak a magyar tragédiai diktáció megalkotásának dicsősége illeti, hanem ő volt egyszersmind a legelső, aki nyelvünkön ottava rimákat írt. Csakhogy az e versnemben írt monológot (a «Zrínyi» V. felvonásában) csak 1826-ban készítette el Szemere, míg a darab többi része már az 1818-ik év őszén egészen megvolt. Ez ottava rimáknak is az ad fő becset, ami közös jellemvonása Szemere minden verses művének: a rendkívül dallamos, folyékony, költői nyelv, mely a «Zrínyi» fordítóját a legelső rangú magyar verselők sorába emeli. Nála igazán föllelhető az, mit Toldy «a nyelv grammatikai, rethorikai és æsthetikai klasszicizálásának» mond.

Kazinczynak egyik lelelkesebb híve Helmezy Mihály volt, «a nyelvújítás legrettenthetlenebb bajnoka.» Igaz ugyan, hogy ama fordításaiban, melyekben az új szók és mondások kovácsolását a túlzásig vitte, ez a «rettenthetlenség» nem igen vált előnyére, s hogy azért nem is lehet alaptalanoknak mondani az ellené olyan sok felől intézett támadásokat: de azt mindenkinek, a ki munkásságát ismeri, be kell vallania, hogy Helmezy nagyot lendített a magyar műfordítás ügyén, s hogy a nyelv erejét és csínját illetőleg kortársai tanulhattak tőle. Tanultak is; mert Kisfaludy Károly nem átal-

---

¹⁾ A szerepek így voltak kiosztva: Szulejmán: gf. Teleki József, Zrínyi: Dallos kapitány, Juranics: gf. Teleki Ferencz, Zrínyiné: gf. Teleki Johanna stb.

lotta bevallani, hogy Helmecezy verselő ügyessége nagy hatással volt a saját technikájának fejlődésére, és tény, hogy gróf Széchenyi István is sokat köszönhetett a Helmecezyvel való sűrű társalkodásnak.

Bár Helmecezy műfordításai közül csak kevés jelent meg nyomtatásban (legnagyobb részök most is Toldy hátrahagyott iratai közt várja a sajtót), de abból a néhányból is, a mely nyilvánosság elé került, megláthatni, hogy ő sokkal nagyobb gondot fordított az alaki és anyagi hűségre mesterénél. Sokat fordított Schillerből, s e nembéli fordításai közül többet fel lehet találni Soproni Fidler Ferencz összeplagizált «Schiller Fridrik versei» című gyűjteményében. Ezenkívül megpróbálkozott Tassóval is, lefordítván a «Megszabadított Jeruzsálem» második énekéből azt a részletet, melyben Olinth és Sofronia története van elbeszélve. Egyik leg sikerültebb fordítása a «Dies Irae» című zsoltáré, mely 1828-ban jelent meg az «Aurora»-ban. Ebben is játszi könnyűséggel győzte le az alak nehézségeit; majdnem szószerinti hűséggel fordított s a mellett mellett meg tudta óvni a költemény ódonszerű színezetét is.

Nincs igazuk azoknak, a kik Helmecezyről, «a ki a szokat elemetszi», csak a gúny hangján szoktak beszélni; túlzott ő is, épúgy mint Kazinczy, de azért érdemei is voltak, még pedig elég nagyok. S ha talán emlékbeszédszerű nagyítással is él Toldy, midőn azt mondja, hogy «ami Kazinczy a szépirodalomban volt a szép nyelv tekintetében, az volt Helmecezy az irodalom és élet nyelvének tisztítására nézve»: de azért kétségbe vonni nem lehet, hogy Helmecezy csakugyan hozzájárult műfordításai által ahhoz, hogy szabatosabban és grammaticae is hibátlanabbul szóljanak írónk.

Bár nem oly híven, mint Helmecezy, de sokkal költőibb nyelven fordított *Szenvey* József, a ki leginkább az Aurora számára ültetett át Schiller-féle költeményeket. Ő is mint Szemere Pál, nagyban hozzájárult a magyar verselés külformáinak nemesítéséhez. Kár, hogy legtöbb Schiller-fordításának kiadatlanak kellett maradnia, mert különben nagy lett volna hatása a magyar színműirodalomra is. Összesen hét Schiller-féle tragédiát fordított: «A haramiák», «Fiesco», «Ármány és szerelem», «Don Carlos», «Stuart Mária», «Az orleansi szűz» s «A messzinai hölgy». Ezek legnagyobb részéből csak mutatványok jelentek meg ama kor folyóirataiban; teljesen csak két darab látott napvilágot: «A messzinai hölgy»

(az akadémia külföldi játékszinében) és az «Ármány és szerelem» (Nagy Ignác szinmútarának II. kötetében). Apróbb költeményt mintegy 60-at fordított Schillerből, köztük a híres «Lied von der Glocke»-t, mely először az Aurórában jelent meg. Utóbb kiadta Soproni Fidler Ferencz már fentebb említett gyűjteményében, mely ezenkívül még körülbelül tizenkét Szenvei-féle fordítást tartalmaz. Valamennyi között főkép az «Ének a harangról» érdemel, korához képest majdnem csodálatra méltó technikájánál fogva, elismerést. A teljes alaki hűség mellett a tartalmi hűségnek is oly fokát találjuk benne, mely még napjainkban is becsületére válnék bármely fordítónak.

Fábián József is egyike Kazinczy kiválóbb tanítványainak. Különösen Cicero- és Columella-átültetésének köszönhetette, hogy a magyar tudós akadémia is felvette tagjai sorába. Fábián fordításai mindenek előtt abban tűnnek ki, hogy meglátszik rajtuk, mekkora tanulmánynyal, milyen alapos, mély képzettséggel fogott ő munkájába. Nemcsak műfordító volt, hanem jeles classicus philologus is, a ki fel bírta fogni és szerencsésen vissza is tudta adni azt a sajátos szellemet, mely Cicero remekein előmlik. Találóan jellemezte Toldy, mikor azt mondta róla, hogy «magyarban is rómaiul szól». E kiváló és ritka tulajdonság mellett szívesen elnézi az ember, hogy a metrika tekintetében sokféle licentiát engedett magának; az ilyenek: «megjöni», «istentöli» sűrűen előfordulnak hexameterében.

Kazinczy neveltjének mondható Döbrentei Gábor is, a ki egyike volt termékenyebb műfordítóinknak, s ama kevés íróink közé tartozik, a kik igazi lelkesültséggel foglalkoztak Dante hazájának irodalmával. Első volt, a ki nálunk a Divina Commediát fordítani próbálta; e kísérlete azonban meg nem jelent, s csak Toldy mond róla hírt. Nagy érdemet szerzett Döbrentei ama vállalat által, melyet Külföldi Színjátékok cím alatt indított meg, de a melyből, fájdalom, csak két füzet látott napvilágot. Az egyik egy Müller-féle német szomorujátékot («Vétek sulya»), a másik pedig Molière «Fösvenyét» tartalmazta, mindakettőt szabatos, csakhogy néhol nagyon régieskedő fordításban. «Yorick és Eliza Levelei»-nek Kazinczy fordítása után már teljesen felesleges kiadását Shakspeare «Macbeth»-je követte, mely első kötete volt egy »Shakspeare Remekai» című vállalatnak. De ez is a Külföldi Játékszin sorsára jutott. E fordítások mindegyikének megvan az a hibája, hogy rendki-

vül dagályosak s e miatt gyakran érthetetlenek is. — Döbrentei a műfordítás elveiről is értekezett egy «Shakspere játékszíni munkáinak magyar fordításához tartozó jegyzések» című dolgozatban, melyet a Minerva 1828-ik évfolyamában adott ki. Leginkább Kazinczy műfordítói elvei ellen kél ki e munkában, mely sok alapos igazságot mond el, s kivált a fordítói hűség fontosságát nagy nyomtatékkal hangsúlyozza.

Itt kell megemlékeznünk Kis Jánosról is, a ki termékenységben fölülmulta magát Kazinczyt is. Műfordításai nem egyenlő becsűek; legjobban a levél- és az értekező stílust tudta eltalálni, míg a drámai nyelvvel nem birkózott meg sikeresen. De drámai fordításaiban is megtalálhatni azt az előnyét, mely egyéb munkáit is kitünteti: szabatos, világos, egyszerű nyelvet, mely mindig hozzá símul az eredeti értelméhez. Csak *erőt* nem tudott stílusába önteni, s azért «Iphigenia»-fordítása egyike leggyöngébb munkáinak. Maga is érezte Kis e fogyatkozását, s ennek tulajdonítható, hogy többnyire a didacticus művek átültetésére vállalkozott. Ilyének: Delille tankölteménye «A falusi életről», Wieland «Musa-rion»-a, Longinus könyve «A fenségesről», Pythagoras «Arany mondatai», Anaximenes és Aristoteles Rhetorikája, Cramer tankölteménye: «A papi hivatal méltóságáról», De Theis «Római levelei», Svetonius életrajzai, Cato verspárhajai stb. Legsikerültebb fordítása kétségkívül: «Horatius levelei», melyhez Kazinczy fordította le Wieland magyarázó jegyzeteit. Ez után Persius és Juvenalis satirái következnek, melyeknek hangját Kiss remekül el tudta találni. Ellenben P. Terentius Afer prózában fordított «Androszi lánya», továbbá Goethe főtebb említett «Iphigeniája» nagyon messze elmaradnak eredetiik mögött.

A «Kazinczy-triász» tagja, Vitkovics Mihály, leginkább azzal szerzett a műfordítás terén érdemeket, hogy a szerb népköltészet egyes gyöngyeit átültetgette magyarra; ezzel azt eszközölte, hogy már most a magyar népdalt is nagyobb figyelemben kezdték részesíteni, mint egész addig. Népdal-fordításai általában sikerülteknek mondhatók, a mi annyiival érdekesebb, mert Vitkovics eredeti népdalaiban soha sem tudta eltalálni az igazán *népies* hangot. Míg ezekben gyakran erőltetetten, mesterkéltén szól, addig fordításai természetes egyszerűség által tűnnek ki, s aránylag csak ritkán zökkennek ki a népies beszédmód kerekvágásából.

Vitkovics különben fiatal korában a latin és görög klassziku-

sokkal is foglalkozott; Horatius, Seneca, Lucretius és Theokritos voltak kedvencz költői s ezek mindegyikéből fordítgatott is. E fordításai azonban többnyire kéziratban maradtak, s csak újabban láttak napvilágot az Aigner-féle Vitkovics-kiadásban. Hasonlókép kéziratban maradt két nagyobb terjedelmű színműfordítása is; az egyik egy Kotzebue-féle öt felvonásos szomorú színjáték («A kereszties vitézek»), melyben azonban a személyek nevei meg vannak magyarosítva; a második egy Jünger-féle német vígjáték («A pozsonyi kabát»), mely ugyanabban a sorsban részesült. Egy harmadik színmű-fordítása («A megengesztelés»), nemkülömben Schiller értekezése «A játékszínről» már életében megjelentek: amaz önállóan, ez Kulesár Magyar Theátrum-Almanachjában.

Mint műfordító, e korszakba tartozik még *Bacsányi János* is, a kit már fentebb említettünk, mint olyat, a ki a magyar műfordítás elméletét fejtegette. Itt Osszián-fordításáról kell szólnunk, melyből 1816-ban közölt mutatványt az Erdélyi Múzeum V. füzeté. Ő volt az első, a ki Ossziánt a magyar publikummal megismertette. Eleinte prózában fordította ugyan, de később belátván, hogy a gaél dalnok műveit is ellapítja a kötetlen nyelv, alakhíven kezdte átültetgetni; ez annál könnyebben esett neki, mert technika tekintetében egyike legügyesebb fordítóinknak, a ki megérdemlette Kazinczy dicséretét: «Én azt tartom, hogy Osszián jobb kézbe nem akadhatott volna.» Az ő fordítása egyengette útját annak a művészi Osszián-fordításnak, melyet a szintén Kazinczy híveihez tartozó Fábíán Gábor adott ki 1833-ban. Erről azonban, minthogy munkásságának súlypontja a Kazinczy utáni korszakba esik, e helyen nem szólhatunk.

Igen jó véleményben volt Kazinczy *Nagy Sámuel*, debreczeni könyvtár-tiszt műfordítói képességéről is, a melynek három terméke látott csak napvilágot. Az egyiknek címe: «Az isten jósága és bölcsesége a természetben»; ezt Kazinczynak dedikálva adta ki 1798-ban. «Maga ez a cselekedet, már olyan — írja e dologról a széphalmi mester egyik Kiss Jánoshoz írt levelében, — hogy én ezt az embert szeretném, ha mást tisztelt is volna meg dedikációjával.» A másik két műve Nagy Sámuelnek: *Campe Psychológiája*, továbbá *Gessner Daphnisa* és *Első hajósa*. Mind a három munka nagyon közepszerű.

Már ezeknél sokkal nagyobb figyelmet érdemel Tanárky

János Tasso-fordítása.¹⁾ Meglepő anyagi hűsége azt mutatja, hogy nem másodkézből való átültetés; bár nem költői, de folyékony, s néhol emelkedett prózában van írva, s annak idejében kedvelt olvasmány volt. Vörösmartyról említi Gyulai, hogy fiatal korában nagyon szerette forgatni. Tanárky különben még egy érdemes munkával gyarapította műfordítói irodalmunkat: a magyar Plutarchossal, melyet «Némely görög és római nagy emberek élete» czímmel három kötetben 1807—9-ig adott ki Pesten.

Szintén az olasz irodalomból eszközölt fordításokat Döme Károly (gyakran használt írói nevén Mede Pál). Csakhogy ő írója kiválogatásában nem volt olyan szerencsés, mint Tanárky. Míg ez az olasz klasszikai költészet egyik igazi nagyját ismertette meg a magyar közönséggel, Döme a vizenyős Metastasio unalmas melodrámaival vesződött. S mindamellett, hogy mint egyéb, nevezetesen Horatius és Ovidius-fordításai mutatják, nem volt oka visszariadni a technikai nehézségektől: mégis prózában fordította Metastasiót. Dömére nagyon ráillik, a mit Lessing mond a «Briefe» valamelyik kritikájában egy német Pope-fordításról. «Und in Prosa hat er ihn übersetzt! Einen Dichter, dessen ... Verdienst in dem war, was wir das Technische in der Poesie nennen ..., dem der Reim keine Kleinigkeit war! Einen solchen Dichter in Prosa zu übersetzen, heisst ihn ärger entstellen, als man den Euclides entstellen würde, wenn man ihn in Verse übersetzte!» Mennyire kell fájdalnunk, hogy Döme tehetségeit egy Metastasióra fecsérelte: legjobban láthatni a fönt említett Horatius és Ovidius-fordításokból, továbbá egy töredékből, melyet Klopstock Messiásából ültetett át. Metastasióból két kötetnyi színművet fordított Döme; az egyik «Metastasiónak egynéhány darabjai», a másik «Még egynéhány darab Metastasiótól» czímmel jelent meg. Ezenkívül lefordította még Döme Bossuetnek egy vitázó munkáját is.

Guzmics Izidorról sem szabad itt megfeledkeznünk, bár legnevezetesebb fordításai (Zsoltárok, Jób, Prédikátor, Sophocles «Oedipus»-a, Euripides «Iphigeniája») a következő korszakba esnek. De ez időszakban adta ki «Theocritos maradványait», melyek 1824-ben jelentek meg Győrött. Említem végül Schedel Ferenczet (Toldyt) is, a ki Schiller Haramiáit adta ki magyarul

¹⁾ Torquato Tasso «Megszabadított Jeruzsálem»-e. Fordította olasz nyelvből Tanárki János. Pest, Landerer, 1805.

1823-ban, az ezt megelőző évben pedig Isokrates «Erkölesi Intéseit» bocsátotta közzé. Mindkét mű gyakorlatlan kezdőre vall s nagyobb figyelemre nem méltó.

XIII. A klasszikus iskola folytatói.

Az 1808—32-ig terjedő korszak ama műfordítóit foglalom e cím alá, a kik bár elvben Kazinczy hívei, de a halbatatlan érdemű Virágtól nyerve akár közvetlen, akár közvetett impulsust, latin és görög remekírók fordításaival szerepelnek irodalmunk történetében. S ezek között első helyen Vályi-Nagy Ferenczet, a derék Homer-fordítót kell megneveznem, a kinek magyar Iliasza ¹⁾ 1821-ben a Marczibányi-intézet 400 váltó forintos díját nyerte el. Ezen a munkán látszik meg legelőször az a jótékony hatás, melyet Virág fordításai által kifejtett. Vályi-Nagy mindenben nem érte ugyan el mesterét, de ami az anyagi hűséget illeti, annak határozottan fölötte is áll. Kazinczy így dicséri: «nem oly jól (fordította Homért), mint óhajtanunk illet, de jobban, mint várhatánk.» Még inkább magasztalta Kazinczy abban a sok port fölvert vitában mely ama kérdés körül támadt: vajjon Vályi-Nagy csakugyan plagizálta-e fordításának első énekét, mint ezt Kölcey állította, vagy sem? Ma már tisztában lehetünk e vád jogosultsága felől. Vályi-Nagy csakugyan használta Kölcey Homer-fordítását, melyet neki maga Kazinczy adott át. A széphalmi mester maga írja ezt az Erdélyi Levelekben, a hol ez ügyről ekkép nyilatkozik: «Elmondám, hogy az Iliásznak egy más fordítása is készül, és hogy annak első énekét Vályi-Nagygyal csakugyan én közöltem, és hogy a szeretetre méltó ember annak minden szerencsésebb helyeit átvette s óhajtja, hogy Kölcey az övét megelőzze.» A mint tehát az utóbbi mondatból kitetszik, Vályi-Nagy teljesen jóhiszeműleg járt el, midőn fordítása némely kevésbé sikerült helyeit Kölceyből kijavította. De minthogy erre őt leginkább Kazinczy ösztönözte, sőt maga Kazinczy is szaporította a javításokat: ennek, mint a Magyar Iliász kiadójának lett volna tiszte, a dolgot a mű elé irt előszavában megemlíteni. Az ő hibája folytán keletkezett hát a híres

---

¹⁾ Homér Iliásza, ford. Vályi Nagy Ferencz, Sáros-Patakon Exegetica Theológiát, Egyházi történeteket, Görög Literaturát tanító Professor. Sáros-patak, 1821. Kazinczy előszavával.

«iliászi per», mely egy időre annyira megzavarta a Kazinczy- tábor békéjét. Vályi-Nagy, e pör közvetlen előidézője, az Iliászon kívül lefordította még Homer «Batrachomyomachia»-ját is, mely 1809-ben jelent meg Sáros-Patakon. Még ebben a nyelvvel nem bánik olyan ügyesen, mint második művében, s azért nem nagyon túlzott Kölcsy, mikor azt mondta neki e fordításról: «Tisztelendő ur! ez jól francziául van fordítva.» (Kölcsy Összegyűjtött Munkái III. 167.)

Mert már föntebb megemlítettük, ejtsünk itt még egynéhány szót Kölcsy Iliász-fordításáról, mely először a Felső-Magyarországi Minerva 1826. évfolyamának szeptemberi füzetében jelent meg. (Összegyűjtött munkáiban az I. k. 189—226. lapjait foglalja el.) Csak az első két éneket fordította le Kölcsy teljesen, a harmadikból már csak töredékeket adott. S ezt nem eléggé fájlahatja a magyar irodalom, mert ha Kölcsy befejezi munkáját: ez lett volna nemcsak legjobb Homér-fordításunk, hanem egyáltalában műfordításaink egyik legbecsesbike. Kölcsy Homér-fordításának becsét Bajza is elismerte: «Kölcsy tán az egyetlenegy közöttünk — így szól a fordításról írott cikkében ¹⁾ — ki az Iliász elkezdett fordításával reményekre ébreszte, hogy, ha tehetségek szorgalommal és munka türedelemmel párosulnak, s a nyelv kincsei nem hagyatnak sok figyelem és használat nélkül: a harmadik (t. i. a teljesen identicus fordítás) időszakába eljutás, habár nem oly szerencsével is mint a németeknél, legalább egészen lehetetlen nem lesz.»

Virág Benedek iskolájába tartozik a már föntebb (az első időszakban) említett Édes Gergely is, a ki Horatius lefordításával részben megelőzte mesterét. ¹⁾ Természetes, hogy mikor aztán Virág 1824-ben kiadta Horatius fordításának utolsó részét is, az Ódákat: feledésbe merült Édes Gergelynek különben tömör, rythmicus fordítása.

A nyelv folyékonyágát és természetes báját tekintve fölülmulta Édest Ovidius egyik kiválóbb fordítója: Egyed Antal, ²⁾ a ki a verselés könnyedségét illetőleg maga mögött hagyta Virág Benedeket is. ³⁾ Nála nem fordulnak elő olyan nyakatekert hexa-

¹⁾ Összegyűjtött munkai. IV. köt. 151. lap.

²⁾ Horác munkai, magyarázta Édes Gergely, 2 köt. 1819.

³⁾ Publius Ovidius Naso Búsverseinek Negyedik Könyve. Pest, 1823. P. Ovidius keservei. Öt könyv. Sz.-Fejérvár 1826. — Pontusi Elegiái. Pest, 1839.

meterek, melyek csak a metrum kedvéért ilyenképen szegik meg a magyar szórend legfontosabb törvényeit:

Készítsétek úgy ám de jutalmamat, itt ne hogy én csak
Volnék Argok közt a jutalmatlan!

De már Homonnay Imrénél, egy másik Ovidius-fordítónknál, nem ritkaság az ilyen sem. Fordításaiban ¹⁾ minden lépten-nyomon küzdés vehető észre a nyelvvel, a külalakkal; döcögős hexameterek, felforgatott szórendek munkáit majd élvezhetetlenné teszik.

A klasszikus iskola folytatói közé tartozik Baricz György «császári királyi ingénieur-kapitány» is, a ki Tacitus lefordítására vállalkozott. Munkájának azonban csak első kötete jelenhetett meg (Bécsben 1823-ban), minthogy a művelt közönség nem találta pártolásra méltónak a — mondjuk ki mindjárt — nagyon, de nagyon gyarló átültetést. Az említett egy kötet Agricola életét, a Germaniát s a Szónokokról szóló beszélgetést tartalmazza. Kéziratban maradtak Baricztól: Tacitus Annalesei, Historiája, valamint az ifjabbik Plinius levelei is.

Ennél jobb fordító volt Szentgyörgyi Gellért, bár magyarosság tekintetében ez sem állja meg a sarat. Sallustius és Cornelius Nepos fordította le; amaz 1811-ben jelent meg és különösen becses ama hosszú tanulványnál fogva, melyet előszóképen irt bele Jankovich Miklós, s a mely sok értékes adatot tartalmaz a klasszikus szerzők magyar fordításairól.

Ungvárnémeti Tóth László, irodalmunk per excellence klaszikus költője, Tirtæusból és Hippocratesből, Henczfalvi Szász József Anakreonból, Szabó Elek Minucius Felixből, a «Mondolat»-áról elhíresült Somogyi Gedeon Petroniusból fordított. Grosser János kiadta Cicero válogatott leveleit (Szeged 1816), Márton István Phædrust, Mokri Benjamin pedig Epiktetosnak kézi könyvecskéjét bocsátotta közzé. Nagy Ferencz Homér Béka-egér-harczát, továbbá Flavius Josephus «Pártos Jeruzsálem»-ét ültette át, Bion és Moschus énekeit pedig kéziratban hagyta hátra. Nagy László Tibullust, Bodon Ábrahám «Vergilius költeményét a gazdasátról», Bodon József pedig Lucius Annæus Seneca néhány iratát fordította le. Sepsizalányi Szabó Elektől új magyar Fédrus jelent meg (Kolozs-

¹⁾ P. Ovidius Naso Pontusi levelei, Ibise, Diófa keserve és ortza orvos-sága. Buda, 1827. — Ovid verseinek öt könyve.

várt, 1824), Rác Istvántól pedig «Tacitus könyve Németországról» (Pest, 1826).

XIV. Ez időszak többi műfordítói.

Dolgozatom bibliographiai teljessége szempontjából adom a következőkben mindama műfordítók betűrendes névjegyzékét, a kik az 1808—1832-ig terjedő időszakban működtek ugyan, de a műfordítás történelmében szerepet nem igen játszottak. A rendelkezésemre állott források elégtelensége mentse itt is a netán előforduló hézagokat.

Balajthy : Chrysanth és Dária, vagy a megrettenthetetlen keresztény, szomorújáték németből. Sárospatak 1816.

Balog Sámuel : Az ezüst lakodalom, néző játék öt felvonásban, írta Kotzebue. 1831.

Bolyai Farkas : Pope próbatétele az emberről. Anglusból fordítva. Más poetákból való toldalékkal. (Név nélkül) M.-Vásárhelytt 1819.

Cserey Farkas : A fekete ember, egy tréfa. Kolozsvár 1800.

Cseri Pál : Albano Zindi, vagy egy czigány herczegnek története. Buda 1821. — Verner vagy a tengeri hajós csöndes kunyhója. Pest 1819. — Auguszt és Károly, vagy a titkos házasságnak szerencsétlen gyermekei. Pest 1818. — Engelhard Márton, vagy egy ifjúnak tengeri utazása. Kolozsvár 1826.

Csery Péter : Katinka vagy a marienburgi szép leány. Pest 1824.

Csontos István : Smid Kristóf ifjúságot érdeklő irományai. Kassa 1829. Hat kötet.

Czövek : A gályás rabszolga. Pest 1818.

Domahidy Menyhárt : Vakon töltve, vigj. egy felvonásban, írta Kotzebue. Pozsony 1813.

Dudok Pál : A bosszuló lelkiismeret, szomorújáték 4 felvonásban, írta Kotzebue. Kolozsvár 1831.

Fazekas Sámuel : Galatea, a Flórián úr első könyvéből 1825.

Fekete István : Lelki vigasztaló órák, írta Müller.

Horvát Endre : Theodul estvéi, németből. Buda 1819.

Kassay Sámuel : Fegyveres bajtársak, vagy az esküvés ereje, írta Stein Bernát. Miskolcz 1825.

Kossovich Károly : Ortisz Jakab utolsó levelei, olaszból. — Rousseau «Contrat Social»-ja.

Kosztá J. : Az ifjú Werther gyötrelmei levelekben. Esztergom 1827.

Kovacsóczy : Varázsrózsa, Schulze után ; Kassa 1828.

Kovács Antal (felfalusi) : Római Északák, írta olaszul gróf Verri Sándor. Kolozsvár 1823.

Láng Ádám János : A kísértő hegyi lélek, vagy a három kívánságok. Németből. Kassa 1825. — Genovéva, hajdankori szép és érzékeny történet : Kassa 1824. — A tündér lant, vígj. Kassa 1824.

Lőtsei Sámuel : Arthello, vagyis az udvari bolond, vígj. 3 szakaszokban, írta Eckartshausen. Kolozsvár 1817. — A jegyző könyv, írta Kotzebue. Pest 1823.

Nagy-Rácz György : A nagy Kanut, 3 ktt. Pest 1815.

Pály Elek : A tolvaj szarka (írta Guiglielmi). Kassa 1828. — Don Juan vagy a kőbálvány-vendég, írta da Ponte. Kassa 1829.

Puky : Külföldi játékszín. Pest 1827. 2 ktt.

Szabó Elek : Fedrusnak, Augustus szabadosának, æsopusi beszédekről írt V könyve. Kolozsvár 1824.

Szathmáry-Király József : Erdővári Klára vagy a szerelem áldozata, írta Nikolai. Kassa 1825.

Szeder Fábíán : Azaél halála, avagy Dina elragadtatása, Dugat D. P. után. Pest 1826.

Székely Sándor (aranyos-rákosi) : A Luziádából fordított egyes töredékeket. (Megjelentek a Hébében és az Aglájában.)

Varga Elek : Heródes és Marianna. Pest 1821.

Toldalék.

Az 1772—1831-ig folyóiratokban megjelent műfordítások bibliográfiája.

Fájdalom, e cím-sorozatát sem mondhatom egészen teljesnek. Csak ama folyóiratokat vehettem figyelembe, melyeket a budapesti nyilvános könyvtárakban megkaphattam; már pedig tudvalévő, hogy azok kivált e részben még hiányosak. Mindazonáltal azt hiszem, hogy a jelentékenyebb dolgok közül nagyon kevés került el figyelmemet. Az elmaradtakat tán sikerül majd pótlanom «A magyar műfordítás története a legrégibb időkől napjainkig» című munkámban, melynek megírását egyik főfeladatomból tűztem ki. — Az e jegyzék készítésénél felhasznált folyóiratokat betűrendben sorolom elő; a fordítások olyan rendben vannak megemlítve, a milyenben ott előfordúlnak.

1. Aspasia.

Szatmári: Töredék lord Byron egyik elbeszélő költeményéből.

Fenyéri Gyula: Tasso «Aminta»-jából.

Virág Benedek: Barine (Horác ut.)

Szerényi: Schiller-féle epigrammák. ✓

Fábián: Két dal Hafizból.

2. Aurora.

Helmeczy Mihály: Tasso «Szofrónia és Olind», keresztthadi rege.
(A «Gerusalemme Liberata» I. én. 81—90. és a II. én. 1—53. strófája.)

Helmeczy Mihály: A patak melletti ifjú (Schiller). ✓

« « Dal a távolból (Matthison). ✓

« « Dies Irae.

Szentilonai: Amália.

Makáry György: Dies Irae.

Verseghy: A világ korai (Ovidius).

Szenvey József: A világ korai. Görögország istenei. A buvár.
Schiller az ő barátihoz. Az élet vezérei. Asszonyok érdeme. (Valamennyi Schillerből.) ✓

Vitkovics György: Szerb népdalok.

Kazinczy : Sulpicia Cerinthushoz (Tibullus).

Sz. J. : A szkadári lányka. Szerbus népdalok. (Szerbből.)

Báró Wesselényi Miklós : A barátságról (Segur.)

3. Élet és Literatura.

Szemere: Körner «Zrinyi»-je. ✓

Rájnis : Orfeusz és Euridice. (Vergilius Georgic.)

Kazinczy : Orfeusz és Euridice. (Vergilius Georgic.)

Szemere, Helmeczy : Ifjú a pataknál (Schiller). ✓

Kazinczy : Szent Hajdan Gyöngyei. (Pyrker.) Mutatvány. ✓

4. Erdélyi Múzeum.

Gróf Dessewffy József: A gondatlan ivó. (Anacreon.)

Révai: Az «Iliász» első éneke.

B. Nalácz István : Szafó éneke.

Abrudbányai Szabó Sámuel : Az ember és fejedelem kötelességei. (Vernet.)

Batsányi: Az inisthónai háború (Osszián). Az eredeti versmértékben.

A. R. : Marc Aurel elmélkedéseinek kivonata.

Szentkúti Sándor : Hamlet monológjának parodiája, Jago után.

Döbrentei: Boileau «Poetiká»-ja.

Fordításokról szóló «Tudósítások» : Gróf Haller Gábor lefordította Montesquieu «Esprit des Lois»-ját; Szép, jászberényi tanár az egész Juliusz Cæsart.

5. Felső-Magyarországi Minerva.

Névtelen : Plato «Kriton»-ja.

Gr. D. J. : Az erő ereje. (Lessing.) ✓

U. a. (Dessewffy József) : Alpín. (Sulze «Die bezauberte Rose»-jének egy részlete.) ✓

U. a. : Epikúrosz három gnómája.

U. a. : Érosz. (Schiller ut.) ✓

U. a. : Gróf Buffon gondolatai a stylusról. (Részlet.)

K. L. : Némi elmésen gonyoló jegyzetek Lichtenbergből. ✓

K. S. : Wieland előbeszéde Cicero leveleinek német fordításához. ✓

Fábián Gábor : Keleti literatúra : Arab példabeszédek és szentencziák, elégiák stb.

E. I. P. : (Edvi Illés Pál) : Lucretia, vagy a nemes római dáma (Livius.)

Gr. D. J. : Theodota, Kszenofonból.

Döbrentei Gábor: Példák Shakspere színjátékai fordításából.
(Macbeth, I. felv.)

K. J.: Eszes mondások. (Graciano Boldizsár.)

S. K. J.: Persius III. és V. satirája.

Balogh Pál: Montesquieu egy perzsa levele Párisból Smyrnába.

Homonnay Imre: Próbatétel Ovidius munkáinak magyar fordításából. (Pontusi levelek.)

S. K. J.: Poliklétus utazása. (Báró de Theis.) Részlet.

Árvay Gergely: Charon. (Lucian szerint.)

Gr. D. J.: Az életposta stációi. (Lange.) ✓

E. I. P.: A szépség ereje. (A Koránból.)

E. I. P.: Luther leveleiből. ✓

Kölcsey: Homér «Iliász»-a I. éneke.

Guzmics: Kaligénia. (Herder.) ✓

S. K. J.: Verulami Baco gondolatjai.

Edvi Illés Pál: Az elsikkasztott gyűrű. (Lessing Nathanjából.) ✓

Édes Albert: A mezei élet. (Claudianus.)

S. K. J.: Próbák Xenophon Sokratesről írt munkájából.

Bay György: A halász. — Édes gondok. (Mindkettő Goetheből.) ✓

Terhes Sámuel: Flórián meséiből.

Guzmics: Nemezis a hellen költőknél és a képművészeknél.
(Herder.)

S. K. J.: Próbák Sokrates nevezetességeiből.

S. K. J.: Horatius levele a Pisokhoz.

Árvai Gergely: Galatea. (Mme Genlis.)

Szenvey: A messzinai hölgy. (Schiller szomorújátékának első felvonásából két jelenet. Toldy bevezetésével.) ✓

Kiss Károly: Washington írásai közül némi darabok.

S. K. J.: Horatius Epistoláiból II. könyv 2. levél.

Kiss János: Persius első satirája.

Szenvey: Stuart Mária. (Schiller szomorújáték III. felvonásából.) ✓

S. K. J.: Az androszi leány. (Terentius vígjátéka.)

S. K. J.: Florushoz. (Horatius.)

S. K. J.: Pope többféle jeles gondolatai.

Szalay László: Torquato Tasso (Egy jelenet Göthe színdarabjából.) ✓

Petz Lipót: Ion. (Plato.)

Staut József: A természet rajzolatja. (Buffon.)

E. I. P.: Hálaadó hymnus. (Addison.)

B. *** A játszó gyermek. (Schiller.) ✓

E. I. P.: Hymnus a feltámadásról. (Klopstock.) ✓

S. K. J.: A herélt. (Terentius.)

Horváth János: Részlet Ossziánból.

6. Hasznos mulatságok.

- Schittensam József: Ifju a patak nál. (Schiller.) ✓
 Tóth László: Nemorin éneke. (Florian.)
 Tóth László: Sappho éneke Küprishez.
 Töltényi: Ballada. (Mallet.)
 Töltényi: Néhány darab Lord Byron Childe Haroldjából.

7. Hébe.

- Kazinczy: Horác Meczénhez. Epistola I. 7.
 Gr. Dessewffy J.: A mulandóságról. (Tasso.)
 Kazinczy: Pindaros VI. olympiai éneke.
 Bodola Károly: Szabadság. (Blumauer ut.) ✓
 Gr. Dessewffy J.: Két epigramma. (Az egyik Platóból, a másik Meleagerből.)
 Kazinczy: Epigramma. (Simonides.)
 Szentmiklósy: A virágok. (Schiller.) ✓

8. Kedveskedő.

- Névtelen: Az uri imádság. (Witschel.)
 « Sterne «Tristram Shandy»-jából.
 « Levelek Popeból.
 « Mutatvány Gibbonból.
 « Elegiák. (Propertius és Tibullus.)
 « Inkle és Yariko. (Steele.)
 Benedek Áron: Epigrammák francziából. (Bret, Baratin, Daceilly, Imbert, Pannard stb.)
 Kis János: Elegia. (Tibullus.)
 Pap István: Az özönviz. (Ovidius.)

9. Koszorú (Szépliter. Ajándék.)

- Kölcsey: Művészi vetélkedés Gessner fordítójával. ✓
 Szentmiklósy: A májusi északa. (Hölty.)
 « Az estve. (Schiller.) ✓
 Döbrentei Gábor: Hamlet monologja. (Shakspere.)
 Schedel Ferencz: A napi szépségek. (Lübeck.)
 Balogh Pál: Egy falusi temető kertben írt elégia. (Gray.)
 Szentmiklósy: Bajvívás Amorrall. (Anacreon.)
 Névtelen: Juvenalis satiráiból.
 Győry Sándor: Dávid siralma Saul és Jonathan felett. (Szentirás.)
 D. Cs. J.: Dal a magánosságról. (Pope.)
 Garzó Mihály: Mutatvány Ovidius Átváltozásából.
 Kiss: Dionyz, Pythias és Damon. (Fenelon.)

Vásárhelyi János : Három dal Anakreonból.

B. : Töredék Byron «Kain»-jából.

Szerényi : Mignon dala. (Göthe.)

H. B. : Az anya álma. (Allan Cunningham.)

Ertzly János : Az éneklés és hangjáték feltalálása. (Gessner.)

Tar Mihály : Resignatio. (Schiller.)

Horkovits József : Resignatio. (Schiller.)

S. : Óda. (Horatius.)

B. J. : Proserpina elragadtatása. (Claudianus.)

Szedes Fábrián : Szent-Gothárd útja. (Devonshire hercegnő.)

Matskássy Ferencz : Theokritos két idyllje. Moschus keserve Bion halálára.

Matskássy Ferencz : Solon imádsága a múzsákhoz.

E. I. P. : Az énekes publikán. (Pfeffel.)

Szenvei : A havasi vadász. (Schiller.)

Fábrián Gábor : Próbafordítás a Frithiof-mondából. (Tegnér.)

Kis János : Három Herder-féle költemény.

Szerényi : Három epigrama Goetheből.

Szenvey : Egy moralistához. (Schiller.) Minnához. (Schiller.)

Jeszeney Osznád : Hero és Leander. (Schiller.)

Szenvey : A remény. Játzó gyermek. Schiller.)

Fábrián : Firdusi és Balkhi persa költőkből. Fáredh arabus költőből.

Szentmiklósy : A vásár. (Schiller.)

Hetényi : Emmához. (Boileau.)

Szentmiklósy : Epigrammák. (Goethe.)

M. J. A kikelethez. (Körner.)

Szerényi : A vétkek és a büntetés. (Lichtwer.) Epigramm (Goethe.)

Holéczy : A Kóránból.

Szentsimoni : Daliczák. (Francziából szabadon fordítva.)

Keeskeméti Dániel : Egy csecsemőre. (Heinsius.)

S. S. : Ravaszdi Róka. (Részlet Goethe «Reinecke Fuchs»-ából.)

L—cs Móricz : A görög anthológiából.

S. I. : A mosdó leánya. (Szerbből.)

Högyesi István : A leány panasza. (Schiller.)

Holéczy : Mózes. (Az ótestamentom II. könyvéből.)

Szabó István : A görög anthológiából.

Névtelen : Emmához. (Schiller.)

Somogyi Gedeon : Kolnadona. (Osszian. Hexameterben.)

Sztrókay Antal : Lucanus Pharsaliájából.

Névtelen : Briseis Achillhez. (Ovidius.)

Z. : Apró dalok Matthissonból. Epigramm Schillerből.

Sz. J. : Lelt Simon. (Költői elbeszélés szerbből.)

« Szerb népdalok.

10. Magyar Múzeum. (Kassai.)

Virág Benedek: Egy hajóhoz. (Horatius.)

Kreskay Imre: Scipio álma. (Metastasio színműve.)

Ráday Gedeon id.: Mezei dal. (Jacobi.)

Virág: Jeremiás keserveiből.

Batsányi: Kárthon. (Osszián.)

« Wieland «Neue Göttergespräche»-jéből.

Kazinczy: Az isten szemlélése. (Klopstock.)

« Az Éjszaka. (Gessner.)

Batsányi: Osszián utolsó éneke. — Oszkár halála. (Osszián.)

Szabó Dávid: Milton «Elveszett Paradicsom»-ából.

Batsányi: Klóris. (Jacobi.)

Dr. Földi J.: Juliska. (Catullus.)

Kazinczy: Dal Anacreonból. («Η γῆ μελαίνα πίνει».)

Id. Ráday Gedeon: Két ének Gellertből.

Kazinczy: Young Első Éjszakájának kezdete.

« Példák Klopstock Messiásából.

Simay: Plautus «Váratlan vendég»-e.

Kazinczy: Egy hajóra. (Horatius.)

Szabó László: A rózsához. (Overbeck.)

B. O. L.: (Báró Orczy): Wieland Agathonjából.

N. J.: Óda. (Horatius.) — Anacreonból.

Aranka György: Lesbíához. Gondolatocska. Thyrsis Mykonhoz.

(Catullus.)

Kazinczy: Anacreon XXXIII. dala.

Dayka: Penelope Ulisszeshez. (Ovidius.)

M. J.: Homerus «Ilias»-a I. énekéből.

Döme Károly: Ovidius Keservei első könyvéből.

Versegi: Engel I. «Philosoph für die Welt»-jéből.

11. Magyar Múza.

Debreczeni poeseos professor: Mutatvány Vergiliusból párrímú sorokban.

A. S.: Phædrusból az «Előljáró beszéd» és az első mese.

Névtelen: Pyramus és Thisbe. (Ovidius.)

Szathmáry Mihály: Horatius első satirájából.

A. Y.: Mapes Gvalter korcsmadala.

Lútzai József: Gellert meséiből.

Névtelen: Kleist egy dala.

F. J. (Földi.): Reland Adorján «Galatea»-jából 9 alagya.

+ Névtelen: Horatiusból, Anacreonból, az Aeneisből és Ovidius.

Penelope Ulisses -hez című heroidje.

12. Orpheus.

Dr. Földi : Licinushoz (Horatius.)

Vitéz Imre : Töredékek a Wieland «Diogenes»-éből.

Szabó László : Glycerion. (Wieland «Diogenes»-éből.)

Kazinczy : Söhajtás. (Metastasio.) +

Kazinczy : A törvényszabásról. (Rousseau.)

Id. Ráday Gedeon : Eviralla. (Osszián.)

A. J. : Anacreonból.

Kazinczy : Két epigramm. (Kaestner. Lessing.)

Szabó László : Panasz. (Ovidius «Tristium».)

Id. Ráday Gedeon : Dienes. (Vergilius I. eclogája magyarosítva.)

Kazinczy : A habok. (Carlo Maggi sonettje prózában.) +

« A gyermek poeták. (Götz.)

« Három dal Anacreonból.

« Semira és Semin. (Gessner.)

Aszalay : Mesék Lessingből.

Kazinczy : A rózsza és a hyacinth. (Francesco de Lemene.) *

Kazinczy Miklós : Vallás-türödelem. (Saadi perzsa regéje.)

Földi : Neobule. (Horatius.)

Kazinczy : Lilla. (Olaszból.) +

A. J. : A vén ember. (Gellert.)

Dayka : A szép szemek. (Olaszból.)

Sáray Sámuel : Szerencse-kivánás a magyarokhoz. (Németből.)

Csepány István : Egy gögös leánykához. (Blumauer.)

Darvai János : Moor Károly. (Mutatvány Schiller «Räuber»-jéből.)

Földi : Lesbiához. (Catullus.)

Csepány István : Abelard utolsó szavai Heloizhez, és Heloiz utolsó szavai Abelardhoz. (Németből.)

Dayka : Phyllis Demophoonhez. (Ovidius.)

Kazinczy : Az elkésődött leány. (Stolberg.)

Csepány : Álom. (Uz.)

Aranka : Virgil «Aeneis»-ének eleje. (Haska.)

N. Y. : Vergilius «Aeneis»-ének eleje.

Kazinczy : Egy hajóra. Horatius.)

Virág : Egy hajóra. (Horatius.)

Horváth Ádám : A Prometheus tüze. (Bürger.)

Mede Pál : Tibullus első alagyája.

Ivánkay Vitéz : Simon Rau' sziciliani poeta írásaiból.

Id. Ráday Gedeon : A violácska és a rózsza. (Rudolphi.)

N. Y. : Mapes Gvalter kocsmadala.

Id. Ráday Gedeon : Fenelon «Telemaque»-jából.

Látzai József : A tánczos medve. (Gellert.)

Rájnis : Vergilius «Aeneis»-éből.

« Voltaire «Henrias»-ából.

A. J. : Dieneshez. (Martialis.)

Kazinczy : Klopstock két ódája.

Id. Ráday Gedeon : La Fontaineből.

« Szép Rózsi. (Vergilius «Alexis»-ének megmagyarosítása.

Ivánkay Vitéz : Phyllis. Amor és Vénus. (Franc. de Lemene.) *

Földi : Dalok Anacreonból.

*

A «literatúrai tudósítások»-ban következő művek vannak, mint készülő félben levők vagy már készek megemlítve :

Fehér György, pozsonyi növendékpap : Tasso «Megszabadított Jeruzsálem»-e.

Horváth András, Bódva helység jegyzője elkészült Ovidius «Metamorphoses»-einek négy sorú kadenciás versekben való fordításával.

Ivánkay Vitéz : Goethe «Clavigo»-ja. (Kazinczy igéri az általa kiadandó «Játékszín»-be.)

Darvas : elkészült Schiller «Tolvajai»-val.

Fehér : fordítja Racine minden darabjait.

Ivánkay Vitéz : Johanna Gray, szomorújáték Wielandtól.

Kovács Ferencz : A Fiesco zendülése. (Schiller.)

Bárány János : Don Carlos. (Schiller.)

Koré Zsigmond : Strelitz műveit fordítja.

Hogy vajjon az itt felsorolt munkák meg is jelentek-e, arról biztos tudomást nem szerezhettem.

Érdekesnek tartom még ideiglatni a következő «literatúrai tudósítás»-t : «Két ízben tudósítják már a hazát, hogy Tassonak «Megszabadított Jeruzsálem»-ét valaki Kassán fordítja. Ez nincsen úgy ; Ivánkay Vitéz ur, a Dusch «Orestes»-ének fordítója nem engedett az ösztönzésnek, mert olaszul nem tud, s látta hogy fordítása, ha a németet venné például, nagyon hibás leend. Azt továbbá is Fehér György urtól várja a haza, úgy mint a ki Tassot olaszból is fordíthatja.»

13. Sokféle.

A VI. évfolyamban Sándor Istvántól vannak költemények, melyekre azt jegyzi meg, hogy «rész szerint francziából fordította, rész szerint maga szerzette őket». Melyek a fordítások és melyek az eredetiek, nincs megjegyezve,

14. Uránia.

Kármán : Petrarca két canzoneje. (Prózában.)

I. . . . i : Lalage. (Kleist.) *vers*

Névtelen : A háborús zivatar. (Metastasio.)

« A windsori erdő. (Pope.)

15. Zsebkönyv.

Dr. Földi : Kis gazdagság, nagy boldogság. (Horatius.)

Kazinczy : A csillagokhoz. (Goethe.)

Márton József : Szerelmes vetélkedés. (Horatius.)

Sz. P. J. : Imádság a hadban. (Körner.)

« A csókra vágyó. (Körner.)

« A szerelem boszúlása. (Németből.)

Márton József : Lolliushoz. (Horatius.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

